

Prædikenen i Danmark 1450-1550

En komparativ analyse af Peter Madsens, Christiern Pedersens og Hans Tausens prædikensamlinger¹

Speciale i Kirkehistorie, Københavns Universitet 2017²

Af Jonas Kjøller-Rasmussen

¹ Billedet på forsiden: A Dominican Preaching af Agnolo degli Erri ca. 1470 Open Access gennem National Gallery of Art, Washington, DC.

² Specialeafhandlingen er også udgivet i kortfattet form som artikel, cf. Jonas Kjøller-Rasmussen, "Nupcie facte sunt: Et transreformatorsk, kontekstualiserende studie af tre prædikener til anden søndag efter helligtrekonger", *Dansk Teologisk Tidsskrift*, bind 81, nr. 2 (2018): 101-117, <https://doi.org/10.7146/dtt.v81i2.109757>.

Indledning

Det foreliggende arbejde er et bidrag til studiet af prædikenen i Danmark i den sene middelalder og tidlig moderne periode, og vil fokusere på tre prædikensamlinger, skrevet af Peter Madsen, Christiern Pedersen og Hans Tausen. Formålet er at give en foreløbig vurdering af deres syn på prædikenens formål, funktion og indhold på basis af samlingernes særegne karakter, og dernæst se, hvordan dette afspejles i brugen af givne bibeltekster i udvalgte prædikener. Undersøgelsens første del baseres primært på en undersøgelse af prædikener fra vinterdelen, der spænder fra første søndag i advent til sidste søndag i fasten.³ I anden del analyseres og sammenlignes prædikener til nytårsdag og anden søndag efter hellig tre konger fra alle tre samlinger. At arbejde med prædikener rummer en række metodiske udfordringer, som jeg først vil gøre rede for.

Den første udfordring angår forholdet mellem prædikenen, som den er overleveret, og prædikenen, som den blev holdt for menigheden. Der er et uoverstigeligt skel mellem disse to, og det vil desværre aldrig være muligt at vurdere med sikkerhed, hvordan en given prædiken har lydt i sin mundtlige form.⁴ Det skyldes bl.a., at en stor del af det prædikenmateriale, vi sidder med, er nedfældet m.h.p. publicering og er litterært konstruerede modelprædikener.⁵ Desuden er der den sproglige udfordring at mange prædikener blev holdt på folkesproget, men er overleveret på latin.⁶ Hvordan prædikenen blev modtaget af menigheden og tilpasset fra det skrevne prædikenmateriale og hvordan indholdet blev tilegnet af menigheden, kan vi sige meget lidt om. Dels pga. manglende kilder, dels fordi vi ikke besidder den samme for-

3. For så vidt sekundærlitteraturen giver anledning til, at man forholder sig til påske- eller sommerdelen, vil det tages i betragtning.

4. Anne Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken* (København: G. E. C. Gads Forlag, 1969), 65.

5. I visse samlinger kan man se, at enkelte prædikener er blevet redigeret adskillige gange, før de blev publiceret, Christoph T. Maier, *Crusade Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Cross* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 17–19.

6. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 9.

ståelseshorisont som de oprindelige tilhørere. Det gør det svært at vurdere, hvornår en prædiken har været god eller dårlig, hvornår noget i prædikenen har været svært eller nemt at forstå, eller hvordan tomrummene i materialet er blevet fyldt ud.⁷ Det tætteste, man måske kommer, er studiet af *reportationes*, som er samtidige nedskrifter af afholdte prædikener. Hvis man sammenligner dem med udgivne prædikener og forfatternes egne nedskrifter, kan man få et indtryk af, hvordan prædikanten har bearbejdet materialet og hvordan modtageren har hørt den.⁸ Dette speciale kan altså ikke blive et studie af forkyndelsen i senmiddelalderen og den tidlige moderne periode, som den faktisk var. Men ved at se på, hvordan forfatterne arbejder med deres kilder og præsenterer deres værker, kan man tilnærme sig hvilke principielle overvejelser, de kan have gjort, og overveje, hvilke konsekvenser det kan have haft for den mundtlige forkyndelse.

Den anden metodiske udfordring angår samlingernes karakter. I dette speciale vil de tre samlinger benævnes ganske bredt som prædikensamlinger, men de tilhører ikke alle samme genre, og det gør det problematisk at lave direkte sammenligninger. Prædikener er overleveret i en række forskellige genrer, men der er tre, som særligt skal berøres her: Modelprædikensamlinger, postiller og blandingshåndskrifter. Den første betegner en samling af prædikener, der er redigeret med det formål at give mere eller mindre komplette eksempler på, hvordan en prædiken over en given bibeltekst eller et givent tema kunne se ud. De blev suppleret med håndbøger om kunsten at prædike, *artes praedicandi*, og blev udbredt for at hjælpe prædikanter som et led i det 13. århundredes pastorale reformer.⁹ Ofte finder man

7. Augustine Thompson, "From Text to Preaching: Retrieving the Medieval Sermon as Event," i *Preacher, Sermon, and Audience in the Middle Ages*, in *Preacher, Sermon, and Audience in the Middle Ages*, red. af Carolyn Muessig, A New History of the Sermon (Leiden: Brill, 2002), 21–22.

8. Thompson, "From Text to Preaching: Retrieving the Medieval Sermon as Event," 16–17. Se også Nicole Bériou's magnus opus for teoretiske overvejelser og demonstration af praksis, Nicole Bériou, *L'Avènement Des Maîtres de la Parole. La Prédication à Paris Au XIIIe Siècle.*, Collection Des Études Augustiniennes. Série Moyen Âge et Temps Modernes. (Paris: Institut d'Études Augustiniennes, 1998).

9. Dette tog til efter Fjerde Lateranerkoncil i 1215, som begyndte en reform af prædikeembedet ved at påbyde, at biskopper skulle udnævne særlige mænd til at prædike de steder, hvor præsten eller biskoppen selv ikke havde tid eller evner til det, *Canon X*. Denne opgave tilfaldt især de to tiggermunkeordener: Dominikanerne (oprettet 1216) og franciskanerne (oprettet 1209). Yngve Brilioth, *Predikans historia* (Lund: C. W. K. Gleerups Forlag, 1945), 77–78.

modelprædikensamlinger i forskellige kategorier. De mest almindelige er *sermones de tempore* eller *sermones dominicales*, som er prædikener til kirkeårets søndage baseret på de fastlagte perikoper, og *sermones de sanctis*, som er prædikener til kirkeårets helgendage og festdage. Derudover finder man samlinger rettet mod forskellige lag i samfundet. Det kunne være gejstlige forsamlinger, *ad clerum* eller *ad religiosos*, eller det kunne være forskellige typer af lægfolk, eksempelvis ægtefolk, jomfruer, købmænd, riddere o.a., *sermones ad status*.¹⁰ Det var ikke alle steder, der blev prædikeret hver søndag, men ofte læste man fra en postille. Den indeholdt typisk evangelie- og/eller epistelteksten i afskrift og havde til hver tekst enten en kortfattet udlægning, en prædikendisposition eller en komplet modelprædiken. Efter bogtrykkerkunstens udbredelse i Europa fra omkring 1450 eksploderede produktionen af disse samlinger, og i mange år har ordet postille været nærmest identisk med prædikensamling.¹¹ Den sidste genre er blandingshåndskrifter, og det er den mest problematiske, fordi den egentlig ikke er særligt brugbar. Denne benævnelse gives ofte til håndskrifter, som indeholder en række forskellige typer af tekster, men hvor der ikke er umiddelbart tydeligt system i udvalget og rækkefølgen, som vil kunne muliggøre en kategorisering under mere velkendte genrer, såsom *sermones de tempore*. Det er heller ikke altid tydeligt med hvilket formål, de er samlet, om det har været tiltænkt privat brug eller publikation. Visse blandingshåndskrifter får mere deskriptive markører, hvis der er tematiske sammenhænge i indholdet, eksempelvis teologiske, historiske, biografiske, poetiske eller naturfaglige, men selv her kan der være stor variation. Når genren er medtaget her, skyldes det, at man i teologiske blandingshåndskrifter kan finde større eller mindre samlinger af prædikener, som vil kunne danne grundlag for en sammenligning. Dette er muligt, så længe man er opmærksom på de genre-mæssige forskelle, når man udvælger et repræsentativt materiale.

En tredje metodisk udfordring består i sammensætningen af samlingernes materiale. Ingen af de tre forfattere kan siges at have produceret originale værker i moderne forstand,

10. Maier, *Crusade Propaganda and Ideology*, 6–7; Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 47.

11. John M. Frymire, *The Primacy of the Postils: Catholics, Protestants, and the Dissemination of Ideas in Early Modern Germany*, *Studies in Medieval and Reformation Traditions* (Leiden: Brill, 2010), 12–13.

men det var heller ikke forventet af dem. Mange forfattere til prædikensamlinger hentede deres materiale fra tidligere prædikensamlinger, og kopierede ind i deres egne samlinger, mens de lavede små justeringer undervejs. Det var en ganske normal praksis, der opretholdt en høj grad af læremæssig kontinuitet over en længere periode.¹² Det giver en række udfordringer, når det drejer sig om beretninger om historiske begivenheder og samfundsmæssige forhold i prædikenerne, da den oprindelige kontekst for prædiken kan have været meget anderledes. Det gælder også vurderingen af kendskab til litterære værker, hvor man eksempelvis ikke med nødvendighed kan formode, at en forfatter har læst Bernhard af Clairvaux's tekster, selvom han har citater fra Bernhard med i en prædiken. Det citat kunne være kopieret fra samme prædikens forlæg. Dog får dette færre konsekvenser for vurdering af indholdet m.h.p. tro og moral, da man må antage, at en forfatter overordnet set vil kunne stå inde for indholdet af en prædiken, hvis den inkluderes i samlingen. Alligevel bliver vurderingen af en forfatters teologi mest interessant i brudfladerne, hvor han afviger fra sit kildemateriale.¹³

Der er en fjerde overvejelse, der skal med, selvom de metodiske udfordringer ved den ikke er af samme grad som de forrige punkter, og det er bevidsthed om genrer blandt indholdet af prædikensamlingerne. Når det gælder bestemmelsen af selve prædikenerne, nævner de fleste historikere tre kategorier, men det er ikke altid de samme, man bruger. Der er generelt set konsensus om de første to, som er den skolastiske prædiken og tiggermunkenes folkelige prædiken. Når det kommer til den tredje kategori nævner nogle homilien, mens andre nævner den mystiske prædiken.¹⁴ Homilien var en prædiken med oprindelse i kirkefædrene. Den

12. Anne Riising, "Introduction," i *Liber Petri Mathie curati ecclesie sancti Petri Ripis. The Book of Peder Madsen, Curate at St. Peters Church in Ribe. 1454 - 1483. Msc Ny kgl. Samling 123,4º, The Royal Library, Copenhagen*, Peter Madsen, red. af Anne Riising (Copenhagen, u.å.), 20; Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 46–47.

13. Johan J. M. Jensen, *Den rette vej til himmeriges rige. Studier i Christiørn Pedersens bevisthedsmæssige udvikling*. (København: Københavns Universitet, Historisk Institut, 1991), 13; Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 67.

14. A. F. Nørager Pedersen, *Prædikens Idéhistorie* (København: Gyldendal, 1980), 107–15; John W. O'Malley, "Medieval Preaching," i *De Ore Domini. Preaching and Word in the Middle Ages*, red. af Thomas L. Amos, Eugene A. Green og Beverly Mayne Kienzle (Kalamazoo, MI: Board of the Medieval Institute, 1989), 10.

bestod primært i en udlægning af teksten vers for vers og havde ingen nærmere defineret struktur.¹⁵ I løbet af det 12. og 13. århundrede blev en ny og meget populær type prædiken udviklet, *sermo moderna*. Den havde en helt særlig form med en række faste elementer. Det kunne få den til at virke meget stram og formel,¹⁶ men i praksis blev den tilpasset efter både indholdet og tilhørerne.¹⁷ Til at begynde med redegøres for prædikenens *thema*. Dette *thema* bestod ofte i et enkelt bibelvers, og dannede udgangspunktet for prædikenen.¹⁸ Det efterfølges af et *prothema*, som var et bibelvers eller kirkefædrecitat, der havde en relationen til prædikenens *thema*. Derefter kommer et indledende afsnit, *exordium*, som ledte op til en bøn for prædikenen. *Thema* bliver så gentaget med nogle indledende overvejelser, *introductio thematis*, og bliver så delt i to eller flere led, *divisio thematis*, og fulgt af en kort forklaring på denne inddeling, *confirmatio partium*. Disse inddelinger kunne deles yderligere, og gennem dette havde man den struktur, som der prædikes over, *dilatatio*. Prædikenen kan afsluttes med en lovprisning eller en bøn, *peroratio*. I tillæg til disse to prædikenformer findes en tredje, som ikke ofte nævnes, og det er helgenprædikenerne. I forhold til struktur adskiller den sig ikke markant fra de to foregående, og benytter mange af de samme virkemidler, men bør behandles som en selvstændig genre. Ofte tog den udgangspunkt i eller blev suppleret med en passende helgenlegende, og prædikenen fokuserede så på den enkelte helgens dyder, som tilhørerne skulle imitere.¹⁹ Det sidste element i prædikensamlingerne, som jeg vil nævne, er eksempelfortællingerne, *exempla*. De var små opbyggelige fortællinger af meget varierende

15. O'Malley, "Medieval Preaching," 3; A. F. Nørager Pedersen, *Prædikenens Idéhistorie*, 57; Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 68.

16. A. F. Nørager Pedersen, *Prædikenens Idéhistorie*, 107.

17. Det følgende er baseret på Brilioth, *Predikans historia*, 71–74 og Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 69–86.

18. Her er det vigtigt at skelne mellem en tematisk prædiken, der behandler et tema som ægteskab, nåde eller treenigheden, og den *tematiske* prædiken, der beskrives her.

19. George Ferzoco, "The Context of Medieval Sermon Collections on Saints," i *Preacher, Sermon, and Audience in the Middle Ages*, red. af Carolyn Muessig, *A New History of the Sermon* (Leiden: Brill, 2002), 287; Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 70.

karakter,²⁰ som kunne bruges til at understøtte en pointe eller til at fastholde tilhørernes opmærksomhed, da mange *exempla* kan være ganske underholdende. Ofte cirkulerede de i individuelle samlinger, der supplerede modelprædikensamlingerne med ekstra prædikenmateriale, men de findes også i enkeltstående prædikensamlinger som en integreret del af prædikenen.

Som afslutning på dette indledende afsnit, vil jeg kort redegøre for nogle overvejelser om formalia. Når der refereres til trykte bøger i perioden 1450-1550, er det yderst sjældent, at der er angivet sidetal, som man kan henvise til. I stedet benyttes folio-numre med en angivelse af, om der henvises til forsiden, r for *recto*, eller til bagsiden, v for *verso*. Når der henvises til de dele, der ligger uden for folio-nummereringen, udelades “fol.” i henvisningen. Visse værker har end ikke folio-numre, og der vil afsnittet eller prædikenens nummer blive angivet. Når der henvises til Luthers skrifter i Weimarer Ausgabe, benyttes forkortelsen WA efterfulgt af bindnummer, delangivelse og sidetal. Alle tre kildesamlinger er tilgængelige elektronisk. Peter Madsen findes gennem Syddansk Universitet, mens Christiern Pedersens og Hans Tausens værker er tilgængelige gennem projektet Early European Books.

Peter Madsen

Indledning

Det er yderst begrænset, hvor mange informationer vi har om Peter Madsen (PM). De fleste stammer fra det håndskrift, der ligger til grund for denne undersøgelse. Heraf fremgår det, at PM under udfærdigelsen af dele af værket var sognepræst, *curator*, ved St. Peders Kirke i Ribe,²¹ men hvor og hvornår han er født, vides ikke. I håndskriftet er der prædikener, der er dateret til 1458 og 1460, så han må antageligvis være præsteviet på dette tidspunkt. Måske endda så tidligt som 1454, som er det første registrerede årstal i håndskriftet. Det er dog ikke

20. Det kunne eksempelvis være fortællinger fra dyreverden, uddrag af helgenlegender eller beretninger om mirakuløse hændelser fra historien, Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 44–45.

21. Denne kirke eksisterer ikke længere, men dens tidligere placering kan ses på kortet over Ribe i middelalderen hos Kinch, J. Kinch, *Ribe Bys historie og beskrivelse. 1. Indtil reformationen* (Århus: Universitetsforlaget i Århus, 1985), 384–85.

registreret i forbindelse med en prædiken, men ved kopieringen af værket *Stella clericorum*. Et af kravene til at blive viet som præst var, at man som minimum var fyldt 25 år.²² Det vil derfor ikke være urimeligt at foreslå, at PM var født i slutningen af 1420erne eller begyndelsen af 1430erne. På håndskriftets titelblad anføres årstallet 1483, og i 1486 blev St. Peders Kirke lagt ind under Ribe domkapitel. Det er sandsynligt, at PM døde i denne periode, da en sådan annektering kunne ske, når et embede stod tomt.²³ Der er enkelte samtidige referencer til en PM i Ribe, men der er ingen af dem, som utvetydigt kan identificeres som denne PM. Den ene er ophav til et testamente, der er optegnet hos Terpager,²⁴ men da det sandsynligvis skal dateres til 1500/15, vil det skabe problemer for forståelsen af annekteringen af St. Peders Kirke i 1486, hvis PM var i live på det tidspunkt. Riising overvejer om PM skulle være identisk med den *Petrus Mathie de Hosteo*, der var medlem af Ribe præstegilde i 1471.²⁵ Det vurderes dog ikke som sandsynligt, dels fordi *de Hosteo* henviser til Hostrup i Sønderjylland, hvor denne PM tidligere havde været præst, og dels fordi det i 1476 noteres, at *Petrus Mathie de Hosteo* var johanittermunk, hvilket man ikke finder antydninger af i det foreliggende håndskrift.²⁶

Liber Petri Mathie

Det håndskrift, som danner grundlaget for denne undersøgelse, har det officielle katalogiseringsnummer Ny Kongelig Samling 123,4^o, men har ingen selvstændig titel. I Det Kongelige Biblioteks database er det registreret som [*Miscellanea theologica:*] *Legendæ Sanctorum*

22. Niels Knud Andersen og P. G. Lindhardt, red., *Under kongerne Christiørn og Hans og Reformationstiden*, bind III af *Den Danske Kirkes Historie* (København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1965), 118.

23. Kinch, *Ribe Bys historie og beskrivelse*, 360–61, 392; Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 56; Peter Madsen, *Liber Petri Mathie curati ecclesie sancti Petri Ripis. The Book of Peder Madsen, Curate at St. Peter's Church in Ribe. 1454 - 1483. Msc Ny kgl. Samling 123,4^o, The Royal Library, Copenhagen*, red. af Anne Riising (Copenhagen, u.å.), 29.

24. Peder Terpager, *Ripæ Cimbriæ seu urbis Ripensis sitæ descriptio ex antiquis monumentis, bullis, diplomatibus, eruta et variis iconibus æri incisis et suis locis insertis illustrata* (Flensburg, 1736), 64–65.

25. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 56; Terpager, *Ripæ Cimbriæ*, 447.

26. Kinch, *Ribe Bys historie og beskrivelse*, 544.

aliaeque huiusmodi res, mens Riising i sin transskription giver det titlen *Liber Petri Mathie Curati Ecclesie Sancti Petri Ripis*. Håndskriftet indeholder 348 folia, der med undtagelse af enkelte passager er skrevet med den samme hånd. Undervejs finder man marginelle noter, og PM har flere steder tegnet hænder, der med fingre peger på teksten, hvor man særligt skal lægge mærke til en pointe.²⁷ Indholdet er af ganske varierende karakter, og lader ikke til at være systematisk organiseret. Den gennemgående fællesnævner er, at stoffet er af teologisk karakter, og kan derfor bedst genrebestemmes som et teologisk blandingshåndskrift.

Den genre, der fylder mest, er prædikenerne. De er spredt igennem hele håndskriftet, og fylder tilsammen mindre end halvdelen af værket. I tillæg til dette finder man en mængde af *exempla*, der supplerede prædikenerne som homiletisk materiale. Nogle af dem er spredt blandt prædikenerne, mens andre er skrevet ind som en del af den samling, de kendes fra, såsom *Alphabetum narrationum* samlet af Arnold af Liège i det 13. århundrede og *Gesta Romanorum*.²⁸ PM har også kopieret enkelte traktater. Man finder en *Tractatus de arte moriendi*, der er tilskrevet Domenico Capranica fra det 15. århundrede, og to anonyme værker *Stella clericorum* og *Speculum humane salvacionis*.²⁹ Af det resterende materiale kan fremhæves forskellige helgenlegender, bl.a. *Visio tundalis* og legender om Olaf den Hellige, hvoraf den ene Olaf-legende ikke kendes fra andre steder.³⁰ Af mere formelt pastoralt materiale finder man en antifon med bønner til lidelseshistorien og en ekskommunikationsformel skrevet på både latin og dansk. For en nøjere bestemmelse af indholdet, se Jørgensens og Riisings oversigter.³¹ På baggrund af denne korte oversigt over indholdet i NKS 123,4^o ses det, at dette håndskrift vil have været velegnet som en håndbog for sognepræster. Hvis det suppleres med liturgiske værker, indholder det tilstrækkeligt

27. Riising, "Introduction," 20.

28. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 45.

29. Ibid., 56.

30. Lauritz Nielsen, *Danmarks middelalderlige håndskrifter. En sammenfattende boghistorisk oversigt*. (København: Gyldendal, 1937), 95.

31. Ellen Jørgensen, *Catalogus codicum latinorum medii ævi Bibliothecæ Regiæ Hafniensis* (Hafniensis: Gyldendalians, 1926), 163–65; Madsen, *Liber Petri Mathie*, 2–19.

materiale til at udføre en stor mængde af pastorale opgaver.³² Spørgsmålet bliver da, hvem denne håndbog har været tiltænkt. Altså, om PM skrev den til eget brug, eller som en hjælp for andre. Umiddelbart tyder mest på, at den har været til privat brug. Skriften er en gotisk kursiv, som Lauritz Nielsen karakteriserer som skødesløs og med mange ligaturer.³³ Mange af disse ligaturer er desuden bygget på forkortelser, hvilket gør teksten ganske vanskelig at læse. Hvis værket var skrevet m.h.p. publicering, ville man desuden have forventet en mere struktureret fremstilling og større konformitet i indholdet.

Som det fremgår af den ovenstående genrebestemmelse, kan værket ikke i nogen teknisk forstand betegnes som en prædikensamling, omend det til en vis grad kan betragtes som en samling af prædikener. Udover tilstedeværelsen af ikke-homiletisk materiale skyldes dette, at der ikke er en stringent kategorisering af prædikenerne i enten *de tempore* eller *de sanctis*. Samlingen indeholder prædikener fra begge kategorier, men dækker ikke et helt kirkeår. Man kan se en prioritering hos PM, når der er enkelte dage, til hvilke han medtager adskillige prædikener over samme *thema*,³⁴ og der er søn- og helligdage, som slet ikke er repræsenteret.³⁵ Det kan afspejle, at man ikke forventede at høre en prædiken ved hver gudstjeneste. Synodalstatutter for Slesvig domkapitel fra 1352 angiver en række dage, hvor man som minimum kunne forvente, at der prædikedes, og denne liste minder meget om de dage, der er dækket her.³⁶ Hvis man antager, at lignende krav blev stillet til Ribe stift, så muliggjorde denne samling, at man kunne prædike på de nødvendige dage, og resten af året kunne man læse mere simple tekstudlægninger fra en postil.³⁷ Denne mangel på stringens kan også

32. Riising, "Introduction," 20.

33. Nielsen, *Danmarks middelalderlige håndskrifter*, 95.

34. PM har bl.a. fem juleprædikener, seks prædikener til Mariæ bebudelsesdag og fire til Kristi himmelfart.

35. Ud af de fem søndage, der normalvis følger hellig tre konger, har PM blot én prædiken, og det er til anden søndag efter hellig tre konger.

36. De dage er: "Jul, Hellig tre Konger, påske, pinse, Kristi himmelfart, Kristi legemsfest, apostlene Peter og Paulus' dag, Allehelgen, kirkens indvielsesdag, Marias 4 fester: bebudelse, renselse, fødsel og himmelfart, samt askeonsdag, skærtorsdag, de to fester for korset, dagen for apostlen Peters fængsling samt på relikviefesten." Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 18.

37. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 59.

spores i de enkelte prædikeners format, både m.h.p. deres størrelse og struktur. PM har inkluderet enkelte prædikener, der er ganske lange,³⁸ og andre steder kan PM nøjes med at angive en overskrift og et *thema*. De fleste prædikener er dog mellem en og to sider lange. Angående prædikenernes struktur er den skolastiske prædikenform, *sermo moderna*, den mest dominerende, men den er ikke konsekvent gennemført. Ofte angives et *thema* og en *divisio thematis*, men disse elementer er de eneste, der med en vis regelmæssighed optræder. *Introductio thematis* flyder ofte sammen med *divisio thematis*, og man finder kun ganske sjældent *prothema*, *exordium* eller *peroratio*. I stedet afslutter han ofte sine prædikener med *tantum de illo sermone*.³⁹ Enkelte steder er prædikenens *divisio* heller ikke gennemført, men kun nogle af punkterne er udlagt. Således til første søndag i advent, hvor *thema* er fra Math 21,5, hvor der i Vulgata står: *Ecce rex tuus venit tibi mansuetus*. Her skal man bemærke tre ting: Guds styrke, betegnet ved *Ecce rex tuus*, Guds nærhed, betegnet ved *venit*, og Guds nytte, betegnet ved *tibi*. Herefter foreslår PM, at man nøjere skal undersøge, hvilken art denne nytte er, som så bliver seks måder, hvorpå Herren kommer.⁴⁰ Det samme gør sig også gældende for anden søndag efter hellig tre konger, som vil blive gennemgået senere.⁴¹ Der findes dog også mere formfuldendte prædikener, som i højere grad følger det skolastiske skema. I en prædiken til Mariæ bebudelsesdag, der muligvis stammer fra Jacobo da Varazzes *Sermones quadragesimales*,⁴² finder man både *prothema*, *divisio thematis* og *peroratio*. Tredelingen i *divisio thematis* gennemføres konsekvent i løbet af prædikenen, og der bliver også refereret tilbage til den i *peroratio*. Her forklarer PM, at Maria på grund af sit afkom blev velsignet på tre måder: 1) Ved at herren udvirkede velsignelsen. 2) Ved at engle forkyndte denne velsignelse. 3) Ved at mennesker har profeteret om denne velsignelse. I *peroratio* fokuseres på

38. Flere langfredagsprædikener er mellem 4 og 7 sider i Riisings transskription.

39. Ibid., 73–75.

40. Madsen, *Liber Petri Mathie*, 627.

41. Se side 193ff.

42. Også kendt som Jacobus de Voragine (1228-1298). Han er mest kendt for Den Gyldne Legende, *Legenda aurea*, en samling af helgenlegender og *exempla*, men udgav også flere samlinger af modelprædikener.

denne velsignelse, der beskrives som en guddommelig, englelig og menneskelig velsignelse. Denne velsignelse kan den kristne få del i. Omvendt vil de, som ikke frembringer god frugt, men kun dårlig frugt, blive forbandet af Gud, af engle og af mennesker.⁴³ Blandt *de sanctis* materialet benyttes ofte et regulært *thema*, mens der i selve udlægningen fokuseres på den enkelte helgen. I prædikener til helgendage fremhæves ofte de positive kvaliteter ved den pågældende helgen, men de indeholder ikke meget formanende eller forklarende stof.⁴⁴ Man må formode, at de er blevet ledsaget af en opfordring til at efterfølge disse dyder eller at henvende sig i bøn, og at det derfor ikke har været nødvendigt at skrive det ned.

Riising har i sin afhandling og senere transskription gjort et stort stykke arbejde for at identificere de kilder, PM har benyttet i sit arbejde, men der er stadig mange forlæg, som endnu ikke er fundet. Af de kendte forlæg er der enkelte, der optræder flere gange. Jacobo da Varazze er allerede nævnt, og derudover findes enkelte forlæg fra Johan Herolt,⁴⁵ Martin af Opava⁴⁶ og Mathias af Ribe.⁴⁷ PMs primære kilde har dog været den polske dominikaner Peregrinus Polonus, som udgav en enkelt samling af prædikener, *Sermones de tempore et de sanctis*.⁴⁸ Enkelte af Peregrinus' er dog muligvis kommet PM i hænde gennem den anonyme

43. Ibid., 308–9.

44. Se eksempelvis PMs prædiken om Johannes Evangelisten til tredje juledag, Madsen, *Liber Petri Mathie*, 200–201.

45. Dominikansk munk fra Nürnberg (ca. 1386–1468). Han var en af de mest populære producenter af prædikenvvejledninger fra det 15. århundredes Tyskland, Michael Milway, “Forgotten Best-Sellers From the Dawn of the Reformation,” i *Continuity and Change: The Harvest of Late Medieval and Reformation History. Essays Presented to Heiko A. Oberman on His 70th Birthday*, red. af Robert J. Bast og Andrew C. Gow (Leiden: Brill, 2000), 131; Ian D. K. Siggins, *A Harvest of Medieval Preaching: The Sermon Books of Johann Herolt, OP (Discipulus)* (Bloomington, IN: Xlibris Corporation, 2009), 1.

46. Også kendt som Martin Polonus eller Martin Troppau. Tjekkisk dominikaner fra det 13. århundrede.

47. Dansk dominikaner, hvis prædikensamling dateres til omkring år 1300, Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 48.

48. Det formodes, at han har levet 1260–1333, men det er usikre tal. Af alternative benævnelser finder man De Opole og Opoliensis, Richardus Tatarzyński, “Einleitung Des Herausgebers,” i *Sermones de Tempore et de Sanctis*, Peregrini de Opole, red. af Richardus Tatarzyński (Warszawa: Instytut Tomistyczny, 1997), XLI–XLVII.

samling *Parati sermones de tempore et de sanctis*, som har hentet en del af sit materiale fra Peregrinus.⁴⁹

Gennem prædikenerne begrundes PM ofte sine udlægninger med henvisning til autoriteter. Her prioriteres kirkefædrene, både nyere og ældre. Disse spænder helt fra Origenes til Bernhard af Clairvaux. Derudover henvises også til sekulære autoriteter, primært filosoffer og digtere fra den græsk-romerske verden eller redaktører af værker med naturfaglig viden. Enkelte steder henvises også til kanonisk ret.

Indhold

Når indholdet af PMs forkyndelse skal beskrives, er der to forhold, der særligt gør sig gældende. Det ene drejer sig bredt om de temaer, han prædiker over. Heraf kan enkelte fremdrages, som er mere markante, og gennem disse kan man fokusere ind på og forsøge at opsummere kernen af forkyndelsen. Det andet forhold, som vil blive behandlet først, handler om udvalget af indhold. PMs prædikensamling adskiller sig markant fra de to andre samlinger, ved at den dækker et langt mindre antal af søn- eller helligdage. Yderligere blandt disse finder man, som allerede er nævnt, en form for prioritering, når enkelte dage er repræsenteret ved flere forskellige prædikener, mens andre dage kun får én prædiken eller blot en disposition. Det er usikkert, hvor stor betydning selve udvælgelsen af dage skal tillægges, da det måske er bestemt af synodalstatutter. Men hvis man ser på, hvordan han prioriterer dette forpligtede indhold, ser man, at de typer af søn- eller helligdage, der er vigtigere end andre, er begivenheder i forbindelse med Jesu liv (fødsel, omskærelse, lidelse, opstandelse og himmelfart) og fester relateret til Jomfru Maria (undfangelse, renselse, bebudelse, himmelfart og fødsel). Derudover er enkelte helgendage mere markant repræsenteret: Kristi legemsfest, korsets ophøjelse, allehelgen og alle sjæles dag. Derudover findes også prædikener til kirkens indvielse og messe for de døde. Dette giver en indikation om, at Jesu virke på jorden og

49. Riising, "Introduction," 21.

Marias rolle er centrale temaer sammen med *cura animarum*, altså sjælesorg i dens senmiddelalderlige forstand, hvor sakramenterne og ihukommelsen af de døde sættes i fokus.

På tværs af prædikenerne er der enkelte temaer, der træder tydeligere frem end andre. Først skal Jomfru Marias rolle fremhæves. Hun står stærkt og centralt som en midler i frelses-spørgsmålet. Det gør hun på to måder. Først gør hun det, fordi hun fødte Jesus, og derved muliggøres frelsen gennem hende.⁵⁰ Dernæst gør hun det ved på den kristnes vegne at gå i forbøn hos Kristus, og derved erhverve frelsen for den kristne.⁵¹ Med henvisning til 1 Sam 25 bruges Abigajil som en type på Maria og som eksempel på, at Marias bøn kan omstøde Guds dom over dødssynder.⁵² På denne måde fremstilles hun i et parallelt Adam-Kristus typologisk frelsesskema, hvor Eva gennem sin synd fordærvede menneskeslægten, men gennem den nye moder, Maria, renses og fornyes verden.⁵³ En af grundene til, at hun kan dette, er hendes særlige status gennem jomfrufødslen. Her understreger PM, at Maria ikke blot undfangede som jomfru, men også forblev jomfru efter fødslen, og i evighed forbliver jomfru.⁵⁴

Dette fokus på Maria formindsker dog ikke Kristi frelsergernings betydning.⁵⁵ Denne står stærkt i andre prædikener, hvor forskellige aspekter fremhæves. Mest tydeligt står dette i prædikenen til første søndag i advent, hvor nytten af Jesu komme udlægges seksfoldigt. Heri understreges de seks forskellige funktioner, som Kristus havde, og stadig har, gennem sin gerning: 1) Han er en from midler, som kan forsone mennesket med Gud, som er blevet stødt af synden, *offensum*. 2) Han er en god hyrde, der kan kalde de vildfarne mennesker tilbage på

50. "Sed per terram, que significat beatam Mariam, omnes salvati sumus. Huic terre quotidie benedicimus dictes: Et benedictus fructus ventris tui etc. Vere et merito, quia protulit fructum perpetue salutis angelis, hominibus et toto mundo. Super hanc terram fecit Dominus multa bona nova, primo quia virgo concepit Deum et hominem." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 603.

51. "Et postea veniam petiit a beata virgine Maria, et salvatus fuit per intercessionem sancte Marie ad Christum." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 604.

52. Madsen, *Liber Petri Mathie*, 322.

53. "Vetus enim mater Eva depravata et deturpata fuit per peccatum. Per illam novam matrem mundatus est mundus et renovatus." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 319.

54. "Hoc vere fuit magnum novum et mirabile, quod virgo in eternum permanens virgo concepit et virgo peperit et virgo post partum permanet." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 603.

55. Heller ikke selvom flere af juleprædikener handler mere om Marias rolle i fødslen end, at Kristus, frelseren, er født. Se f.eks. Madsen, *Liber Petri Mathie*, 290ff.

rette spor. 3) Han er en trofast garant, der for menneskets skyld bar lidelsen på korset. 4) Han er en velvillig læge, der helbreder det svage menneske. 5) Han er en stærk kæmper, der har overvundet Djævelen. 6) Han er en vis talsmand, der går i forbøn for menneskene hos Faderen.⁵⁶ Mens de fleste af disse funktioner har relation til Jesu død, opstandelse og himmelfart, så har funktionen som hyrde og talsmand en nutidig betydning for mennesket. Dels ved at Kristus optræder som en lærer, der oplyser menneskets tanke, så at det erkender, hvordan det skal vandre ad salighedens vej.⁵⁷ Dels ved at han fortsat går i forbøn for Gud Faders trone, med henvisning til den lidelse han allerede har undergået. Dette spiller sammen med mariologien, hvor Gud Faders trone placeres ganske fjernt fra den kristne, og hvor synderen ikke tør vove at komme den trone nær for at modtage Guds nåde. Her opstilles en kæde af formidlere, der skal formilde Faderen og bevæge ham til at skænke synderen nåde og tilgivelse. En version af denne kæde kunne være, at man beder til Maria, som henvender sig til Sønnen ved at vise sine bryster, og derved gennem sin nære forbindelse til Kristus tvinger ham til at gå videre med bønner.⁵⁸ Kristus går dernæst til Faderen på tronen, og viser sine sår, og minder ham dermed om, hvilken lidelse han undergik på korset som soning for synder. Gennem disse kærlighedstegn vil Gud ikke længere frastødes af synderen.⁵⁹ Et centralt element i Kristi frelsesgerning er blodsudgydelsen, og også i forbønsgerningen finder den en central plads, idet Kristus minder Gud Fader om det blod, han allerede har udgydt, og den lidelse, han allerede har gennemgået. I løbet af senmiddelalderen kom Kristi lidelser i stigende grad i fokus, og i

56. "Certe in hoc notatur ejus magna utilitas, quod venit tamquam pius mediator, tamquam bonus pastor, tamquam fidelis fidejussor, tamquam benignus medicus, tamquam fortis pugil, et tamquam sapiens advocatus." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 627.

57. "2º comparatur Christus lumini, quia dirigit in via hujus mundi ambulantes." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 613 Se også Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 171–72.

58. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 281–82.

59. "2º servit [Maria], quia accessum parat peccatori ad Deum. Qui enim totiens Deum offendit, quomodo audet ad eum accedere, nisi ipsa ducatum preberet ei. Et bene ducatum prebere potest, quia mater ejus erat. Bernardus: O homo, securum habes accessum ad Deum, ubi matrem habes ante filium, filium ante patrem. Mater ostendit filio pectus et ubera, filius patri latus et vulnera. Nec ulla potest esse repulsio, ubi tot caritatis occurrunt insignia." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 322.

særdeleshed blodsudgydelsen. Det fik en række konsekvenser for forståelsen af Kristi efterfølgelse, *Imitatio Christi*, og for det menneskelige svar på Kristi lidelser.⁶⁰ Forståelsen af Kristi død som satisfaktion findes hos PM,⁶¹ men mere tydeligt markeret er blodsudgydelsens virkning på mennesket. Her ses blodet som det, der renser for synden,⁶² minder mennesket om syndens alvor og blødgør de hårde hjerter, hvorved man bevæges til at "hjælpe [Kristus] med at bære korset og græde over hans død."⁶³

Gennem dette sidste slås an til det tredje markante tema, og det er, hvorledes forsoningen gøres gældende for mennesket, altså den menneskelige respons. Heri optræder en treklang, der gennemsyrrer hele samlingen. Idet man ser dette blod, blødgøres hjertet, og man erkender syndens alvor. Det leder til sand anger over synden, *contritio*,⁶⁴ som skal blotlægges gennem en bekendelse, *confessio*, og endelig skal der ydes bod for synden, *satisfactio*, gennem gode gerninger. Til første søndag i advent beskrives først Kristi nytte på seks måder, som nævnt ovenfor, og det følges dernæst af en formaning om, at hver enkelt skal forberede sig, så man kan blive betragtet som værdig, når man skal modtage Kristus. Denne forberedelse finder sted gennem en ren bekendelse, sand anger og bod pålagt af præsten, suppleret med bønner, almisser og andre barmhjertighedsgerninger.⁶⁵ Flere steder fremtræder

60. Ewert Cousins, "The Humanity and the Passion of Christ," i *Christian Spirituality: High Middle Ages and Reformation*, red. af Bernard McGinn, Jill Raitt og John Meyendorff, World Spirituality, bind 17 (New York: Crossroad, 1987), 387–389.

61. Madsen, *Liber Petri Mathie*, 222.

62. Heriblandt understreges, hvor virkningsfuldt dette blod er til at rense for synden. PM nævner et par steder en beretning, muligvis fra Bernhard af Clairvaux, om, at en enkelt blodsdråbe ville kunne rense hele verdens og tusind verdener synd, og Kristus lod tillige sit blod udgyde hele syv gange, hvorved han i overflod rensede synden, Madsen, *Liber Petri Mathie*, 222, 315.

63. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 161.

64. I modsætning til *attritio*, som er ufuldkommen anger over synden. Generelt set er Gud virksom i begge, men hos PM finder man ikke en klar skelnen mellem de to, Richard A. Muller, *Dictionary of Latin and Greek Theological Terms. Drawn Principally from Protestant Scholastic Theology* (Grand Rapids, MI: Baker Book House, 1985), 51, 82. Selvom PM kan sige, at det er Kristi blod, der blødgør hjertet til anger, Madsen, *Liber Petri Mathie*, 195, så fremgår det af nedenstående *exemplum*, at menneskets frie vilje spiller en afgørende rolle i frelsen.

65. "Modo, fratres karissimi, domum cordis nostri debemus mundare per puram confessionem, per veram contricionem, per penitenciam nobis injunctam a sacerdote, per oraciones, per eleemosynarum largicionem, et per cetera opera misericordie." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 628.

denne treklang i korte indskudte bemærkninger gennem en åndelig eller mystisk udlægning. De hellige tre konger bliver eksempelvis gennem en mystisk udlægning, *mistice*, et billede på hele den menneskelige slægt, som gennem *contritio*, *confessio* og *satisfactio* skal søge Jesus,⁶⁶ og i en juleprædiken udlægges navnet Bethlehem som “brødets hus,” hvorefter der henvises til Luk 11,5, beretningen om den person, der banker på sin vens dør om natten for at låne tre brød. Disse tre brød er *contritio*, *confessio* og *satisfactio*.⁶⁷ Heri og på andre måder belyses menneskets ansvar for at respondere passende på Kristi frelsergerning, når man gang på gang falder i synd. Gennem et *exemplum* om ørnen, der ikke dykker ned under vandets overflade for at fange sit bytte, men venter på, at det kommer til syne, så stiger Kristus ikke ned i dybet til mennesker i syndens dyb, men når mennesket rejser sig fra sine synder, så kommer Kristus straks, og viser det barmhjertighed.⁶⁸

Prædikenens formål og funktion

Hos PM finder vi ingen systematisk udlægning eller oplysende forord, som kan afklare hans syn på prædikenens formål og funktion. Dermed er man hensat til at vurdere, hvad han ønsker at opnå med prædikenen gennem de enkeltheder, der fremgår af indholdet.

Enkelte steder kommenterer PM direkte på prædikenens natur og prædikantens karakter. Her fremgår det, at PM anser det for vigtigt at høre prædiken. I prædikenen til Sankt Nikolaus’ dag fremhæves denne helgen som et godt eksempel, fordi han fastede, ofte gik i kirke, var ivrig i bøn og villigt hørte Guds ord. I modsætning til dette er der mange, som ikke går villigt i kirke, er uvillige til at høre Guds ord og ofte kun er delvist opmærksomme, så de

66. ”Nota. *Mistice, fratres karissimi, isti 3^s reges qui venerunt Deum querere, significant genus humanum, quod quotidie debet querere Jhesum per contricionem, confessionem et satisfaccionem et alia bona opera.*” Madsen, *Liber Petri Mathie*, 608.

67. Madsen, *Liber Petri Mathie*, 220.

68. ”*Per aquilam signatur ex utero Marie genitus. Ps. [Deut. 32,11]: Sicut aquila provocans etc. Sed aquila sc. Christus non descendit ad homines in profundo peccati existentes, sed cum a peccatis suis surrexerint, statim Christus descendit et miseretur eis.*” Madsen, *Liber Petri Mathie*, 233.

ikke får så meget ud af det.⁶⁹ Forkyndelsen af Guds ord er virkningsfuldt, idet det sidestilles med dåbens sakramente og hård bod som midler til at uddrive dæmoner.⁷⁰ Dog udfører prædiken her ikke en funktion, der er uafhængig af dåben og boden, men den er meget nært knyttet til disse elementer. I en hellig tre kongers prædiken opfordres man til at søge Kristus ved hjælp af hjertets iver, gerningens arbejde og mundens tale eller prædiken, *sermo*. I udlægningen af denne *sermo* formaner tilhørerne til at opsøge prædikanter og bekendere for at lære, hvordan man kan finde Jesu Kristi nåde.⁷¹ Det er ganske kompakt skrevet, men det er muligt, at PM her hentyder til tiggemunkeordenerne, som også kaldes prædikebrødre i visse sammenhænge, og i en dansk kontekst typisk inkluderer franciskanere, dominikanere og karmeliter. Deres gejstlige funktion var primært at prædike, men de havde også ret til at høre skriftemål og pålægge bod.⁷² Når man betænker hyppigheden af den ovennævnte treklang, *contritio*, *confessio* og *satisfactio*, så viser det den tætte forbindelse mellem prædiken og skriftemålet. Dette kommer også frem i beskrivelsen af Johannes Døberen, der er et forbillede for prædikanter. Dels ved at han gennem sin livsførelse gav eksempler på det, som han lærte, dels ved at han udsagde straf over synderne og lovede belønning for de retfærdige med den simple befaling: Gør bod!⁷³ På denne måde indlejres prædiken i en liturgisk kontekst, hvor den stilles i relation til sakramenter midler til forsoning.

Ud fra prædikenernes indholdsmæssige enkeltheder får man indtryk af, at PM henvender sig til den enkelte synder, der følte sig anfægtet i frelsesspørgsmålet. Henimod

69. "Sic beatus Nicolaus dedit exemplum jejunando, libenter ecclesiam frequentabat, oracionibus insistebat, verbum Dei libenter audiebat. Hoc contra multos qui non libenter vadunt ad ecclesiam, inviti audiunt verbum Dei, parum attendunt et ideo parum inde ferunt." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 216.

70. "Ita adhuc demonium tripliciter ejicitur in mundo. Primo per potentem sacramentum sc. baptismum [...] 2° per sapienciam verbi in predicatione [...] 3° per asperam penitenciam in sui corporis flagellatione." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 642.

71. "3° debet homo Christum querere diligenter per verba oris sui interrogando a predicatoribus et confessoribus, quomodo gratiam Jhesu Christi potest invenire." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 298.

72. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 24–25.

73. "4° dicitur magnus propter doctrine utilitatem, quia ipse homo ostendit exemplis, quod docuit verbis ... Et hoc est officium predicatoris, Ad Thim 3° [2. Tim. 4,2]: Predica verbum, insta opportune minando sc. peccatores per penam propter peccatum, justis premia promittendo. Math. 3°[2]: Penitenciam agite." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 413.

slutningen af middelalderen finder man en række skrevne bønner, som fik knyttet nogle store løfter til sig. Disse løfter var af varierende karakter. Nogle løfter omhandlede tiden i skærsheden, og kunne reducere tiden tilbragt dér med 10.000, 20.000 eller hele 800.000 år.⁷⁴ I en bønnebog forsikres man, at man på Jomfru Marias forbøn vil tilbringe blot to timer i skærsheden, og en anden bøn sikrer, at man ikke vil dø en pludselig død, og når man dør, vil man dømmes, som om man havde levet et helt liv efter Guds vilje.⁷⁵ Det kunne indikere, at man i det folkelige fromhedsliv finder en stigende usikkerhed angående det hinsides, og her havde prædikanten mulighed for at tale til dette og bringe det anfægtede menneske trøst. Denne bringes bl.a. ved at henvise til den pris, der er lovet til den, der holder ud. I dette henseende forestilles Kristus som et forbillede for prædikanten. Da Kristus prædikede på jorden, talte han til sine disciple på fem måder. En af disse var netop at bringe trøst til dem, der gør bod eller undergår trængsler, ved at love dem evig salighed, hvorved man mindes om hvilke løfter, der er knyttet til at holde ud.⁷⁶ En anden trøst var sikkerheden i de helliges forbøn, i særdeleshed Jomfru Marias. Det ser man i en juleprædiken, hvor PM indleder med et *exemplum* om Esther og Ahasverus. Her henviser PM til Esther 5,3 og Ahasverus' udsagn om, at han vil opfylde, hvad som helst Esther måtte bede om, hvilket også skete. Her er Esther et billede på Jomfru Maria, der med rette har fortjent titlen som himlenes dronning, *regina celorum*, ligesom Esther var dronning. Ahasverus er et billede på Gud Fader, og Esther 5,3 udstrækkes dermed i betydning til også at gælde for hvert enkelt kristent menneske. Når israelitterne ønskede at begære noget af kongen, så henvendte de sig til dronningen, som i kraft af sin store ydmyghed fandt den allerstørste nåde for kongens ansigt. Altså opfordrer PM menigheden til at henvende sig til Maria, hver gang de ønsker at opnå noget hos Gud, og lade hende bede for dem.⁷⁷ På samme måde understreger PM til allehelgens dag, at jo flere venner

74. Andersen og Lindhardt, *Under kongerne Christiørn og Hans og Reformationstiden*, 143

75. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 245–46.

76. "3° loquitur consolatorie penitenciam agentibus et tribulationes sustinentibus eternam beatitudinem promittendo." Madsen, *Liber Petri Mathie*, 240.

77. Madsen, *Liber Petri Mathie*, 291–92.

man har ved kongens hof, jo hurtigere bliver ens bøn hørt. Når man betænker, hvor mange fordums helgener, der er ved det himmelske hof, så er det umuligt, at ens bøn ikke skulle blive hørt, når så mange går i forbøn for en.⁷⁸ I tillæg til dette kan også nævnes værdien af at meditere over Kristi pine og død, der på samme tid forsikrer om virkeligheden af Kristi frelsergerning, og opildner mennesket til aktivt at respondere på dette.

På trods af at man hos PM ikke finder en systematisk forklaring på prædikenens formål og funktion, så kan disse enkeltheder sammenfattes til noget, der kunne ligne et program for hans prædikener. Hvad enten det drejer sig om skriftemålets sakramente, Jomfru Marias forbøn eller Kristi rensende blod, så er alt dette midler til at afvende Guds vrede. Gennem sin synd har mennesket fortørnet, *offendo*, Gud og vakt hans vrede. Derfor benytter PM prædikenens lejlighed til at fremstille for menigheden muligheder og midler, gennem hvilke man kan formilde Gud og atter vise sig værdig til hans nåde.

Christiern Pedersen

Indledning

Christiern Pedersen (CP) er ikke en ukendt person fra den danske historie, men det er ikke som prædikant, man kender ham bedst. Hans virke som tekstudgiver og oversætter, i særdeleshed hans arbejde med danske tekster, skaffede ham i C. J. Brandts biografi tilnavnet “den danske litteraturs fader,”⁷⁹ og en udgivelse om CP fra 2007 satte fokus på hans engagement i den europæiske humanisme og hans arbejde som tekstudgiver.⁸⁰ Det træder også tydeligt frem hos Brandt, at det ikke har været teologien, som var CPs primære studium, men det har ikke holdt CP tilbage fra at arbejde teologisk i sine tekstudgivelser.⁸¹

78. “*Quando autem festum omnium sanctorum devote peragimus, sicut hodie facimus, adjutorium percipimus in curia celesti coram creatore nostro, quia pro nobis orant, et impossibile est quod non exaudiantur. Quanto enim plures pro aliquo petent, tanto citius exaudiantur.*” Madsen, *Liber Petri Mathie*, 433.

79. C. J. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter* (København: G. E. C. Gad, 1882), 2.

80. Jens Anker Jørgensen, *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation* (København: C. A. Reitzel, 2007).

81. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*, 32.

CP blev født ca. 1480 i Helsingør og døde i 1554 i Helsingør efter en periode med sygdom. Om hans skolegang i barndommen vides en del, da han senere husker tilbage på den med ganske kritiske øjne.⁸² Dette gælder både dårlige minder om den fysiske afstraffelse og den ringe undervisning, som ikke formåede at lære eleverne god latin. Hans lærer, Rasmus Simonsen ved Roskilde katedralskole, får dog venlige ord med på vejen i forordet til CPs udgivelse af Peder Laales Ordsprog 1515.⁸³ Efter katedralskolen findes han optegnet i en immatrikuleringsoversigt fra Greifswald Universitet i 1496,⁸⁴ men derefter er det først i 1505, hans navn dukker op igen. Denne gang i et skøde, hvor han beskrives som kannik i Lund.⁸⁵ I 1508 rejste han til Paris, hvor han senest i 1511 dimitterede med graden *magister artium liberalium*.⁸⁶ Her forblev han indtil 1515, og udfoldede en livlig aktivitet som bogtrykker. Han udgav bl.a. en latin-dansk ordbog,⁸⁷ en udgave af Saxos Danmarkskrønike på baggrund af et tabt manuskript,⁸⁸ en samling af danske ordsprog med latinsk oversættelse og forklaring⁸⁹ og den såkaldte Jærtegnspostil. Efter hjemkomsten fortsatte han med at arbejde med tekstudgivelser, og arbejdede især med krøniker, idet det var hans hensigt at udgive en samlet danmarkshistorie.⁹⁰ Her fortsatte han også som præst ved Lund domkirke, indtil han i 1526 blev tvunget i eksil i Antwerpen. Dette skyldtes bl.a. hans loyalitet mod Christian II, som selv

82. Jf. hans bearbejdede udgave af Luthers "An die Rathsherren aller Stadte deutsches Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen, 1524" udgivet i Christiørn Pedersen, *David's Psalter og Smaaskrifter 1531–1533*, bind IV af *Christiørn Pedersens Danske Skrifter*, red. af C. J. Brandt (Kjøbenhavn: J. Gyldendalske Boghandling, 1854), 469ff.

83. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiørn Pedersen og hans skrifter*, 12ff.

84. Jens Anker Jørgensen, *Humanisten Christiørn Pedersen: En Præsentation*, 10.

85. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiørn Pedersen og hans skrifter*, 21.

86. Ibid., 32.

87. Christiørn Pedersen, *Vocabularium ad usum danorum ordine litterario cum eorum vulgari interpretatione diligenter et fideliter collectum* (Paris, 1510).

88. Saxo Grammaticus, *Danorum regum heroumque historiae abhinc supra trecentos annos conscriptae et nunc primum literaria serie illustratae tersissimeque impressae*, red. af Christiørn Pedersen (Paris: Josse Badius Ascensius, 1514), .

89. Peder Laale, *Petri Legiste Laglandici Parabole sententiose et argumentose cum familiari explanatione tam dacica atqve latina*, ed. Christiørn Pedersen (Paris: Josse Badius Ascensius, 1515).

90. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiørn Pedersen og hans skrifter*, 110ff.

havde været i eksil siden adelens oprør i 1523.⁹¹ Efterfølgende blev han stadig tituleret som kannik af de katolske gejstlige, men det varede ikke længe, før han beskrev sig selv som en, der “fordum var kannik,” eller blot Mester Christiern.⁹² I denne periode omvendte CP sig til den evangeliske tro, ligesom Christian II, og når han frasiger sig sin tidligere gejstlige titel, illustrerer det hans afstandtagen til den katolske kirke. Efter hjemkomsten blev han også gift og fik børn, hvilket ikke havde været muligt som kannik, og han kritiserer i hårde vendinger visse af sine tidligere udgivelser.⁹³ Både under og efter eksilet fortsatte han arbejdet med tekstudgivelse, hvor han udgav en mængde tekster af teologisk og historisk karakter. Hans største bidrag må dog siges at være oversættelsen af Det Nye Testamente, der blev trykt i 1531, og hans bidrag til oversættelsen af Det Gamle Testamente, der i revideret udgave blev den første officielle danske Bibel i 1550.⁹⁴

Alle Epistler oc Euangelia...

Den fulde titel på CPs prædikensamling er “Alle Epistler og Eua(n)gelia som lesiss alle Søndage om aared. sammeledis Jule dag Paaske dagh. Pingetz dag. meth deriss udtydning oc glose oc eth Jertegen till huer dag m(ed) flere artickle som alle me(n)niske nyttelige ere,”⁹⁵ men i dens efterliv er den bedre kendt som Jærtegnspostillen. Dette skyldes den store mængde af jærtegn, eller *exempla*, som er inkluderet til hver søn- og helligdag. Det er gennem disse jærtegn, at man har husket postillen, og det har betydet, at Ludvig Holberg i komedien Peder

91. Jens Anker Jørgensen, *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation*, 14; Martin Schwarz Lausten, *Reformationen i Danmark* (København: Eksistensen, 2016), 24.

92. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*, 186.

93. I fortalen til Det Nye Testamente skriver han således om sin postil: “Jeg beke(n)der her oc selff min store vildfarelse som jeg vaar før udi den tid jeg lod sette de Jertege(n) oc fabel i de andre bøger i Paris (som menniskene haffue opdictet och drömer) [...] Thi beder jeg alle ath i lade samme Jertegen oc fabel hen fare och setter ingen tro eller loffue til dem Men bliffuer all eniste stadelige oc fast hoss Guds egne sande ord oc Evangelia.” *Det Ny Testamente*, overs. af Christiern Pedersen (Antwerpen: Willem Vorsterman, 1531), fol. 6r-6v.

94. Jens Anker Jørgensen, *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation*, 14–16.

95. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia som lesiss alle Søndage om aared. sammeledis Jule dag Paaske dagh. Pingetz dag. meth deriss udtydning oc glose oc eth Jertegen till huer Dag med flere artickle som alle menniske nyttelige ere* (Paris: Josse Badius Ascensius, 1515).

Paars, omtrent to hundrede år efter postillens udgivelse, har kunnet henvise til Jærtegnspostillen og forvente, at publikum kunne forstå referencen.⁹⁶ Yderligere blev CP i forbindelse med en ny udgivelse af postillen i 1850-51 flere gange mødt af anklager om fabelagtigt indhold, hvor der henvises til den særlige karakter, *exempla* havde.⁹⁷ H. C. Ørsted bemærkede dengang med undren “[o]m det var ret at udgive en Bog, der var saa fuld af Overtro.”⁹⁸ På trods af denne kritik er det netop jærtegnene, der har bidraget til en del interessen for Jærtegnspostillen i nyere tid. I kraft af disse bliver Jærtegnspostillen til en af de tidligste trykte samlinger af folkelige fortællinger, og giver et unikt indblik i det danske sprogs udvikling og historie.⁹⁹

Da den udkom så tæt på reformationen, kunne man fristes til at tænke, at den ikke fik stor udbredelse. Især da man i løbet af de efterfølgende 25 år systematisk producerede prædikensamlinger med henblik på at opdrage præsteskrabet i den nye tro, og når man betænker CPs egen kritik af den. Dog tyder meget på, at den blev ganske populær, og var det i ganske lang tid. Den blev trykt i Paris i 1515, men fik allerede i 1518 sit andet oplag, denne gang i Leipzig, hvilket tyder på, at der har været efterspørgsel. Der er ingen forlydender om, hvor store oplagene har været. Af de overlevende eksemplarer findes ifølge worldcat.org tolv eksemplarer, og flere af dem er ganske slidte.¹⁰⁰ Om det er fra lystlæsning i jærtegnene, andagtsfuld læsning af prædikenerne eller oplæsning af de oversatte perikoper, vides ikke.¹⁰¹

96. Jens Anker Jørgensen, *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation*, 68.

97. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*, 81.

98. Ibid., 72.

99. Pil Dahlerup, *Sanselig senmiddelalder, litterære perspektiver på danske tekster 1482–1523* (Århus: Århus Universitetsforlag, 2010), 223.

100. Jens Anker Jørgensen, *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation*, 68.

101. CP angiver selv i forordet, at samlingen bl.a. kan bruges til personlig andagt for lægfolk: “Alle enfoldige Da(n)ske folk so(m) icke forstaa latine til nøtte oc salighed Ere alle Epistler och Ewa(n)gelia som læsiss alle søndage udsette paa danske met deriss udtydninger oc i Jerteghen til hwert aff dem At de som icke latine forstaa Mue nw selffue læse paa danske hworlediss de rettelige leffue skwlle effter gwds budord som stonde i dem [...] Thii er det nytteligt och vel tilbørligt ath de udsettiss paa reth danske faar enfoldige ligfolk skyld som icke forstaa latine Oc sacte ey helder fo(n)ge tit predicken.” Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, 1v.

Den geografiske udbredelse lader til at være begrænset til de nordiske lande. I Den Arne-magnæanske Samling findes to fragmenter af en islandsk oversættelse.¹⁰² I Sverige blev den i 1525 anbefalet af biskop Hans Brask som alternativ til at lave en oversættelse af Det Nye Testamente på svensk,¹⁰³ og i Norge nævnes det ganske kort i en optegnelse over sognene i Seljord, at “Her har ligget Christen Pedersøns Jertegns Huuspostil, som blev Biskop Hagerup foræret som en Sieldenhed.”¹⁰⁴

Værket selv befinder sig i postillegenren, og indeholder primært prædikenmateriale til kirkeårets søndage, men medtager enkelte helligdage.¹⁰⁵ Introduktionen til postillen indeholder tre elementer. Først er der et forord, der forklarer Christiern Pedersens intention med at lade denne postil trykke, og hvorfor den er udgivet på dansk og ikke på latin. Dernæst er der to udførlige registre. Et til perikoper, udtydninger og prædikener til de enkelte søn- og helligdage, og et andet til jærtegnene. Til sidst er der en traktat, der opregner tolv gaver eller frugter ved at huske på Jesu lidelser. Den overordnede struktur for postillen er, at hver søn- og helligdag indledes med en oversættelse til dansk af epistellæsningen, der følges af en tekstforklaring, som Christiern Pedersen kalder *udtydning*. Dernæst følger ligeledes en oversættelse af evangelieteksten med en udtydning, og dernæst en eller flere prædikener. Til sidst anføres et jærtegn, der relaterer til temaet. Denne overordnede struktur kan man se i begyndelsen af postillen, men det varer ikke længe, før indholdet til de enkelte søn- og helligdage bliver langt mindre varieret. Egentlige prædikener findes kun i begyndelsen,¹⁰⁶ og episteludtydningen falder også hurtigt bort.¹⁰⁷ I begyndelsen finder man et rigt udvalg af forskellige

102. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 63.

103. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*, 79–80.

104. Hans Jakob Wille, *Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld i Øvre-Tellemarken i Norge, tilligemed et geografisk Chart over samme* (København: Gyldendals Forlag, 1786), 48.

105. St. Stefans dag, Johannes Evangelisten, de uskyldige børns dag, langfredag og påskelørdag. Se oversigten hos Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 482–90.

106. Fra første søndag i advent til hellig tre kongers søndag findes samlingens seks egentlige prædikener, altså som er angivet som sådan i overskriften, Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*, 74.

107. Med enkelte undtagelser (septuagesima og fastelavnssøndag) er den forbeholdt adventstiden, Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*, 74.

kilder, men undervejs begrænses dette, og postillens sidste halvdel bygger næsten udelukkende på Johann Herolts homiletiske arbejde. Her er de fleste jærtegn kopieret fra hans *Sermones discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et miraculis Beate Virginis Marie*, og udtydningerne er taget fra *Postilla super epistolas et evangelia*. Dette værk er udgivet under pseudonymet Guillermus Parisiensis, men det meste af det historiske og eksegetiske indhold stammer næsten ordret fra Herolts andre værker.¹⁰⁸

En lignende udvikling kan ses på indholdet og strukturen af de enkelte dele. I begyndelsen er der et skel mellem udtydningens og prædikens funktion. Udtydningen er primært en parafraserende forklaring til teksten, der tilnærmelsesvis kan betragtes som homilier, mens de angivne prædikener i højere grad følger strukturen for *sermo moderna*.¹⁰⁹ Nogle har endda *introductio thematis*, men de fleste nøjes med *thema* og *divisio thematis*. Dette skel har været ganske naturligt, da man i den liturgiske kontekst har opereret med tekstudlægninger, der skulle læses hver søndag fra en postil, og prædikener, som skulle holdes på udvalgte søn- og helligdage ifølge synodalstatutter.¹¹⁰ Efterhånden som prædikenerne glider ud af postillen, sker der en sammensmeltning af de to funktioner, og udtydningerne bliver i højere grad sammensat af brudstykker fra forskellige prædikener, der vil kunne bruges mere eller mindre direkte som prædikenmateriale. Nogle gange sker det, i stil med *sermo moderna*, ved at gribe fat om et enkelt ord, og fortolke det på forskellige måder.¹¹¹ Andre gange bygger udtydningen på strukturen i perikopens narrativ, hvorefter enkelte dele uddybes.¹¹² Til de få helligdage

108. Se Siggins, *A Harvest of Medieval Preaching: The Sermon Books of Johann Herolt, OP (Discipulus)*, 302–4 for en uddybende beskrivelse af forholdet mellem Herolt, Guillermus og *Postilla*.

109. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 70.

110. Se side 141.

111. Se anden søndag efter hellig tre konger, hvor de seks stenkar fra brylluppet i Kana repræsenterer seks grunde til, at Gud blev menneske, seks sorger disciplene havde af Jesu pine og død, og seks sorger mennesket har over sine synder, Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 56v-57v. Se også den nedenstående analyse side 197.

112. Se første søndag efter juledag, hvor udtydningens fem dele er: 1) Marias og Josefs store forundrelse over det, som de hørte angående barnet. 2) Simeons and Annas strenge spådom om barnet. 3) Anna anerkendte barnet som sin Gud og skaber. 4) Josef og Maria drog hjem til Nazaret. 5) Barnet voksede op og blev stor og fyldt af Helligånden. Det andet punkt uddybes med ni tidspunkter, hvor Maria blev bedrøvet over, hvad der skulle ske

forefindes ingen egentlig helgenprædiken. Perikopen og udtydningen berører typisk den enkelte helgens rolle i teksten, men det er primært jærtegnene, der optager plads, sammen med en levnedsbetegnelse og forklaring på helgens navn. Denne udvikling, altså den faldende mangfoldighed i kildeudvalg og den gradvise nedbrydning af skellet mellem prædiken og udtydning, kunne tyde på, at CP hen ad vejen blev presset på tid for at gøre den færdig, men det er usikkert, hvad der har tilskyndet ham til dette.¹¹³

Indhold

Når indholdet af Jærtegnspostillen skal beskrives, er der tre forhold, der i særlig grad er med til at definere dens særegenhed. For det første er der værketets sammensatte natur, for det andet er der tilpasningen af prædikenmaterialet, og for det tredje er der oversættelsen af perikoperne.

Når man ser på sammensætning af værket, så har Riising identificeret elleve forskellige kilder, hvorfra prædikener, udtydninger og jærtegn er taget,¹¹⁴ og selvom Herolts bidrag fylder langt størstedelen, så giver det alligevel et fragmenteret indtryk.¹¹⁵ Dette indtryk begrænses dog i løbet af sommerdelen, hvor CP primært bruger Herolt som kilde. Gennem sin bearbejdning af materialet søger CP at styrke sammenhængen, men enkelte steder må kontrasterne have givet anledning til en del forvirring. I en prædiken over brylluppet i Kana, understreger CP på den ene side, at ægteskabet er højt værdsat, ved at Jesus, hans mor og hans disciple dukkede op til brylluppet, og i et stykke fra Herolt sammenligner han også ægteskabets stand med en orden på lige fod med munkeordener som den franciskanske og

med Jesus, og efter punkt fem tilføjes ni gerninger Maria gjorde legemligt mod Kristus, som den kristne skal gøre åndeligt, Christiørn Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 38r-40r.

113. Brandt angiver i anden sammenhæng, at Christiørn Pedersens udgivelse af postillen samt tidenbogen og Om at høre messe, begge fra 1514, kunne være opmuntret eller endda foranlediget af Christian II, hvilket kunne have tilskyndet ham til at levere et færdigt produkt, Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiørn Pedersen og hans skrifter*, 47.

114. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 482. Dog er det i praksis ti, da hun angiver Herolt og Guillelmus som to forskellige kilder. Se ovenfor side 156. Se også en opdateret oversigt hos Johan J. M. Jensen, *Den rette vej til himmeriges rige*, i-xxvii.

115. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 62.

dominikanske. På den anden side er samme søndags jærtegn en tydelig erklæring om, at et jomfrueligt liv er det mest prisværdige, selv i den ægteskabelige stand, og udtydningen slutter af med en kort beskrivelse af, under hvilke omstændigheder man må ophæve et ægteskab. Det må man hvis begge parter ønsker at leve kyskt og at tjene Gud, og hvis de ikke har haft legemligt samkvem.¹¹⁶ På trods af den omfattende brug af Herolt i postillen, så vælger CP at inddrage en række kortere *exempla* fra *Legenda aurea* til Johannes Evangelistens dag. Disse beskriver værdien i at give almisser til de fattige, og hvilken helvedsild, der venter dem, som holder fast i jordisk rigdom.¹¹⁷ Hermed afviger han fra Herolts syn på rigdom, der er mere moderat. Hos Herolt er det ikke i sig selv et problem at være rig, men det afgørende er, hvordan man forvalter rigdommen. Herolts overvejelser går mere på hvornår nok er nok, og hvor stor en mængde af rigdom kan siges at være tilstrækkelig. Dette kommer til at være afhængigt af et menneskes stand i samfundet, og tilstrækkelig rigdom er, når denne stand kan opretholdes på sit mest basale plan.¹¹⁸ Derimod er rigdom hos CP et ubetinget negativt fænomen.

Udover udvalget af tekster, er der også arbejdet med selve teksterne på en måde, der præger indholdet. De enkelte afsnit, trukket fra forskellige kilder, er gengivet på dansk, men er ikke ligefremme oversættelser, hvilket ifølge Brandt er kendetegnende for store dele af CPs tekstproduktion.¹¹⁹ Ifølge Riising har CP en tendens til at nedtone visse skarpe synspunkter, hvor bl.a. passager, der omhandler kætterier, slet ikke er medtaget, og andre steder oversættes kættere som onde kristne.¹²⁰ På samme tid er der andre steder, hvor der sker en intensivering, når CP gennem oversættelsen udvider og uddyber den latinske tekst. To

116. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 56v.

117. Ibid., fol. 30v-31r.

118. Siggins, *A Harvest of Medieval Preaching: The Sermon Books of Johann Herolt, OP (Discipulus)*, 211–14.

119. Brandt, *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*, 65–66.

120. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 62. Imod dette synspunkt anfører Jensen, at dette ikke skyldes, at CP ønsker at undgå sådanne diskussioner, men at de ikke har fyldt særlig meget i forlæggene, og ikke har været vigtige for postillens opbyggelige intention, Johan J. M. Jensen, *Den rette vej til himmeriges rige*, 21.

eksempler skal nævnes. Det første er fra fastelavnssøndag, hvor der beskrives syv ting, som gør mennesker blinde både åndeligt og legemligt, og er kopieret fra *Sermones dominicales* af Nicolaus af Aquavilla.¹²¹ Det sjette punkt i denne del er blod, som blænder, når man får det i øjnene. Nicolaus fortolker dette som prælater, der giver præbender og store kirker til deres slægtninge.¹²² Essensen er bevaret hos Christiern Pedersen, men han uddyber, hvem disse prælater er: “Her maa oc pawen bisper och andre kirkenss prelater understondiss met hwess øgen som forblindess tit oc offte aff formeget blod serdeliss for de elske deriss slectinge formeget oc giffue dem mere aff kirkenss renthe en dem er nytteligt oc en de behoff haffue.”¹²³ Prælater kunne henvise til både højgejstlige og almindelige gejstlige med undergivne, så mens det er en anelse uklart, hvem Nicolaus her hentyder til med *prelati*, så understreger CP, at der her er tale om pavens og biskoppernes nepotisme og grådighed.¹²⁴ Det andet eksempel omhandler en af de laster CP ynder at tordne imod: Dans. I en prædiken til nytårsdag over Jesu omskærelse inddrages et afsnit fra Herolt,¹²⁵ der udlægger den åndelige omskærelse ved at applicere den på seks forskellige legemsdele, der alle skal omskæres. Til udlægningen af føddernes omskærelse forklarer Herolt, at “vi bør omskære fødderne fra ulovlige trin, som finder sted, når man danser, fremfører sig hovmodigt, og når man går til ulovlige steder.”¹²⁶ I sin oversættelse bytter CP rundt på rækkefølgen, og begynder med at sige, at man skal afholde sig fra at gå hen til steder, hvor man kan bedrive synd, og forklarer dernæst ganske uddybende, på hvilke måder dans skaber hovmodighed. Det gør det, fordi

121. Franciskansk prædikant fra Hacqueville i Nordfrankrig, død ca. 1317.

122. “*Isto sangui(n)e excęcati su(n)t homines hodie in multis locis et maxi(m)e p(re)lati eccl(es)ię q(ui)a nepotulis suis et co(n)sanguineis da(n)t præbe(n)das et eccl(es)ias magnas.*” Nicolaus ab Aquavilla, *Sermones Dominicales* (Paris: Jodocus Badius Ascensius, 1519), sermo 18.

123. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 82r.

124. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 63 n80.

125. Riising angiver både Herolt og Hugo de Prato Florido som mulige kilder, men efter sammenligning har jeg vurderet, at Herolt er den mest sandsynlige kilde til den del, som her citeres, Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 484.

126. “*Sexto circu(m)cide d(e)bem(us) ab illicit(is) gressib(us) q(ui) fiu(n)t i(n) choriza(n)do : sup(er)be . i(n)cede(n)do et ad loca illicita eu(n)do.*” Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore et sanctis et quadragesimale eiusdem cum promptuario* (London, 1529), sermo 19.

djævelene, der er med i dansen, ægger folk til at vise, at man kan springe højere end de andre, synge bedre end de andre eller at man ser dejligere ud end de andre.¹²⁷

Det sidste element, der præger indholdet i Jærtegnspostillen, er oversættelsen af perikoperne. Generelt set er disse oversættelser velbalancerede og følger Vulgata, men enkelte steder lægges der en klar fortolkning ind i teksten. Et eksempel på dette kan findes i epistelteksten til nytårsdag, Jesu omskærelse, der stammer fra Gal 3. Her er Gal 3,27 særligt interessant, idet CP giver et stærkt indtryk af, hvad han betragter som det centrale i kristendommen, når han oversætter *Christum induistis*, I har ikklædt jer Kristus: “I haffue ana(m)med ha(n)nem i det ati effter følge hanss vilge oc holde hanss budord.”¹²⁸ Hermed forsøger CP at forklare teksten gennem selve oversættelsen ved at læse det i sammenhæng med sin forståelse af kristendommens indhold, nemlig at leve efter Guds vilje og at holde Guds bud.

På baggrund af de ovennævnte punkter og som en konsekvens af, at CP følger kirkeårets perikoper, bliver en lang række forskellige temaer behandlet i Jærtegnspostillen, og deraf rummer den også den spænding, som er i det senmiddelalderlige religiøse liv, hvor tilsyneladende modsætninger kan fastholdes i et sammenhængende system.¹²⁹ Hvor den samme Kristus kan fremstilles som den strenge dommer og den barmhjertige frelser uden behov for at afproblematisere dette.¹³⁰ Alligevel er der visse temaer, der træder tydeligere frem end andre. Den klare kerne i forkyndelsen er at sikre forståelsen af kristendommens

127. ”Icke skulle wii helder dantz meth waare føder thii dieffuelene er mit i hwer dantz och egger menniskene till ath den ene skall høfferde sigh offuer den anden Somme ath de ere degligere en andre Somme ath de kwnde bædre qwede en andre Somme ath de ære lættere ath springhe en andre Der følger oc kyssen och klappen met dantz Oc mange andre synder som tide(n) icke nu recker til at tale om.” Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 44r.

128. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 40v.

129. Berndt Hamm, *The Reformation of Faith in the Context of Late Medieval Theology and Piety: Essays by Berndt Hamm*, red. af Robert J. Bast (Leiden: Brill, 2004), 20–21.

130. Et jærtegn til sexagesima søndag beskriver en bonde, der forlod kirken, hver gang der blev prædikeret. Efter hans død holdt præsten en sjælemesse, hvor Kristus-figuren på alteret tog hænderne ned fra korset, og stak fingrene i ørene. Et sikkert tegn for præsten om, at dette menneske var evindeligt i helvedes pine. Moralen er, at over ethvert menneske, der ikke vil høre prædiken, vil Gud hævne sig enten i dette liv eller i evigheden. I episteludtydningen til efterfølgende søndag, fastelavns søndag, kommenterer CP på evangelielæsningen: “I huilke(n) der taliss om vor herriss pinelse huorlediss ha(n) vor forraader hustrugen kroneder og korss fester for den store ubegribelige kerligheds skyld som ha(n) hagde til me(n)niskene.” Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 79r-80r.

indhold. Dette indhold ses primært som retningslinjer for levevis, og det er derfor, forståelsen er så vigtig. Kun hvis man kender til og har forståelse af, hvad der er krævet af en, kan man leve efter det, for at opfylde dem vejen til frelse.¹³¹ Dette kommer til udtryk på flere forskellige måder. Dels gennem et fokus på et strengt moraliserende indhold med vægt på anger og bod, og dels gennem en særlig kodning af centrale begreber, såsom dåb, kristendom, at prædike og Guds Ord. Det sidstnævnte har også at gøre med prædikenens formål og funktion, og vil derfor blive behandlet i næste afsnit, men kan dog ikke helt adskilles fra indholdet.

Udgangspunktet er, at ethvert kristent menneske er blevet løsrevet fra djævelens og helvedes magt gennem Guds barmhjertighed og Kristi offer. På samme tid venter også den sikre dom, hvor mennesket skal dømmes efter Kristi strenghed og retfærdighed,¹³² og hvor denne Guds dom med sikkerhed er uomvendelig.¹³³ Menneskets opgave er derfor at sørge for at leve retteligt, så det ikke underkastes denne dom til fortabelse. CP udlægger denne rette levevis ved at fokusere på et fattigdoms- og kyskhedsideal, der hænger sammen med et løfte om belønning i evigheden proportionalt med den lidelse, man har undergået i verden.¹³⁴ Denne kyskhed kommer til udtryk gennem både seksuel afholdenhed og at afholde sig fra drukkenskab og, som allerede set, dans og lignende udskejelser.¹³⁵ Der bringes adskillige opfordringer til at give almisse til de fattige, og der lades ingen tvivl om, at det er sværere at blive frelst, hvis man er rig eller grådig, end hvis man er fattig.¹³⁶ Mange af disse retnings-

131. Der er tre veje til himlen: Guds budords vej, bodens vej og kærlighedens vej, Christiørn Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 82v.

132. Christiørn Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 42v.

133. Ibid., fol. 9r.

134. Se eksempelvis et jærtegn om et ægtepar, hvor manden levede retfærdigt, men ulykkeligt, og hustruen levede uretfærdigt og lykkeligt. Efter deres død fik datteren et syn, hvor hun så faderen i himlens salighed og moderen i helvedes pinsler, hvorefter hun valgte at leve et retfærdigt liv uden "stacked velløst" for at kunne få "hie(m)merigiss glæde." Christiørn Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 82v-83r.

135. Christiørn Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 44.

136. Ibid., fol. 49v.

linjer kan indpasses i en struktur, der er bygget over de syv dødssynder. Enkelte gange forklares disse systematisk, men ofte er det blot et enkelt element, der fokuseres på.¹³⁷ Det er i relation til dette system, at man oftest ser Jesu frelsergerning tematiseret. I første omgang sætter Jesu frelsende gerning mennesket fri af djævelens og helvedes magt, hvorefter man skal leve retteligt, og efterfølgende har blodet en fortsat virkning i at rense for dødssynder.¹³⁸ Derefter har det en dobbelt funktion, der cirkulerer omkring bod og anger.¹³⁹ I første omgang skal man betænke Kristi død og pine. CP indleder sin postil med en liste over gaver og frugter af dette, og den første af disse er, at et menneske bliver “beqwem till at gøre ret scrifftemaall oc bod for dem m(ed) anger oc rwelse,”¹⁴⁰ hvilket man så skal gøre med gode gerninger og et godt liv. Hermed skaber Kristi lidelser anledning til omvendelse gennem skriftemål, men i anden omgang bliver Kristi lidelser også selve belønningen for dette. I en passage, hvor Kristi blod sammenlignes med vin, beskrives, hvordan denne vin vil blive givet til alle, som gør bod her på jorden.¹⁴¹ Der findes enkelte passager, der understreger virkningen i at bede til Gud i tillid til hans barmhjertighed,¹⁴² men det primære fokus ligger i opfordring til anger og bod, der skal føre til ret og ærlig levevis, så man kan forberede sig til at modtage Guds nåde og syndernes tilgivelse.

Prædikenens funktion og formål

Midlet til at opnå dette mål bliver da prædikenen. Gennem hele postillen bliver den tildelt en central funktion, og får på samme tid en helt særlig betydning. Gennem dette indlejres CP i

137. Se Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 344–69 for en gennemgang af, hvordan de syv dødssynders behandles i det danske prædikenmateriale.

138. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 42v-43r.

139. Dahlerup, *Sanselig Senmiddelalder*, 218–19.

140. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, 5v.

141. ”Aff dette vin vill han giffue alle rwndelige i hie(m)merigiss rige som her i werden arbeyde i hanss vingaard Det er dem som gøre plict och bod for deriss synder och leffue erlige och skellighe och øffue dem i gode gerninger,” Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 75v.

142. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 41r.

sin rette humanistiske kontekst.¹⁴³ Der er ingen tvivl om, at prædikenen er vigtig for CP. Dette understreges allerede i forordet, der er et forsvar for hele postillen, og i særdeleshed hans beslutning om at lade den trykke på dansk. Han begrundet dette tofoldigt. Dels er hans erfaring, at mange slet ikke eller meget sjældent hører prædiken, hvilket er grunden til at han i det hele taget sætter dette værk i gang. Dels mener han, at når man hører prædiken, er der mange, der kun hører den på latin, som de jo ikke kan forstå, hvilket er årsagen til, at han lader postillen trykke på dansk.¹⁴⁴ Der er i dette forord et stort fokus på forståelse, og endda i en sådan grad, at mangel på forståelse kan blive årsag til fordømmelse.¹⁴⁵ Gennem postillen bliver det klart, at denne forståelse handler om kendskab til Guds vilje og bud, som man skal leve efter for at blive frelst. Guds ord, budord, vilje eller lærdom stilles ofte op som parallelle begreber,¹⁴⁶ og disse er selve indholdet af prædikenen,¹⁴⁷ der formidler viden om vejen til at opnå salighed.¹⁴⁸ Dette er, og har altid været, den centrale opgave for prædikanten ifølge CP. Det gælder for både prælater og prædikebrødre på CPs egen tid,¹⁴⁹ men det er et embede, der har sin oprindelse i Jesu egen virksomhed som menneske, og at være prædikant er at følge efter Jesus ved at belære om den kristne tro og vejen til salighed.¹⁵⁰

143. Viggo Møllerup, "Lov-evangelium, tro og gerninger i Hans Tausens Postil," i *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, red. af Knud Eyvin Bugge (København: G. E. C. Gads Forlag, 1963), 191–192.

144. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, 1v. Hvorvidt dette afspejler den faktiske situation er usikkert, da man mener, at prædikenen på folkesproget var ganske almindeligt, Per Ingesman og Nils Arne Pedersen, *Kirkens historie. Bind 1* (København: Hans Reitzel, 2012), 576; Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 9.

145. Dahlerup, *Sanselig Senmiddelalder*, 216.

146. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 17v.

147. Ibid., fol. 27v.

148. Ibid., fol. 68v.

149. Om arbejderne i vingården siger CP: "Understo(n)diss Doctoress prelater oc predicke fedre so(m) udsende ere aff gud at arbejde i vingaarde(n) Det ære at prædicke oc lære alle me(n)niske guds vilge oc bud ord oc den rette vey til hie(m)merigiss rige." Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 74r.

150. CP siger om sædemanden, der gik ud og så: "Det vor Jhesus cristus guds leffuende søn ha(n) udgick aff iomfru mariess alder clariste iomfruelige lifff her til verden At saa syn sæd dh(ed) vor at predicke oc lære den hellige cristelige tro oc kende me(n)nisk salighedsenss veye til hie(m)merige." Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 77v.

Hans Tausen

Indledning

Hans Tausen (HT) er den mest kendte af de tre undersøgte, og har i kraft af sin rolle som en af Danmarks mest virksomme reformatorer været genstand for flere undersøgelser. Dette virke har også sikret ham et mindesmærke i Viborg, hvor han udførte sin prædikenvirksomhed 1525-1529, og han har fået hele to kirker opkaldt efter sig, en i København og en i Odense. På samme tid har han også været den mest kontroversielle af de tre i den senere vurdering af hans teologi. Dette er særlig godt illustreret ved titlen på Ludvig Schmitts biografi om HT: "Hans Tausen eller den danske Luther."¹⁵¹ Gennem de sidste hundrede år har det været et omdiskuteret emne i hvor høj udtrykket "den danske Luther" i det hele taget kan bruges om HT eller om dette er en myte produceret af en nationalfortælling. I særdeleshed satte N. K. Andersen gang i debatten, da han i sin afhandling vurderede, at teologien i den københavnske bekendelse var mere bibelhumanistisk end luthersk, og tilføjede, at dette også gjorde sig gældende for HT. Han anfører om Postillen, at "en foreløbig Undersøgelse synes at vise, at den ganske ligger på Linie med det ovenfor anførte."¹⁵² Dette affødte et modsvar, der resulterede i antologien "Tro og Tale" fra 1963, som gennemgående forsvare HT som luthersk.¹⁵³ Senest er stafetten taget op igen med Rasmus H. C. Dreyers prisopgave, der belyser forholdet mellem HT og Martin Luther gennem en undersøgelse af Postillens forhold til Luthers Kirkepostil og den udgave af Luthers prædikener, som man finder i Stefan Roths postiller.¹⁵⁴ Historien viser, at HT er blevet vurderet på ganske forskellig vis, og har modtaget

151. Her citeret efter den danske oversættelse, der udkom året efter den tyske: Ludvig Schmitt, *Hans Tausen eller den danske Luther* (Kjøbenhavn: Wm. V. Mohns Bogtrykkeri, 1895).

152. Niels Knud. Andersen, *Confessio Hafniensis, den Københavnske bekendelse af 1530; studier i den begyndende Reformation. Mit einer Zusammenfassung in deutscher Sprache* (København: G.E.C. Gad, 1954), 437.

153. Rasmus H. C. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi. Prisopgavebesvarelse: "Studier i Hans Tausens forhold til Luther"* (København: Københavns Universitet, 2010), 82–93; Hal Koch, "Epilog," i *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, red. af Knud Eyvin Bugge (København: G. E. C. Gads Forlag, 1963), 216.

154. Ved Kirkepostil forstås her de samlinger af postiller, som Luther udfærdigede mellem 1522 og 1525, hvis tre dele til advent, jul og faste tilsammen dækker det meste af vinterdelen af kirkeåret. Luther udgav aldrig en sommerdel, men det gjorde Stefan Roth i 1526, hvor han bearbejdede trykte og nedskrevne prædikener af

så varierede appellationer som “genuint luthersk” og “zwingliansk.”¹⁵⁵ De seneste behandlinger går en mere moderat vej og vurderer, at man ikke kan kategorisere ham ubetinget som luthersk, zwingliansk eller calvinsk med udgangspunkt i senere tiders rekonstruktion af dogmatiske systemer. Vurderet på baggrund af samtidens præmisser må HT betragtes som “wittenbergske” eller reformatorisk.¹⁵⁶

Vores oplysninger om HTs barndom og ungdom er ganske sparsomme og behæftet med usikkerhed. Traditionelt set fastsættes hans fødeår til 1494 på baggrund af den af biskop Hans Laugesen udførte gravindskrift på HTs gravminde i Ribe. Derimod hævder en skoletale fra 1590, at HT blev født 1498. Begge angiver dog Birkende på Fyn som fødested.¹⁵⁷ Herefter omtales HT i forbindelse med Antvorskov Kloster ved Odense i 1515, og en række oplysninger beretter om hans universitetsstudier herefter. Først i Rostock, hvor han i 1520 nævnes i et lektionskatalog som underviser, og havde da på dette tidspunkt modtaget graden *magister artium liberalium*. På dette tidspunkt tituleres han også som *Dominus*, og må dermed være blevet præsteviet omkring 1520. Herefter indskrives han ved Københavns Universitet i 1521, ved Leuven i 1522 og allerede i 1523 i Wittenberg.¹⁵⁸ Her har HT stiftet bekendtskab med både Luther og Melancton gennem forelæsninger og prædikener. HT kommenterer ikke selv på opholdet i Wittenberg, men af hans senere skrifter er det klart, at hans bekendtskab med den humanistisk-reformatoriske bevægelse har haft stor betydning for ham.¹⁵⁹ Han opholdte sig i et eller to år i Wittenberg, og vendte tilbage til Danmark i 1524/25. Først til johanitterklosteret i Antvorskov og derefter til dets afdeling i Viborg, hvor HT fra 1525 underviste

Luther til en færdig postil. Senere samlede og udgav han flere af Luthers prædikener i en festpostil (1527) og en vinterpostil (1528), Finn Fosdal, “Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil,” i *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, red. af Knud Eyvin Bugge (København: G. E. C. Gads Forlag, 1963), 22–23.

155. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 107–8.

156. Ibid., 105–6; Lausten, *Reformationen i Danmark*, 180.

157. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 115.

158. Ibid., 118–122.

159. Ibid., 124–27.

munkene dér.¹⁶⁰ Det er i denne periode, at man først egentlig kan dokumentere, at HT bevæger sig i en reformatorisk retning. Her spiller værnebrevet fra Frederik I, der udstedes i 1526, en vigtig rolle, hvor HTs ret til at prædike blev sikret. Det er sandsynligt, at behovet for dette værnebrev opstod på baggrund af en radikaliserende af HTs forkyndelse med risiko for kirkelig intervention. Viborgenserne ønskede at sikre deres evangeliske prædikants sikkerhed.¹⁶¹ Et egentlig åbent brud kan man først tale om i slutningen af 1526, hvor HT gifter sig, og dermed bryder med bestemmelserne for det præstelige cølibat og sin ed som johanittermunk.¹⁶² Ifølge anklager imod HT skulle han også på dette tidspunkt have præsteviet adskillige mænd m.h.p. at starte en ny kirkeordning, men det lader ikke til at have været hans egen opfattelse.¹⁶³ I 1529 bliver HT kaldet til et prædikeembede i København ved Nikolai Kirke, og har gennem sit virke dér bidraget til en reformation, der allerede var hastigt fremskreden.¹⁶⁴ I særdeleshed herredagen i 1530 medvirkede til dette. Her var intentionen, at katolske og evangeliske teologer skulle mødes og diskutere visse religionsspørgsmål, men en egentlig debat blev det aldrig til. De evangeliske teologer brugte det meste af tiden på systematisk at udforme deres kristendomsforståelse i Den Københavnske Bekendelse, *Confessio Hafniensis*, men det er usikkert hvor stor en indflydelse, den egentlig fik på debatten. HT tilsluttede sig denne bekendelse, men var ikke hovedforfatter. Med en vis sandsynlighed havde han større indflydelse på at udforme det gensvar til de katolske teologer, som blev præsenteret på herredagen.¹⁶⁵ De næste tre år fortsatte HT sit virke som prædikant, men i perioden 1533-1535 hører man ikke meget til ham. Dette skyldes, at der i 1533 blev ført en retsag imod ham, der omhandlede både teologiske og politiske aspekter, bl.a. en anklage om

160. Ibid., 164–65.

161. Ibid., 168–69; Lausten, *Reformationen i Danmark*, 49–52.

162. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 179.

163. Ibid., 179–80.

164. Ibid., 194.

165. Andersen, *Confessio Hafniensis, den Københavnske bekendelse af 1530; studier i den begyndende Reformation. Mit einer Zusammenfassung in deutscher Sprache*, 57; Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 203–4.

et zwingliansk nadversyn.¹⁶⁶ Processen ender med et kompromis mellem HT og anklager, Biskop Joachim Rønnow. HT kan fortsat prædike i København, såfremt han anerkender Rønnow som sin overordnede, og HT underlægges censur m.h.p. trykte skrifter.¹⁶⁷ Først efter at borgerkrigen, grevens fejde, er brudt ud, begynder HT at udgive igen. Først hans oversættelse af de fem mosebøger i 1535 og senere en håndbog for sognepræster. Efter Christian IIIs sejr i grevens fejde i 1536 spillede HT en aktiv rolle i udformningen af den danske reformationsordning.¹⁶⁸ Kort efter blev han udnævnt til lektor ved Københavns Universitet i 1537 og i 1538 ydermere ved Roskilde, hvor han virkede, indtil han i 1541 blev udnævnt til superintendent i Ribe.¹⁶⁹ Det var også i denne periode, han fik udgivet sin postil, som han havde arbejdet på i længere tid. HT virkede som superintendent til sin død i 1561.¹⁷⁰

Winterdelen aff Postillen

HTs postil blev udgivet i to bind i 1539, trykt i Magdeburg, og indeholder tre dele. Første bind indeholder vinterdelen af postillen, fra første søndag i advent til Mariæ bebudelsesdag, og en påskedel i slutningen af bindet, der går fra mandag i påskeugen til langfredag aften. Andet bind indeholder sommerdelen, der går fra påskedag til 26. søndag efter trinitatis.¹⁷¹ Alle tre dele er forsynet med et alfabetisk register over de temaer, der prædikes over i den pågældende del. Selvom postillen er trykt i 1539, er der noget, der tyder på, at arbejdet har været længe undervejs. Allerede i 1529 blev der til Hans Wiingaard i Viborg udstedt et kongeligt privilegium til at trykke nogle danske postiller.¹⁷² Om dette privilegium var tiltænkt

166. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 228.

167. *Ibid.*, 242–45.

168. *Ibid.*, 262ff.

169. *Ibid.*, 274.

170. *Ibid.*, 374.

171. Bjørn Kornerup, "Indledning," i *Hans Tausens Postil*, Hans Tausen, red. af Bjørn Kornerup (København: Levin og Munksgaards Forlag, 1934), 13–14.

172. *Ibid.*, 10.

HTs postiller vides ikke, men det er ikke utænkeligt.¹⁷³ Desuden er det sandsynligt, at store dele af postillen lå færdig allerede i 1536, for i begyndelsen af vinterdelen er der en dedikation til Christian III, som er dateret hertil.¹⁷⁴ Denne dedikation er den ene del af forordet til vinterdelen, og den anden del af forordet er tiltænkt læserne af postillen. Heri beskriver HT også, hvordan postillen bør bruges, nemlig ved at “en mand kan lære seg først sielff en heel uge / oc siden om søndagen lære sine sognefolk nogne sand oc wiss grund / da om troen / nu om gode gierninger / saa aff tolmodighed / efftersom Eua(n)gelium wdi texten wdkrefuer.”¹⁷⁵ Gennem denne brug ønsker han at “affwerrie thoo skader / oc forfremme ett dubbelt gaffn / Att enfoldige willige prestmend bode motte bliffue wed deres tiænste / oc ulærd almow kunde worde lærd og vforsømet.”¹⁷⁶ Heraf ses det didaktiske sigte med postillen, der stemmer overens med struktureringen af indholdet. Målet var først og fremmest at uddanne og belære præsterne, så de selv kunne blive i stand til at prædike evangeliet. Dette var nødvendigt, da sognepræsterne forblev i deres embeder efter reformationen, og nu havde behov for omskoling, så de kunne forkynde den nye tro.¹⁷⁷ Til at afhjælpe dette behov blev en række litterære hjælpemidler udfærdiget, heriblandt postiller.¹⁷⁸ Indholdet af HTs postil er altså ikke færdigskrevne prædikener klar til oplæsning fra prædikestolen, men en fortløbende kommentar til teksten, der skal informere præsten om tekstens rette betydning, med henblik på at udruste dem til selv at prædike ret.¹⁷⁹ Som følge af “prædikernes” relation til kilde-materialet er der dog alligevel dele, der bevarer en form for talesprog, der vil have kunnet

173. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 282.

174. Kornerup, “Indledning,” 11.

175. Hans Tausen, *Winterdelen aff Postillen berid aff M. Hanss Tausen / Predickere y Kjøbenhaffn* (Magdeburg: Hanss Walther, 1539), 8r-8v.

176. *Ibid.*, 6.

177. Lausten, *Reformationen i Danmark*, 159.

178. *Ibid.*, 151.

179. Fosdal, “Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil,” 124–25.

egnet sig til at blive prædikeret fra bladet,¹⁸⁰ men oftest finder man en ligefrem tekstudlæggende stil uden dette indlevende sprog. Prædikenernes slutning mangler ofte en afsluttende lovprisning eller lignende, men det er muligt at prædikanten selv forventes at supplere denne, hvis teksten var blevet prædikeret, som den foreligger. På baggrund af postillens formål, som angivet i forordet, er det dog mest sandsynligt, at postillen er blevet brugt forberedende. I denne kontekst giver registrene rigtig god mening, for de henviser til passager, der omhandler bestemte temaer, og er ganske uafhængige af en given søndags perikope. De er derfor langt mere brugbare, når en prædiken skal forberedes eller ved personlig læsning end til at blive læst fra prædikestolen.

Vurderingen af brugen af postillen er baseret udelukkende på indre kriterier, for der er ikke meget andet at gå efter, og det samme gælder dens popularitet. Finn Fosdal understreger postillens popularitet og brug efter HTs egne og Kirkeordinansens bestemmelser ved at observere, at man mellem 1556 og 1568 finder HTs tekstoversættelser i hele fire oplag af evangeliebøger, og at der er ganske få eksemplarer bevaret af postillen.¹⁸¹ Da vi dog ikke ved, hvor stort det ene oplag var, er det svært at sige noget sikkert om, hvor udbredt den var. At den blev brugt og var udbredt er dog sikkert, og gennem sin spredning i Danmark har den været med til at forme en hel generation af præster. I en liste over præsternes personlige biblioteker i Vendelbo Stift udfærdiget på vegne af biskop Oluf Chrysostomus (biskop i Aalborg 1548-53), er HTs Postil nævnt i flere af inventarlisterne, men er dog ikke den postil, der forekommer flest gange. Her er den danske oversættelse af Anton Corvins postil den hyppigste, mens HT, Johannes Spangenberg, Melancton og Luther forekommer nogenlunde lige mange gange, og Johannes Brenz optræder kun få gange.¹⁸²

180. Se eksempelvis første søndag i advent: "Oc icke kom han hÿd paa sin egen wild / for noget det gaffn eller nytte han wentede seg der wdaff / Men deg kommer ha(n) / deg deg til gaffn oc gode / oc for dÿn skyld / att lige som han wil were dÿn / til at affwerrie alle dÿne fiende / beskytte oc beskerme deg / fraa alle de deg ilde wille." Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 7r.

181. Fosdal, "Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil," 16.

182. Jens Chr. V. Johansen, "Preacher and Audience: Scandinavia," i *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*, red. af Larissa Taylor (Leiden: Brill Academic Publishers, 2001), 306–

Postillens struktur dækker over en kombination af søn- og helligdage, og for vinterdelens vedkommende følger den Luthers kirkepostil med den undtagelse, at enkelte af dagene har fået ændret navn. St. Stefans dag og St. Hans Evangelistens dag er blevet til “Anden og Tredie Jule dag,” Mariæ renselse er blevet til “Kyndermøsse dag,” søndag septuagesima til “Den Søndag der Alleluya lagdes,” søndag sexagesima til “Den Søndag for Fastelawn,” og femte søndag i fasten til “Kiere Søndag.”¹⁸³ Andre helligdage inkluderer “Marie Bebudelsesdag,” alle hverdage i påskeugen, mandag til onsdag i bedeugen, der følges af “Wor Herres Himmelferds dag,” “Sancte Hans Baptistes dag,” “Jomfru Marie Besøgelses dag,” “Sancte Mickels dag” og “Alle Helgene Dag.”

Med forbehold for afvigelser kan den gennemgående struktur i postillen beskrives således: Først angives epistelteksten i dansk oversættelse, hvorefter den følges af en udlægning. Denne er ofte i punktform og ganske kortfattet. Enkelte gange så kortfattet at HT blot bemærker, at teksten vel er klar nok i sig selv.¹⁸⁴ Dernæst følger evangelieteksten i den danske oversættelse, og herefter kommer selve prædikenen eller kommentaren på teksten. Der er ingen klar struktur over tekstudlægningen, men HT kommenterer fortløbende på teksten. Enkelte vers fremhæves med en overskrift, der giver hver udlægning en række afsnit, der yderligere inddeles i underafsnit, markeret ved indrykning af første linje og marginelle noter, der med få ord opsummerer indholdet af underafsnittet. Det er disse marginelle kommentarer, der findes i registeret. I marginen findes også skrifthenvvisninger, mens de få ekstrabibelske henvisninger ikke markeres yderligere.¹⁸⁵ Til de fleste af prædikenerne er også

307; D. H. Wulff, “Biskop Oluf Chrysostomus’s Fortegnelse Over Præsternes Bøger i Vendelbo Stift,” *Kirkehistoriske Samlinger*. 3. Række 1 (1874–77): 170.

183. Fosdal, “Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil,” 31–33.

184. ”Hwer sententz giffuer seg wel sielff klarlig nog tilkende med forstandelige ord,” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 101v.

185. Med ekstrabibelske henvisninger menes her både henvisninger til kirkefædre og klassisk litteratur af hvilke, der er ganske få. Se eksempelvis Fosdals oversigt, der dog kun noterer brug af klassiske forfattere i vinterdelen, Fosdal, “Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil,” 72.

inkluderet illustrationer over evangelieteksten. Det er 67 illustrationer i alt, hvoraf de fleste (51) genfindes i Anton Corvins postil.¹⁸⁶

I indledningen ovenfor blev allerede bemærket, at spørgsmålet om kildegrundlaget for HTs postil er ganske kontroversielt og et forskningsfelt i sig selv. Dette gælder grundlaget for både oversættelserne af perikoperne og for tekstudlægningen. Der er i det foreliggende arbejde ikke foretaget en selvstændig undersøgelse af hvilke kilder HT, har brugt til sin postil, da det vil blive for omfattende. I stedet henvises til Rasmus H. C. Dreyers prisopgave, som er den seneste fremstilling af forholdet mellem HTs postil og Luthers prædikener i henholdsvis Luthers og Stefan Roths udgaver. Dreyer vurderer her, at der blandt tekstforklaringerne er en gennemgående afhængighed af begge udgaver. Dog ser han en tendens til, at der er en større afhængighed af Roths sommer- og vinterpostil og af Luthers Kirkepostil end af Roths festpostil.¹⁸⁷ En lignende konklusion gælder oversættelserne af perikoperne, hvor Dreyer ser en større afhængighed af Roths udgave end af Kirkepostillen, og kun tertiært ser andre oversættelser og tekstudgaver som mulige forlæg.¹⁸⁸ Dermed korrigerer han Kornerup, der i sin indledning til 1934-facsimile udgaven vurderer oversættelserne som et selvstændigt stykke arbejde med udgangspunkt i grundteksten ud fra Erasmus' udgave eller Vulgata.¹⁸⁹ På baggrund af dette konkluderer Dreyer, at HTs postil ikke kan betragtes som et stykke originalt arbejde, men må ses som en mere bearbejdet oversættelse. Hidtil er det kun epistelforklaringerne til sommerdelen, som kan betragtes som selvstændige arbejder, men dette er blot en foreløbig konklusion, indtil deres forlæg er identificeret, såfremt et sådant findes.¹⁹⁰ Dreyers arbejde har været centralt for at påvise en afhængighed af Roth i dele af postillen, og fremover må vurderinger HTs teologi med udgangspunkt i postillen tage højde for indflydelsen af Roths postiller. Kun deraf kan man se, på hvilke områder HT foretager bevidste ændringer,

186. Kornerup, "Indledning," 17–23.

187. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 338.

188. *Ibid.*, 304.

189. Kornerup, "Indledning," 35–36.

190. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi.*, 344–45.

og hvornår hans tekst afspejler en version af Luthers prædikener, som den fremtræder hos Roth.¹⁹¹ Det er dog vigtigt, at dette fokus på Roths udgave ikke fører til, at Kirkepostillen som forlæg undervurderes, for der er flere eksempler på, at HT inkluderer materiale, som findes i Kirkepostillen og ikke i Roths udgave.¹⁹²

Indhold

På baggrund af ovenstående diskussion om kildematerialet for HTs postil bliver det klart, at Luthers forkyndelse og teologi gennem enten Kirkepostillen eller Roths postiller bliver en primær indflydelse, men gennem bearbejdningen af dette kildemateriale sætter HT sit eget præg på det. Som allerede angivet vil dette først kunne bestemmes uddybende efter en systematisk sammenligning af HTs postil, Luthers Kirkepostil og Roths postiller samt en indsats for at finde forlæg til de dele, der mangler sådanne. En sådan sammenligning ligger uden for rammerne af det foreliggende arbejde, og en systematisk fremstilling af HTs forkyndelse og teologi må derfor afvente en sådan sammenligning. Men foreløbigt kan der dog observeres og beskrives visse tendenser. Generelt set kan man inddele indholdet i prædikenerne i tre kategorier: Det positivt formulerede dogmatiske indhold, det polemiske indhold og det social-etiske indhold.

Den første kategori fylder langt det meste, hvilket hænger sammen med det tekstudlæggende, forklarende format, der skulle belære sognepræsterne om tekstens sande forståelse. Heri kan det lutherske bestemt genkendes. Der opstilles en stærk kontrast mellem Guds store nåde og menneskets onde vilje, og HT tilkendegiver flere steder, at menneskets naturlige stand er at kæmpe imod Gud. Mennesket vil ikke det, som Gud vil, og hvis mennesket deraf ikke går på vejen til salighed, er det menneskets egen skyld, dets onde viljes

191. Ibid., 346–48.

192. Se eksempelvis den allegoriske udlægning af palmegrenene, kapperne og hosiannaråbet til første søndag i advent, Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 9v, der er tilpasset fra Kirkepostillen, WA 10 I, 2: 58-62, mens den ikke forefindes i Roths udgave, WA 21: 14-15.

skyld, og ikke Guds skyld.¹⁹³ Dog er det dermed ikke menneskets egen fortjeneste, at det faktisk frelses, men dette er ene og alene virket gennem Guds nåde og Kristi frelsergerning. Frelsen skyldes en “fremmede fortjeneste,”¹⁹⁴ og et menneskes retfærdighed er Kristi retfærdighed, som skal gives til den uretfærdige.¹⁹⁵ Gode gerninger gør ikke retfærdig, men det gør kun troen på Kristus.¹⁹⁶ Det betyder ikke, at gode gerninger ikke skal gøres, men det er ikke dem, som gør et menneske helligt. Ingen kan blive hellig i egne gerninger eller i sig selv, men kun i Kristus og hans gerninger.¹⁹⁷ Kun for Kristi offers skyld bliver man hellig, ved det at han på deres vegne har opfyldt loven.¹⁹⁸ Gerningerne er frugter, der følger af troen, og er en konsekvens af, at Guds Ord indplantes i mennesket og gør det villigt til at gøre de gode gerninger.¹⁹⁹ HT synes dog at være en anelse tvetydig på dette punkt, og blandt prædikenerne er der passager, der giver et umiddelbart andet indtryk.²⁰⁰ Et eksempel på dette er fastelavns-søndag, hvor HT forklarer, på hvilken måde kærligheden kan være større end troen, som der skrives i epistelteksten fra 1 Kor 13. Det er den, for mens troen kun retter sig mod Gud, så retter kærligheden sig mod både Gud og mennesker. Gennem udøvelse af kærligheden opfyldes den anden tavle i Moseloven, og HT giver det indtryk, at Moseloven fortsat er en

193. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 54r.

194. Ibid., fol. 142v.

195. ”RETFERDIG kommer han / icke att han nu skulde wille sette en streng dom / oc øffue streng retferdighed emod nogen / men att han med sin retferdighed wil aff slæte dñn uretferdighed [...] Herre y dñn retferdighed frels meg / som han wilde saa sige / funde ieg noget got y meg sielff da tørte ieg icke bedet aff deg / nu kendes ieg meg y alle maade uretferdig / derfor hielp du oc frels meg y dñn retferdighed som er wel stor oc offuerflødig nog til at fortære mñn uretferdighed.” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 7v.

196. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 74r.

197. Ibid., fol. 158v.

198. Ibid., fol. 159r.

199. “[Troen] forhuerffuer oc den aand / som giør friwillige folck / løstige oc tilbøelige til alle gode gierninger.” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 74r; ”Att wñ endelig maa saa plante oc indgronde Guds ord wdi oss / att wñ mue lære att tale alle wore ord / oc giøre alle wore gierninger Gud til ære wdi en Christelig troo.” Ibid., fol. 122v.

200. Som Viggo Møllerup også medgiver i sin behandling af lov og evangelium hos HT, selvom han konkluderer, at dette blot er tilsyneladende, og vurderer, at HT er gennemgående luthersk i sin forståelse af lov og evangelium, Viggo Møllerup, “Lov-evangelium, tro og gerninger i Hans Tausens Postil,” i *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, red. af Knud Eyvin Bugge (København: G. E. C. Gads Forlag, 1963), 171–172.

rettesnor for moralsk adfærd.²⁰¹ Det rykker dog ikke ved det overordnede indtryk, at kærlighedens gerninger er troens frugter, og gennemgående er HTs fokus på troens og nådens virke og gerningernes magtesløshed i forhold til frelsen. I forhold til prædikenernes social-etiske funktion er det dog vigtigt at have denne nuancering med.

Den anden kategori er prædikenernes polemiske brod, og deraf negativt formulerede dogmatiske indhold, altså hvad man ikke skal tro. Dette er grundlæggende rettet mod den katolske kirke i form af pavens embede, det gejstlige hierarki og klostervæsenet, men andre retninger får også stød med på vejen, eksempelvis gendøbere.²⁰² Det er især den rolle gejstligheden påtager sig overfor folket, som HT vender sig imod. Ved det at de har påtaget sig autoritet, har de pålagt folket byrder, som ikke er en del af den kristne tro. På denne måde bebyrdes man af menneskelige påfund, der tillægges værdi af gerninger i forholdet til Gud. Dette gælder bl.a. de forskellige krav til ret faste og kravet om cølibat hos præsterne.²⁰³ Den samme hårde behandling får de mange ceremonier fra middelalderen, som HT betragter som “abespil,” og han kritiserer i samme prædiken til St. Stefans dag hele ideen om at skulle efterligne helgenernes gerninger. Kristne er kaldede til gode gerninger, men ikke alle kristne er kaldet til at udføre de samme gode gerninger.²⁰⁴ Der er størst fokus på gejstlighedens fejl og

201. ”Her bescriffuer Apostelen sand kiærlighed med sine rette medfyllende wilkor og sance tegen / oc forklarer oss saa den Anden Mosi taffle / hworledes hwer skal elske sin næste lige wed seg sielfff [...] Wdi denne maade er hun dog større end troen / som Paulus her siger / att hun breder seg widere wd / oc recker til flere / thÿ wÿ handle ÿ troen ickun med Gud alene her wdi werden / me(n) ÿ kiærlighed haffue wÿ att ha(n)dle med Gud oc alle menniske bode her oc hesit / thÿ hun blifuer ewig naar troo oc håb haffue ende.” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 156v.

202. En kort karakteristik af dette kan ses hos Kornerup, “Indledning,” 91–101.

203. ”At Christne me(n)niske ere aff dette Christi exempel bliffne forplichtede til desse aarlige xl. dages fasten / der er denno(m) skeed uskiel med [...] Oc hwo som holt samme forsette dage med samme forscreffuen faste kost / han skulde kunde forhwerfue saa ma(n)ge synders forladelse / oc fortjæne saa meget gott aff Gud der med / lige som dennom løftede da sielfff at sige for uforstandigt folck / emod den Christelige troes krafft oc macht / oc emod all hellig scrifft. Oc haffue saa giord aff den hellige faste ett forfengeligt aberii.” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 167v-168r; “Thii [Jesus] har haffuer alt (saa wel some S. Pouel) seet hwad komme wilde / hwilke echteskaffs forachtere der skulde ÿ framtiden opstaa / oc aff stor opblæst sielfff hellighed oc aandelighed / ia aandløshed / giøre ett forbud paa samme echteskaff / som de oc haffue giord offuer det menige clercherii.” Ibid., fol. 104r.

204. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 62r.

ønske om kontrol over andre mennesker.²⁰⁵ Paven selv nævnes ikke ofte, men får dog et par ord med på vejen.²⁰⁶

På det social-etiske område er HT ganske vag, og generelt set fylder konkrete formaninger ikke særligt meget.²⁰⁷ Der er ganske vist visse konkrete formaninger undervejs, såsom at man skal udvise gavmildhed og sørge for de fattige.²⁰⁸ Andre steder fører HT en stærk kritik af dem, der lever i overflod, ved at stille en kontrast op imellem de riges liv i byerne og Maria og Josef, der blev vist hen til stalden.²⁰⁹ På samme måde prises de gerninger, profetinden Anna gjorde, som gode og hellige, omend HT ikke i den prædiken vil kommentere yderligere på dem.²¹⁰ Derimod spiller kaldstanken en stor rolle, hvor HT i mere generelle termer kan formane hver enkelt til at tjene Gud i den stand, hvori man står.²¹¹ Dette er i første omgang positivt formuleret i den forstand, at det monastiske ideal nedbrydes til fordel for, at man kan have friheden til at tjene Gud gennem troen i den stand, hvori man står. På den måde kan en gift kvinde være ligeså velbehagelig for Gud som en nonne, i det hun sover med sin mand, føder børn og tager vare på huset.²¹² Sand efterfølgelse er ikke at faste fyrré dage om året, men at være lydige i sit kald hele livet.²¹³ Deri består den evangeliske frihed, at frelsen ikke er afhængig af visse bestemte gerninger, som man skal gøre, men af nåden, uafhængigt af mennesket. På samme tid er kaldstanken også negativt formuleret i den forstand, at man skal undlade at overskride sit kald. Dette gælder både gerningerne i kaldet og kaldet selv.

205. Jf. farisæernes forargelse over Johannes Døberen, som ifølge HT ikke drejede sig om hans prædikens indhold, men det at han havde taget prædikeembedet på sig og begynder at døbe uden "clercheriens befaling oc adspørelse aff Hierusalem." Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 36v.

206. Kornerup, "Indledning," 92–93.

207. Ibid., 101.

208. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 161v–162r.

209. Ibid., fol. 41v–43r.

210. "At faste / at bede / oc at were gierne ȳ Guds te(m)pel / att leffue ȳ jomfrudo(m) / ȳ echteskaff oc et got widueleffnet." Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 72r.

211. Kornerup, "Indledning," 104–5.

212. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 143v.

213. Ibid., fol. 168r.

Som nævnt skal alle kristne gøre gode gerninger, men en kristen skal ikke gøre alle gode gerninger, for nogle gerninger er forbeholdt visse kald. Dette var fejlen hos en række personer fra Det Gamle Testamente: Saul, David, Absalon og Manasse syndede alle, men synden bestod i at de gjorde gerninger, som de ikke var kaldet til. Manasse dræbte sine børn og ofrede dem til Gud og gjorde fejl derved, fordi det ikke var en del af hans kald. Abraham, derimod, var kaldet til at ofre sin søn Isak, og hans lydighed derved blev en god gerning i kaldet. På samme måde var Saul kaldet til at være en morder og en dræber, men han syndede, da han ville ofre, for til det var han ikke kaldet.²¹⁴ Kaldet formuleret på denne måde indeholder et stærkt element af social kontrol, hvor det at ville være noget andet, end det man er, i sig selv bliver en synd. En smed skal ikke begære at være en skomager, en borgmester skal ikke begære at være en borger, og en borger skal ikke begære at være en borgmester.²¹⁵ I konteksten er intentionen at imødekomme det menneskelige instinkt om, at græsset er grønnere på den anden side af hegnet, hvilket skaber misundelse og utilfredshed med sin egen situation, men konsekvensen bliver, at oprør mod den sociale orden er oprør mod Gud, da enhver er placeret i sin sociale stand efter Guds vilje og kaldelse.

Prædikenens formål og funktion

På baggrund af den første og den tredje kategori kan man observere postillens, og deraf prædikenens, funktion og formål. Som angivet i den første kategori er frelsen hos HT helt afhængig af troen på Kristus, Kristi frelsergerning og den retfærdighed, man får gennem dette. Prædikenen er formidlingen af budskabet om, at dette faktisk er sandt, og gælder for den, der hører. Dette gjaldt for de mennesker, der var i live, mens Jesus gik omkring på jorden, hvor han påtog sig prædikeembedet, og prædikede evangeliet om sin egen gerning. På samme tid udvirkede ordet, han prædikede, også det, som det betegnede, nemlig syndernes

214. Bemærk, at HT her ikke fordømmer barneofringer og mord, men priser lydighed i kaldet, "thi lydelse gaar offuer alle gode gierninger," Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 41v.

215. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 61r.

forladelse.²¹⁶ Denne sidste formulering er ganske central hos HT, og betegner to punkter. Det ene er identifikation mellem prædikenen og ordet, hvorved ordet både bliver det forkyndte ord og Kristus som Guds Ord. Da Jesus prædikede på jorden, formidlede han sig selv til tilhørerne, og det samme gør præsten i kirken, han formidler Kristus til menigheden. Det er igennem dette, at frelsen tilbydes, nemlig syndernes forladelse.²¹⁷

See det forhwerffde denne hedenske mands troo / att hanss siuge tiænere fick sundhed. Oc her
staar det screffuit oss til trøst oc fast tryghed / som hwercken see Christum eller hanss
gierninger / med legomlige øyne eller begribe denno(m) med nogre wore naturlige sind / Oc
ey høre hanss ord aff hanss egen personlige mund / som den tÿd skede. Men alene haffue et
ord oc røchte om hannom / huilket Gud lader oss forkynde formiddels menniske / I huilket
ord han lader oss tilsige alle synder forladelse / sin guddommelige gynst oc naade med ewig
salighed. Det samme ord haffuer oc wisseligen de(n) krafft med seg / att det kan giøre alle
dennom salige som der tro paa / som S. Pouel siger Ro. i. i. Cor i.²¹⁸

Heri kan man sige, at prædikenens primære funktion består, og HT går så vidt, at prædikenen tilnærmer sig en sakramental funktion, hvor det, den tilbyder, bliver det samme, som tilbydes i nadveren. Den funktion, nadveren udfylder, bliver sammenlignet med det, at Helligånden bliver givet til alle dem, som hører evangeliet og modtager det i tro.²¹⁹

I forhold til den tredje kategori har prædikenen dog også en anden funktion, en social eller civil funktion. Målet er her den mere konkrete belæring af moralske forhold. I første omgang må det ses i forlængelse af den første kategori, hvorved denne funktion bliver

216. Knud Eyvin Bugge, "Opfattelsen af prædikenens funktion i Hans Tausens Postil," i *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, red. af Knud Eyvin Bugge (København: G. E. C. Gads Forlag, 1963), 132.

217. Bugge, "Opfattelsen af prædikenens funktion i Hans Tausens Postil," 132–33.

218. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 116r.

219. Bugge, "Opfattelsen af prædikenens funktion i Hans Tausens Postil," 134; Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, II, fol. 33r.

belæring om troens frugter, og deraf altid er afledt af selve troen, der frembringer disse frugter.²²⁰ I denne forstand kan den sakramentale funktion godt betragtes som primær, mens denne anden funktion er sekundær eller afledt. I anden omgang må det dog også her understreges, at der er en tvetydighed hos HT, der gør, at man ikke blot kan reducere den sociale funktion til at være sekundær. I dedikationen til Christian III forklarer HT, at han har påtaget sig at lave denne postil med det formål at opdrage og belære folket, så det kan være gode og lydige undersåtter, og så fyrsterne kan lede ret:

Effterdi her ligger nu machten allerstørst paa / att Guds ord med en wdwortes mundelig predicken holdes wed macht fordi det lærer sand gudfrøchtighed / oc aff den Helligaands tilskønd gjør Gud ett fromt oc friwilligt folk / werdslige herrer oc saa lydige oc hørsomme vndersotte / oc lærer der til med enighed oc endrectighed mello(m) alle indbyrdes.²²¹

Dette bevirkes gennem Helligånden, når troens frugter skabes. Der ændres altså ikke ved frelsens indhold her, og deraf kan denne funktion betragtes som sekundær. Men den virkning, som troen udøver i mennesker i forhold deres virke som henholdsvis hersker og undersåt, fremføres her som et primært element, når det gælder prædikenens formål. Når ordet er indplantet i mennesker, skal de gøre gerninger til Guds ære og som folk forbedre sig med alvorlighed.²²² Troen giver da den ånd, som skaber et frivilligt folk, der har lyst og tilbøjelighed til at gøre gode gerninger.²²³ Og endelig formaner HT til, at man forbliver en del af Guds og Kristi folk, og at “bewise oss som frii og willige Christne til alle sande gode

220. Bugge, “Opfattelsen af prædikenens funktion i Hans Tausens Postil,” 137.

221. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, 6r.

222. ”ix Oc det skall aff hiærtet skee / med munden saa at wÿ icke skrømpte / men mene Gud ære oc folckes forbædring med alvorlighed.

x Att wÿ endelig maa saa plante oc indgronde Guds ord wdi oss / att wÿ mue lære att tale alle wore ord / oc gjøre alle wore gierninger Gud til ære wdi en Christelig troo.” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 122v.

223. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 74r.

gierninger.”²²⁴ Formålet bliver da at skabe et folk, der gennem troen er velbehageligt for Gud, og dermed også velbehageligt for kongen, hvilket nok er årsagen til, at det nævnes i dedikationen. På den måde får prædikenen en samfundsopdragende effekt, hvor læren om kaldet spiller ind. Sand efterfølgelse bliver ikke at udføre særlige gerninger, men at udfylde sin rolle i samfundet på den bedst mulige måde, og at leve i samdrægtighed med hinanden, så der ikke opstår splid og uenighed i samfundet.²²⁵ På baggrund af dette bliver det klart, at det ikke er tilstrækkeligt at sige, at prædikenen er syndsforladende handling,²²⁶ men prædikenen er også på samme tid samfundsopdragende og samfundsskabende, idet den formidler det samfundsideal, der vil skabes som frugter af troen i dem, som modtager troen.

Analyse af prædikener

I denne del vil enkelte prædikener blive analyseret og sammenlignet på tværs af de tre prædikensamlinger. Mens første del gav et indtryk af samlingerne som helhed, så vil denne del fokusere på, hvordan de tre prædikanter forholder sig til de samme prædikentekster, og hvordan de prioriterer hvilke temaer i teksten, der skal fremhæves. I denne vurdering vil der blive taget hensyn til samlingernes forskellige karakter, den målgruppe samlingerne og prædikenerne er rettet imod og den kronologiske forskydning imellem dem. Med den plads, der er givet her, er der medtaget prædikener til to dage: Nytårsdag og anden søndag efter hellig tre konger. Disse to dage er valgt ud fra en række kriterier. For det første skulle en given søn- eller helligdag være repræsenteret i alle tre prædikensamlinger. For det andet skulle en given prædiken indeholde tilstrækkelig materiale til at danne grundlag for en sammenligning. For det tredje skulle prædikenerne være tilstrækkeligt repræsentative til at

224. Ibid., fol. 56v.

225. Bemærk, at HTs kritik af munkeordenerne går mere på den partideling, der følger deraf, og mindre på det at efterfølge menneskers hellighed i stedet for at holde sig til Kristus, Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 22v.

226. Hal Koch, *Om Tolerance. Udvalgte Taler og Artikler* (København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1966), 168.

kunne illustrere kontinuitet og diskontinuitet fra den sene middelalder til den tidlige moderne periode m.h.p. brugen af prædikentekster og aktuelle temaer for den periode. Det sidste kriterium medfører, at denne sammenligning bliver bevidst selektiv, og ikke kan stå alene. Men det er en brugbar øvelse, der kan illustrere visse af de sammenhænge, der er antydnet i den ovenstående gennemgang.

Nytårsdag

Fejringen af nytårsdag på reformationens tid havde en særlig rolle i forhold til i dag, da den indgik i den store mængde af helligdage, der erindrede begivenheder i Jesu liv, nemlig Jesu omskærelse fra Luk 2,21. Ofte blev denne dag på året også brugt til at bringe særlige hilsener til menigheden eller “gaver.” Det kunne enten være at bringe hilsener til de enkelte grupperinger af mennesker, der var til stede,²²⁷ eller at stille særlige dyder frem for folket med formaning om at stræbe efter dem.²²⁸

Peter Madsen

Som med andre helligdage har PM adskillige prædikener til denne dag. Ifølge nummereringen bør der være otte, men det har kun været muligt at identificere fire. Det er interessant at bemærke, at der er stor variation i hvilket *thema* PM benytter. To af dem har meget indhold tilfælles og bruger begge Åb 21,5 som *thema*,²²⁹ mens de to andre benytter henholdsvis Luk 2,21²³⁰ og 3 Mos 12,3.²³¹ PM har i alle tilfælde benyttet lejligheden til at tale om betydningen af Jesu offer gennem association fra blodsudgydelse i omskærelsen, og

227. Martin Luther, *Church Postil II*, Luthers's Works (St. Louis, MO: Concordia Publishing House, 2013), 39 n2.

228. E. Jane Dempsey Douglass, *Justification in Late Medieval Preaching. A Study of John Geiler of Keiserberg*, Studies in Medieval and Reformation Thought (Leiden: Brill, 1966), 35.

229. Madsen, *Liber Petri Mathie*, 319, 605.

230. Ibid., 294.

231. Ibid., 222.

kommenterer også på det andet almindelige tema her, nemlig om Jesu navngivelse. Her vil blive gennemgået *In circumscisione Domini nr. 8*.²³²

PM introducerer prædikenen med at angive dens *thema*, Luk 2,21, men der følger ingen regulær *divisio thematis*, hvor de enkelte dele angives i relation til dets *thema*. I løbet af prædikenen ser man dog en struktur. Indledningsvis angives, at der er to ting, som bør bemærkes i denne tekst: 1) Jesu omskærelse. 2) Tildelingen af hans navn. De inddeles begge i to underpunkter, som hver udlægges med fem punkter. Angående Jesu omskærelse spørges “hvorfør” han udgød blod og “hvor ofte” han udgød blod.

Angående hvorfor: 1) For at vise at han var ikklædt menneskeligt kød, for et uvirkeligt legeme, *corpus fantasticus*, kan ikke udgyde blod. 2) For at give et eksempel, nemlig at mennesket åndeligt skal omskæres fra synder og laster. Herefter følger en kort formaning, hvorved omskærelsen appliceres på forskellige lemmer. Eksempelvis nævnes hænder, fødder, ører og øjne, der rummer potentiale for at handle ondt, når de udfører de handlinger, der tilkommer dom. Omskærelsen bliver her konkretiseret ved, at djævelen manifesterer sig i lemmerne, når man synder.²³³ Omskærelsen bliver dermed at skille sig af med djævelen og dens virke i kroppen. Dette underbygges med henvisning til Sl 34(33),14,²³⁴ 1 Pet 2,1 og Job 31,1, men det er interessant at bemærke, at henvisningen til 1 Pet 2,1 hos PM angives som “*Eph*,” og i alle tre tilfælde citeres de en smule anderledes end ordlyden i Vulgata. Til Sl 34(33),13 omrokers de to dele af verset, og i tillæg til tungen og læberne nævnes også munden, som man skal afholde fra at tale forkert, skamfuldt og hadefuldt.²³⁵ Til 1 Pet 2,1 ændres også lidt i rækkefølgen, og verbet forstærkes en smule ved at skrive “fjern,” *remove*, i stedet for “aflæg,” *deponentes*. Job 31,1 tilpasses, så det omhandler lemmer i almindelighed, *membris*

232. Ibid., 294–97.

233. “*Super hoc membrum sedet diabolus, quando movetur ad perjurium, mendacium et fraudem et cetera illicita*,” Madsen, *Liber Petri Mathie*, 294.

234. Nummereringen af Salmernes Bog i Vulgata er forskellig fra DO92. Her og efterfølgende er salmens nummer i Vulgata angivet i parentes.

235. “*Prohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum*” (Sl 34,14) i forhold til “*Prohibe linguam, labia et os, ne aliquis pravum vel turpe vel ociosum loquantur*” Madsen, *Liber Petri Mathie*, 294.

meis, og ikke blot øjne, som Vulgata skriver, *oculis meis*. 3) For at jøderne ikke skulle have nogen undskyldning. Hvis han ikke var blevet omskåret, kunne de have afvist ham, fordi han var anderledes end deres forfædre. 4) For at dæmonerne ikke skulle kende inkarnationens mysterium. Ved at lade sig omskære troede djævelen, at han var ligesom en synder, der havde behov for omskærelse, selvom Jesus var født uden arvesynd. 5) For at vise at Moses' lov var hellig, for han var kommet for at opfylde loven, ikke ophæve den.

Angående "hvor ofte" gennemgår PM fem tidspunkter i Jesu liv og forklarer, hvordan de relaterer til forsoningen: 1) På denne dag udgød Jesus sit blod, og det var forsoningens begyndelse. 2) Da han bad i Getsemane have, og dermed viste sit ønske om menneskets forsoning. 3) Da han blev pisket, hvorved menneskets forsonings fortjeneste skete, for mennesket bliver rensat ved hans mærker. 4) Da han blev korsfæstet, hvor menneskets forsonings belønning fandt sted. 5) Da hans side blev gennemboret, som betegnede forsoningens sakramente. For der flød vand og blod ud, der betegner dåb og nadver.

Angående Jesu navngivelse indledes først med en forklaring af selve navnet, der kulminerer i en udlægning af de fem bogstaver i navnet Jesus, og dernæst en beskrivelse af hvilken stor nytte, der er i det. Beskrivelsen af navnet bygger på både gejstlige og sekulære autoriteter, og begynder med henvisning til Bernhard og Richard af Sankt Viktor,²³⁶ som forklarer, at det er et sødt navn, der giver trøst til synderen og håb til den salige. Det er også mad, kilde og helbredende middel, *cibus, fons et medicina*, men det er kun de to første, der eksplicit udlægges. Mad trøster og nærer menneskets tanke, når det indtages med hengivenhed. Kilden er her livets kilde, der henviser til de fire kilder i Paradis, som betegner visdom, retfærdighed, helliggørelse og forsoning. Disse udvirkes i henholdsvis forkyndelse, syndernes forladelse, opførsel og i passionen. De fire kilder forklares herefter igen, men retfærdighed og visdom får betydelig mere plads end helliggørelse og forsoning. Med udgangspunkt i Vis 1,1 forklarer PM gennem syv punkter, hvad sand og fuldkommen retfærdighed er: 1) Adlyde Gud over alt. 2) Udvis ærbødighed mod sin overordnede. 3) Udvis god opførsel mod sin næste.

236. Skotsk teolog, der udfoldede en litterær aktivitet i St. Viktor klosteret i Paris, død i 1173.

4) Udøve disciplin mod sine underordnede. 5) Udvisе medlidenhed med fjenderne. 6) Udvisе barmhjertighed mod de fattige og ulykkelige. 7) Bevirke helliggørelse overfor sig selv.

Dernæst forklarer PM, hvordan visdom ikke findes i et begærligt menneske, bevirker vækst og at eftersom en tåbelig tjener er fattig, må et vist menneske være rigt. Dette begrundes ved at henvise til udsagn fra *Philosophus* og *Tullius*.²³⁷ Helliggørelse og forsoning forklares med en simpel henvisning til skriftsteder, nemlig 1 Thess 4,3 og 1 Pet 1,18, denne gang med korrekt henvisning. To yderligere punkter føjes til, nemlig at Jesus er lys for troen, og at Jesus betyder frelser. Endelig kommer PM frem til udlægningen af selve navnet. Hvert bogstav udlægges med henblik på at beskrive saligheden, og en skrifthenvisning er med til at bekræfte udlægningen. J udlægges som *jocunditas merentium*, de værdiges behagelighed (Math 5,5). E udlægges som *eternitas viventium*, de levendes evighed (Sl 84(83),5). S udlægges som *sanitas languentium*, de svages helbred med henvisning til opvækkelsen af Lazarus. U udlægges som *uberitas egentium*, de fattiges overflod (Luk 6,20). Det sidste S udlægges som *satietas esurientum*, de sultnes mæthed (Math 5,6).

Navnet Jesus har en vældig nytte for den, der påkalder det: 1) Det trøster i modgang. Her bruges et eksempel om Ignatius, der ikke ophørte med at påkalde Jesu navn under sine pinsler. 2) Dette punkt er meget kompakt, og transskriptionen er usikker. Det synes at berette om et mirakel, hvor navnet Jesus skrevet med gyldne bogstaver fremstod i en forsamlings midte, og mange kom til tro på grund af det. Meningen må enten være, at navnet rykker mennesket op og sætter det et bedre sted, eller at navnet træffer et bedre valg på menneskets vegne. 3) Navnet bringer det gode med sig. Her henvises til helbredelsen af den lamme i

237. *Tullius* var et populært navn for Cicero, men det har ikke været muligt at opspore citatets originale kontekst. *Philosophus* er sandsynligvis en henvisning til Publilius Syrus, en digter og forfatter af mimespil i det 1. årh. fvt. Citatet er en variant af et ordsprog, der findes blandt de samlinger, som er tillagt Publilius, men ikke med sikkerhed kan føres tilbage til ham, J. Wight Duff og Arnold M. Duff, *Minor Latin Poets. With an Introduction and English Translations*, Loeb Classical Library, bind 284 (London: Heinemann Publishers, 1934), 3–7. Citatet hos Publilius lyder: "*Nobilis professio sapientia est, quae distributa suscipit incrementum; avarum dedignata possessorem, cito nisi publicatur, elabitur*," Ioannes Conradus Orellius, *Publii Syri Mimi et Aliorum Sententiae* (Lipsae: Sumtibus Friederici Fleis Cheri, 1822), 60, mens det hos PM lyder: "*Sapientia est nobilis hominis possessio, quae avarum hominem dedignatur possidere, quae distributa in partes suscipit incrementum*," Madsen, *Liber Petri Mathie*, 295.

ApG 3,1-11, hvor Peter helbredte i Jesu navn. 4) Navnet hjælper mod dæmoner, hvilket er betegnet i kampen mellem David og Goliath. Goliath betegner djævelen, og hans sværd er kødets begær. David er hver enkelt troende, som besejrer djævelen ved påkaldelse af Jesu navn, og ved de fem sår på korset. Der er ikke tydeligt angivet et femte punkt, men det må PM have overset, for herefter bruges den samme konstruktion som tidligere, *hoc nomen*, når han forklarer, at dette navn var sødt for Paulus. Han påkaldte det mange gange, og gjorde mange tegn ved det. PM slutter prædiken af med at understrege, at dette navn bringer trøst til dem, der påkalder det, og opfordrer således til det, *invocemus igitur etc.*

Prædiken virker til at være afsluttet på dette punkt i håndskriftet, men der følger et enkelt afsnit herefter, der forklarer, hvorfor Jesus blev omskåret på ottendedagen fremfor andre dage. Her svares med henvisning til Bernhard, at det betegner syv elementer, der angår menneskets natur: 1) Ond natur. 2) Stygt virke. 3) Grædende udgang. 4) Usikker tilstand. 5) Bedrøvelig død. 6) Afskyelig fortabelse. 7) Betragtning af den ubegribelige herlighed. Det nævnes også kort, at David havde fem sten i sin pung, Kristi fem sår, med hvilke han overvandt Goliath, djævelen.

Christiern Pedersen

Til denne "Nyy aarss dag"²³⁸ bringes først oversættelsen af epistelteksten fra Gal 3, omend CP angiver, at den er fra Gal 4. Den følges ikke af en udtydning, men oversættelsen indeholder flere forklarende elementer. I overensstemmelse med CPs fokus på forståelse af evangeliet, vælger han at oversætte *pædagogus* med "lære mestere" og ikke "twctemestere," som man finder i hans 1531-oversættelse af Det Nye Testamente. Den del, der udvides mest, omhandler det at iklæde sig Kristus, *Christum induistis*. Her supplerer CP oversættelsen ved at understrege, at efterfølgelse af Jesus og overholdelse af hans bud er at have modtaget ham. Han kontekstualiserer oversættelsen ved at uddybe, at der i tillæg til mand-kvinde og jødehedning ikke er forskel på "fribaare(n)" og "swend" i forhold til Gud.

238. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 40r-44v.

Evangelielæsningen fra Luk 2,21 er ganske kort, og oversættelsen er ligefrem. Udtydningen følger umiddelbart efter uden en særskilt overskrift, men CP går lige på med at forklare teksten. Først forklarer CP, hvorfor denne dag kaldes nytårsdag. Det er der tre grunde til: 1) Jesus tilkendegav, at han var et nyt menneske. 2) Han udgød sit blod i omskærelsen. 3) Han modtog sit navn. Denne tredeling kunne ligne en *divisio thematis*, men CP bruger det meste af udtydningen på at udlægge det andet punkt. Den fungerer snarere som en indholdsmæssig disposition end en struktur for prædiken.

Udtydningen fokuserer herefter på de tre højtider, der fejres på denne dag: 1) Jesu fødsel. Her er der antydning af en *divisio thematis* med udgangspunkt i dets *thema* med henvisning til *postq(uam) consu(m)ati sunt dies octo*, men det gennemføres ikke. 2) Jesu omskærelse. CP understreger, at Jesus villigt ville lide denne omskærelse, selvom det var smertefuldt, og mange børn døde af det. Han gjorde det for at fuldkomme loven, indtil han selv prædikede dåb og kristendom. 3) Jesu nye navn. Herefter følger en række eksempler på hvilken nytte, der er i Jesu navn. Det kan bringe tilgivelse, skaffe hjælp af helgenerne til fattige, der beder om almisser, afværge djævelen, og det kan bringe frelse.

Herefter følger et afsnit om, hvilke årsager Jesus havde til at lade sig omskære, selvom han ikke var mærket af arvesynden: 1) Tilkendegive, at han havde et legeme af kød og blod. 2) Fuldkomme omskærelsen, som Jesus selv havde befalet Abraham. 3) Bevise at han var født af Abrahams slægt. 4) Forhindre at jøderne ville afvise ham, fordi han ikke var omskåret og dermed en af dem. 5) Give et eksempel til efterfølgelse om at være lydige. 6) Han ville ikke ringeagte den del af loven, der rensede for arvesynden, når han var blevet menneske ligesom andre. 7) Fuldkomme loven, for at frelse dem, som er under loven.

Det næste større afsnit er en fri genfortælling af omskærelsen. Den indeholder ti punkter, der peger frem mod Jesu lidelse og død. Ved hvert punkt understreges, at Maria græd, fordi hun vidste, hvad der ventede Jesus: 1) På opfordring af Maria gik Josef bort for at tale med jøderne og forberede omskærelsen. Det betegner, at Judas gik bort for at forråde Jesus. 2) Josef kom tilbage med mange jøder, der skulle følge ham til templet. Det betegner, at Judas kom tilbage igen med jøderne. 3) Maria svarede dem, at han skulle omskæres. Det

betegner, at han skulle drages for dommen. 4) De gav ham navnet Jesus, som betyder frelser. Det betegner, at han modtog den endelige dom. 5) De tog klæderne af barnet, før de omskar det. Det betegner, at jøderne afklædte Jesus inden korsfæstelsen. 6) Barnet græd under omskærelsen. Det betegner, at Jesus råbte på korset. 7) Maria modtog Kristi blodsdråber på sit tøj. Det betegner, da hun stod under korset. 8) Efter omskærelsen blev Jesus smurt med lægende salve. Det betegner, at han blev salvet inden begravelsen. 9) Jesus blev lagt i krybben igen. Det betegner, at Jesus blev lagt i graven af Josef af Arimetæa og Nikodemus. 10) Maria græd, da hun lagde ham i krybben. Det betegner, at hun skulle græde ved hans grav. Herefter kommer CP med en opfordring til at tænke på Marias gråd og Jesu pine og død, og gennem dette vide sig løskøbt fra synden og djævelen. Herefter må man ikke sælge sig selv til djævelen igen, hvilket sker hver gang, man begår dødelig synd. Afsnittet slutter af med at opstille en kontrast mellem Guds mildhed og barmhjertighed i frelsen og hans strenghed og retfærdighed i dommen. Heri understreges Guds uendelige mildhed i at tilgive synderen, men samtidig knyttes det til menneskets erkendelse af sin store synd og et oprigtigt ønske om at forbedre sig efterfølgende.

I forlængelse af benævnelsen af dødssynder følger en udlægning af de syv gange, Jesus udgød sit blod på jorden. Hver blodsudgydelse renser på sin måde for en dødssynd, og CP opfordrer til, at man betænker denne synd, beder Gud om tilgivelse og flygter fra den:

1) For ukyskhed, ved at udgyde blod i omskærelsen. 2) For overflod, ved at svede blod i Getsemane. 3) For misundelse, avind, ved at lade sig piske. 4) For nærighed, ved at lade sig gennembore med nagler med armene udstrakte. 5) For dovenskab, ved at lade sine fødder gennembore med nagler. 6) For hovmod, ved at lade sig krone med en tornekrone. 7) For vrede, ved såret i sin side.

Herefter følger en række formaninger til unge og gamle. Det forholder sig ikke konkret til omskærelsen, og virker en anelse malplaceret i denne kontekst, selvom CP skriver, at teksten lærer, hvordan man skal leve. Det hænger muligvis sammen med, at afsnittet er

kopieret fra en prædiken til første søndag efter jul af Jacobo da Varazze.²³⁹ Der angives syv punkter: 1) Forældre skal bære deres børn til kirke, og lære dem fra ungdommen af at tjene Gud og holde hans bud. 2) Børn skal lære at adlyde deres forældre. 3) Gamle mennesker skal efterfølge Simeon, gøre gode gerninger og bede om at se Gud, inden de dør. 4) Unge mennesker skal leve, så man velsigner dem og deres forældre, som opdrog dem. 5) Jomfruer og piger skal bevare deres jomfruelighed, indtil de bliver gift. 6) Enker lærer, at de skal leve kyskt og tjene Gud. 7) De, som er gift, skal leve ærligt og kærligt sammen.

Dernæst bringer CP endnu en åndelig udlægning af omskærelsen. Denne angår hver enkelt menneskes legemsdele, der sættes i forbindelse med en bestemt synd, som man skal bevare sig fra: 1) Hjertet, at holde sig fra had og avind. 2) Øjnene, at undgå at synde gennem det, man ser. 3) Ørerne, at man ikke skal høre på bagtalelse eller anden usømmelig tale. 4) Tungen, at man ikke skal sværge eller tale uanstændigt eller løgnagtigt. 5) Hænder, at man ikke skal tage uanstændigt på en anden person og ikke stjæle, men bruge dem til Guds lov og ære. 6) Fødder, at man ikke skal gå hen, hvor man kunne synde, og man skal ikke danse, kysse eller klappe.

Indtil dette punkt har der været direkte overgange mellem de enkelte punkter, der ofte fremstår som selvstændige enheder, men her til sidst går CP over i et mere konverserende sprog, og forklarer, at han nu vil bringe to jærtegn. Disse omhandler Jesu navn, og behandler dermed det sidste punkt i dispositionen. De to jærtegn beretninger er forskellige, men den grundlæggende pointe er den samme, og de bygger på præcis den samme struktur. I det første er der et ægtepar, der under djævelens indflydelse får den indskydelse at ville hænge sig selv. Den tanke hænger ved dem i lang tid og gør dem urolige, og til sidst besluttede de sig at gøre det. Inden da drak de dog den flaske vin, som de havde gemt i lang tid. De drak den i Jesu navn, og straks fór djævelen ud af dem, og de kom på bedre tanker. I det andet jærtegn var der en mand, som havde et særligt sted, han gik hen for at bede, når han var fristet til synd.

239. Johan J. M. Jensen, *Den rette vej til himmeriges rige*, vii.

Når han bad om hjælp mod synden i Jesu navn, da fór djævelen ud af ham, og fristelserne med. Hele afsnittet sluttet af med en opfordring til at påkalde dette navn.

Hans Tausen

Til “Nytt aars dag”²⁴⁰ hos HT bringes epistelteksten fra Gal 3, og oversættelsen følger ganske nøje Luthers.²⁴¹ I den efterfølgende udlægning af epistelteksten, bringer HT hele ti punkter, der gennemgår teksten med fokus på modsætningen mellem at være under loven og være Guds barn. Epistelteksten er i sig selv kompakt, og kommentaren tilnærmer sig en genfortælling, hvor de vigtigste pointer understreges. Denne kompakte, tekstnære fremstilling gør det usandsynligt, at det skulle være en bearbejdning af Luthers prædiken over Gal 3 i Kirkepostillen, da den strækker sig over 50 sider i Weimarer Ausgabe,²⁴² men det er ganske muligt, HT har hentet inspiration til sin fremstilling derfra: 1) Loven truer de uvillige til at gøre godt. 2) Dermed bliver man holdt fangen af loven, indtil frihedens ånd befrier og gør villig. 3) Når man er under en tugtemester, skal man gøre det, han vil, indtil man bliver forstandig og får vilje til det at gøre det, som man skal. 4) Derfor kan gerninger ikke gøre retfærdig for Gud, men det kan troen på Kristus alene. 5) Troen bibringer den ånd, som gør villig til at gøre gode gerninger. 6) Lovens trælle gør gerninger under trussel, men de, som er under troen, gør det af lyst. 7) Fordi de er Guds børn, elsker de ham og er ikke bange for ham som en tyrann. 8) Deraf er Kristus også deres, idet de er iklædt ham. Deraf gør de villigt de gerninger, som Kristus har gjort for dem. 9) Når de er Guds børn, er der ingen forskel i menneskelig forstand. På grund af tro, dyd og fromhed er de agtet af Gud. 10) Idet Kristus er Abrahams søn, er man også Abrahams børn, og har som medarvinger del i løftet.

Efter oversættelsen af den ganske korte evangelietekst, følger udlægningen. Der er to overordnede sektioner. Den første omhandler omskærelsen, og den anden, som markeres med

240. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 73v-80r.

241. Sml. WA 10 I, 1: 449.

242. Se WA 10 I, 1: 449-503.

en overskrift, omhandler navngivelsen. Til det første afsnit begynder HT med at forklare, hvorfor Jesus lod sig omskære. Dette gjorde han, fordi han måtte lægge sig ind under loven for at kunne frigøre mennesket fra loven. Der lægges stor vægt på, at Jesus ikke regnede sig for god til at undergå denne handling. Omskærelsen var et tegn på det syndige legeme, og Jesus lod sig betegne med dette, selvom han var uden synd. Herefter forklarer HT, hvad omskærelsen var, ved at tage udgangspunkt i dens historiske kontekst i Det Gamle Testamente. Her understreger han, at omskærelsen var et fromhedstegn, og ikke i sig selv virksomt til at rense det for synd, for Abraham var allerede retfærdig for Gud, før han blev befalet at lade sig omskære. Derimod skulle det være et tegn på, at man var indviet til at tjene Gud, lyde ham og bekende ham alene, og det skulle tjene til at minde forældrene om, at de skulle opdrage deres børn i overensstemmelse med det. Tegnet tjener dermed til at adskille dette folk fra verden og hedningerne, og er med til at vise, hvilken forskel der er på verdens visdom og Guds visdom. Netop denne omskærelse, gennem hvilken jøderne har lidt hån og spot, valgte Gud som tegn på, at man er en del af Guds folk, så man kan aflægge sin egen visdom og stole på Guds ord. Gud valgte også, at kønnet skulle omskæres, og ikke en finger eller fod, for at betegne, at synden sidder i hele legement, overført gennem fødslen og ikke blot enkelte handlinger, som hånden eller foden begår. Derigennem tilkendegives også, at det netop er det hele legeme, der skal blive en ny skabning i troen, som også Moses og profeterne vidner om. Til sidst i denne afdeling bemærker HT også, at Jesus lod sig omskære efter skik og sædvane. Man skal tage ved lære af dette, og i de tilfælde, hvor lokale skikke, sædvaner og love ikke strider imod Guds ord, da skal man følge dem, og ikke vække anstød ved at se bort fra dem, selvom det i frelsens henseende ikke er nødvendigt at følge loven. Her fremdrages skat til kejseren som eksempel (Math 22,15-22).

Anden afdeling handler om navnet, og igen tager HT udgangspunkt i en gammeltestamentlig kontekst, og forklarer, hvordan Gud giver nogle personer et nyt navn, som har en særlig symbolik i relation til deres funktion. Abram blev kaldt Abraham, fordi han skulle være far til mange børn, Jakob fik navnet Israel, fordi han skulle være ophav til et stort folk, og i Det Nye Testamente fik Johannes sit navn, fordi han var en nådesprædikant. På samme

måde betegner navnet Jesus en funktion, nemlig at han skulle være en frelser. Herefter trækkes en parallel til Josva, “den gamle Jesus,” og HT bringer en typologisk læsning af vandringen i ørkenen. På samme måde som Josva førte israelitterne ind i Kanaans land, så vil Jesus føre dem, som tror på ham, ind i Paradis. Dette fører tilbage til en beskrivelse af frelsens tilstand, at man er fuldstændigt rensset fra synden overfor Gud, løsrevet fra djævelens magt og befriet fra den evige død. Jesu gerning bekræfter, at det er et sandt navn, han har fået, og dets nytte ligger deri, at man, når man betænker det, bliver trøstet og styrket, fordi man har sådan en stor frelser, og de, som tror på ham, skal have det evige liv.

Det sidste afsnit fungerer som en afsluttende formaning og bøn. Her alluderer HT til traditionen med nytårsgaverne, men påpeger i stedet, at Jesus skal være denne nytårsgave.²⁴³ Han, som blev en træl, for at menneskene kan blive herrer med ham. På denne måde skal man lade sig omskære åndeligt i hjertet, som Jesus gjorde det i kødet, med Guds skarpe ord og ikke en flintekniv. Indholdsmæssigt er der flere lighedspunkter med både Luthers postil og Roths udgave, omend lighederne med Kirkepostillen virker mest fremtrædende.²⁴⁴ Det er dog tydeligt, at det er en bearbejdning, og ikke en ligefrem oversættelse. Det er det først og fremmest ved, at Luther i begyndelsen henviser tydeligt til de nytårsløjer, som kunne finde sted den dag,²⁴⁵ mens HT blot i slutningen henkastet taler om nytårsgaver uden at kommentere yderligere på dem. Luther fokuserer mest på omskærelsen. Han har et afsnit til sidst om navngivelsen, men det er mest en bemærkning om navnets betydning og værdien deraf. Hos HT fylder omskærelsen og navngivelsen nogenlunde lige meget, og HT inkluderer bl.a. en række eksempler, som Luther ikke har med. Desuden nævner HT stort set ikke dåben, som ellers for Luther er en oplagt parallel, men han fokuserer mere på den åndelige omskærelse i kraft af Guds ord. Ligeledes er afsnittet om at følge lokale sædvaner og skikke unikt for HT.

243. Det er værd at bemærke, at det kun er HT, som kommenterer på traditionen med nytårsgaver, mens PM og CP ikke kommenterer på den.

244. Sml. Luthers prædiken WA 10 I, 1: 504-519 med WA 12: 400-407 og WA 17 II: 355-358.

245. Se side 180.

Sammenligning

Når perikopen til nytårsdag er så kort og kompakt, er det forståeligt, at der er mindre variation i de overordnede temaer på tværs af prædikenerne. Alle tre kommenterer først omskærelsen og dernæst navngivelsen, men selvom der er visse tematiske overlap, fylder de indholdet ud på ganske forskellig vis. Hos PM er der et klart fokus på disse to handlingers typologiske funktion. De peger frem mod noget andet, og det centrale budskab ligger ikke i handlingerne selv, men det, som de betegner. Enkelte punkter behandler ganske vist de historiske omstændigheder for omskærelsen, men det er altid med henblik på Kristi frelsergerning, for han viste derved, at han var dels sandt menneske, dels sand jøde. Kendskabet til den historiske baggrund for omskærelsen forudsættes, men fokus i prædikenen er, at omskærelsen gennem blodsudgydelse betegner Kristi lidelse og død, som udvirker forsoningens begyndelse. På samme måde peger navnet fremad mod evigheden i udlægningen af de enkelte bogstaver, og giver åndelig næring i nuet til tilhørerne. Selve påkaldelsen af navnet giver trøst i trængsler, er et værn mod djævelen og er en sikkerhed for saligheden. Der er enkelte formanende bemærkninger undervejs, men det, som står i centrum, er ihukommelsen af Kristi lidelser og nytten af at påkalde Kristi navn i trængsel.

I tillæg til disse to elementer tilføjer CP i indledningen et tredje, nemlig Jesu fødsel, men det spiller kun en marginal rolle. Omskærelsen er ubestridt det vigtigste for CP, og navngivelsen bliver henvist til to jærtegn, der viser nytten af at påkalde navnet, når man føler fristelser. Kristi navn er brugbart i disse situationer, da det har magt over de djævelske kræfter, og fristelserne er foranlediget af djævelske indskydelser. Ved at påkalde Jesu navn befries man fra den fysiske manifestation af den djævelske magt i verden, for det er denne magt, der frister mennesket. Udlægningen af omskærelsen spænder over flere afsnit med varierende karakter, og illustrerer godt, hvordan der her ikke er tale om en sammenhængende prædiken. Det er derimod et udvalg af prædikenmateriale og tekstudlægning, som CP forsøger at skabe en sammenhæng imellem. Man kan se, at forståelseshorisonten for omskærelsen er fælles for CP og PM, men de går til det på forskellig måde. CP bruger en smule mere plads på at redegøre for omstændighederne for omskærelsen, idet han forklarer, hvorfor Jesus lod sig

omskære, selvom han var uden synd. Her henvises til Abraham, som PM slet ikke nævner, og CP giver flere grunde til, hvorfor omskærelsen måtte finde sted, som peger hen mod den konkrete frelseshandling på korset. Han griber denne typologiske forbindelse og konkretiserer den, men kernen i hans udlægning forbliver den personlige tilegnelse af forsoningens betydning. For hver synd Kristi blod udsletter, skal man betænke, hvordan man selv begår den, og deraf søge om tilgivelse og øve satisfaktion. På hvert trin på den smertelige vej græd Maria over Kristi lidelser, og denne gråd skal man huske på, så man ikke påfører Kristus denne smerte igen ved at fortsætte med at føre det liv, man blev løskøbt fra. Den åndelige omskærelse omhandler hvilke konkrete synder, man skal afholde sig fra, og suppleres med et afsnit med formaninger om, hvordan man skal leve.

Den samme overordnede struktur finder man hos HT, men det bliver også tydeligt, at der en anden kerne, der tænkes med i fremstillingen. Der er stadig en tæt forbindelse mellem omskærelsen og Kristi frelsergerning, men dette er udelukkende i kraft af den rolle, den konkrete omskærelse spillede deri. Jesus lagde sig under loven for at kunne udfri dem, der var under loven. HT bruger mere plads på at forklare de historiske omstændigheder for omskærelsen i dens gammeltestamentlige kontekst, hvor inddragelsen og udlægningen af epistelt teksten har givet en referenceramme for denne forståelse. Typologiske tolkninger inddrages stadig, men for HT peger disse i stedet på arvesyndens virkelighed, igennem hvilken selve menneskets natur er grundlæggende fordærvet. På den måde tjener omskærelsen en dobbelt funktion. Den giver en påmindelse om, at man har behov for omskærelsen i kraft af den syndige naturs virkelighed, og gennem Jesu omskærelse får man et håb om frelse. Navngivelsen indeholder en lignende struktur, hvor HT med henvisning til gammeltestamentlig navngivningspraksis viser, at dette navn i sig selv peger hen på frelsen og dermed Jesu funktion. Man bliver dermed mindet om Jesu rolle som frelser i navngivningen, og dette navn bliver også en påmindelse om den salighed, man har i vente. Dette giver trøst og sikkerhed til den, som modtager i tro, hvilket er kernen i prædikenen, men der er stadig plads til det formanende element. Her påpeger HT, at alt imens man i troen har frihed fra loven, så skal man villigt overholde sæder og skikke der, hvor man er. At HT vælger denne vinkel, skal

muligvis ses i forlængelse af postillens samfundsopbyggende formål, hvor Kristi efterfølgelse primært udfoldes ved livet som gode borgere i kald og stand.

Sidst skal blot bemærkes, at det kun er hos HT, vi ser nogen henvisning til traditionen med nytårsløjer. Hverken PM eller CP griber denne tradition, så der er intet, der tyder på, at dette har været typisk for den danske senmiddelalderlige prædiken.

Anden søndag efter hellig tre konger

Teksten til denne søndag er fra Joh 2,1-11, og omhandler brylluppet i Kana. På denne dag underviste man ofte om ægteskabet og gav ægtefolk anvisninger for, hvordan de skulle leve kristeligt i ægteskabets stand.

Peter Madsen

PM inkluderer to bryllupsprædikener, hvoraf den ene ifølge overskriften skal holdes anden søndag efter hellig tre konger.²⁴⁶ Den anden har den mere generelle overskrift: “Anden prædiken om et bryllup.”²⁴⁷ Der er ingen anden prædiken med denne titel, så det må formodes, at den førstnævnte er den første prædiken om et bryllup. Alligevel er der en klar funktionel differens mellem de to, da *Dominica secunda post epiphaniam* henter sit *thema* fra perikopen, mens *In nupciis sermo secundus* slet ikke berører perikopen fra Joh 2, og er i den forstand mere tematisk. Begge berører dog de samme temaer, og har hentet deres inspiration fra den samme prædiken hos Peregrinus Polonus.²⁴⁸ Her bliver den første af de to gennemgået.

Som det første angives prædikens *thema*, Joh 2,1. Herefter følger en *divisio thematis*, der spiller på ordet “bryllup” med association til ægteskab, *matrimonium*. Denne tredeling udlægger ægteskabet på tre måder: 1) Det kødelige ægteskab mellem mand og kvinde, som

246. *Dominica 2^a p. Ep.*, Madsen, *Liber Petri Mathie*, 224.

247. *In nupciis sermo 2us*, Madsen, *Liber Petri Mathie*, 625.

248. Peregrini de Opole, *Sermones de Tempore et de Sanctis*, red. af Richardus Tatarzyński (Warszawa: Instytut Tomistyczny, 1997), 48–52.

brylluppet peger hen imod. 2) Det åndelige ægteskab mellem Gud og sjælen, som finder sted i dåben. 3) Det evige ægteskab, hvor man vil være i fædrelandet. PM begynder hoveddelen af prædiken ved at forklare, at ægteskabet kaldes stort på grund af fire værdigheder, som tilhører det. I resten af prædiken bliver det klart, at disse fire værdigheder kun drejer sig om det kødelige ægteskab, og PM når aldrig til punkt to og tre.

Først og fremmest beskrives ægteskabet som *religio*, som her nok skal forstås som religiøs forpligtelse.²⁴⁹ På denne baggrund kan det betragtes som en religiøs institution af samme art som monastiske ordener, men med nogle afgørende forskelle. De fire værdigheder er: 1) Gud selv har indstiftet denne orden, mens de andre religiøse ordener er indstiftet af mennesker. PM nævner her Augustin, Bernhard, Dominikus og Benedikt. Og i ægteskabets orden har man Kristus som abbed. Ægteskabet er altså stort, fordi det er indstiftet af Gud. 2) Tiden for dets indstiftelse, som var en mere lykkelig tid, da det blev indstiftet, før det første menneske havde syndet. Deraf ser man, at et menneske kan leve uden synd i ægteskab, hvis blot man overholder loven. 3) Det blev indstiftet på et mere lykkeligt sted, nemlig Paradis. Hermed betegnes, at mennesker, der lever i ægteskab, kan nå frem til det højere Paradis, nemlig himlen. 4) Gud viser ægteskabet en stor ære, når Jesus selv, hans moder og hans disciple deltager i brylluppet, og Jesus udviser et stort tegn, når han forvandler vand til vin.

Den sidste del er en beskrivelse af, hvordan man skal leve i ægteskab, hvis man vil være retfærdig. Disse gode råd er rettet til ægtemanden, og er først og fremmest en formaning til at tjene kærligheden. Han skal ikke elske en anden kvinde, uanset hvor ædel eller smuk hun er. Han skal elske med en brændende kærlighed, så han ikke taler et ondt ord mod hende eller slår hende. Han skal elske hende som sig selv, og lade det komme til udtryk i klædning, føde og på andre måder. Med disse formaninger afsluttes prædiken. Der er ingen afsluttende bøn, men der et enkelt *etc.* helt til sidst, der kunne indikere, at man herefter selv skulle

249. J. Th Jensen and M. J. Goldschmidt, *Latinsk-dansk Ordbog. Anden forøgede og forbedrede udgave ved M. J. Goldschmidt* (Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel - Nordisk Forlag, 1978), 626.

fortsætte denne række af eksempler. Man finder således ikke her PMs sædvanlige afslutning:

Tantum de illo sermone.

PM følger Peregrinus Polonus ganske nøje i denne del, men det skal igen bemærkes, at PM kun medtager gennemgangen af det første punkt af den oprindelige tredeling, og også kun det første punkt i beskrivelsen af ret opførsel i ægteskabet, nemlig kærlighed, mens trofasthed, *fidelitas*, og mådehold, *temperantia*, udelades. Ud over de enkelte monastiske ordener, der nævnes, er der ikke henvisninger til kirkelige autoriteter. Der bygges udelukkende på perikopens *thema* og en fælles forståelseshorisont for omstændighederne for menneskets skabelse, der er grundlaget for at forstå de værdigheder, der tildeles ægteskabet.

Christiern Pedersen

Til denne prædiken angiver CP overskriften “Den søndag nest effter tyuende dag Jule.”²⁵⁰ Først bringer han epistellæsningen fra Rom 12, der udvides ganske betydeligt i beskrivelsen af forvaltningen af åndens gaver. Gennem denne oversættelse forklarer CP tjenesterne og gaver, så de er forståelige i en senmiddelalderlig kirkelig kontekst. Først beskrives det gejstlige embede, hvor man har til opgave at varetage sakramentet, altså forrette nadveren, hvor man har fået nåde til at prædike og lære andre, og hvor prælater skal betænke, hvordan de passer deres embede.²⁵¹ For menighedens vedkommende skal de bl.a. gøre almissegerninger, være barmhjertige mod fattige mennesker, hjælpe “de hellige mennesker” økonomisk og modtage pilgrimme i deres hus.²⁵² Der følger ingen udtydning herefter, men den forklarende oversættelse har formentligt været tilstrækkeligt, så der ikke har været behov for yderligere forklaring. Oversættelsen af evangelielæsningen er relativt uproblematisk og følges af en udtydning. I denne del findes flere mindre afsnit under samme overskrift, men illuminerede

250. Christiern Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 54r-60r.

251. Udtrykt i Rom 12,7-8 fra Vulgata med henholdsvis *ministerium in ministrando*, *docet in doctrina* og *præest in sollicitudine*.

252. Udtrykt i Rom 12,8-13 fra Vulgata med henholdsvis *tribuit in simplicitate*, *miseretur in hilaritate*, *necessitatibus sanctorum communicantes* og *hospitalitatem sectantes*.

begyndelsesbogstaver viser, at der er tale om individuelle afsnit. Herefter følger en lille traktat om ægteskabet, og endeligt slutter CP af med et jærtegn om at leve jomfrueligt i ægteskabet.²⁵³

Udtydningen indledes med en *divisio thematis*, der benytter hele læsningen som sit *thema*: 1) Ægteskabet prises, *nupcie facte sunt*. 2) Det jærtegn, Jesus gjorde med vinen, *deficie(n)te vino*. 3) Hans disciple stadfæstede i troen, *hoc iniciu(m) signorum*. Dermed er denne første del bygget op som en *sermo moderna*, men mod slutningen af afsnittet glider strukturen, og når prædikenmaterialet som helhed tages i betragtning, er homilie-strukturen mere passende. Om det første punkt skriver CP, at Jesus ærede og stadfæstede det hellige ægteskab ved at deltage i brylluppet, og deraf kan man se, at det ikke er syndigt at leve i ægteskab. På samme tid formaner CP, at man ikke skal forsmå fattige slægtnings invitationer til bryllup, for Jesus og disciplene deltog, selvom brudeparret var en fattig slægting.²⁵⁴ Angående det andet punkt indrømmer CP, at Jesu svar til Maria var noget hårdt, men understreger Marias tillid til, at han ville høre hendes bøn, som han altid gør. Den vin, som Jesus forvandlede, var mere udsøgt end nogen anden vin, for den var ikke skabt af naturen. Angående det tredje forklarer CP, at det var det første tegn Jesus gjorde, og at disciplene blev stadfæstede i deres tro derved. Siden da blev de bekræftet, da dette blot var begyndelsen. Til sidst i afsnittet har CP en bemærkning om brudeparrets identitet. Med henvisning til både Augustin og Albert den Store skriver han, at brudgommen uden tvivl var Johannes Evangelisten, som netop ved dette sit eget bryllup blev kaldet til Jesu discipel og til at leve som jomfru resten af sit liv. Bruden var en jomfru viet til gudstjeneste, og fulgte siden med Maria. I denne kontekst beskriver CP de omstændigheder, under hvilke man må bryde et ægteskab, som Jesus her gjorde: 1) Når det ikke er fuldkommet på legemets vegne. 2) Når begge samtykker for at kunne leve jomfrueligt og derved bedre tjene Gud.

253. Se Johan J. M. Jensen, *Den rette vej til himmeriges rige*, viiii for en oversigt over kildematerialet.

254. Dette underbygges med henvisning til Chrysostomus og ved at påpege, at, når brudeparret inviterede fattige mennesker, som Jesus og disciplene var, måtte de selv være fattige. Dette bekræftes af, at vinen slap op, Christiørn Pedersen, *Alle Epistler oc Euangelia*, fol. 56r.

De næste tre afsnit er forskellige udlægninger af de seks stenkar. Det første afsnit giver seks grunde til, at Jesus blev menneske: 1) Hans store velvillighed, at han blev menneske for menneskets skyld. 2) Hans miskundhed og mildhed. 3) Hans ydmyghed, med hvilken han udsletter menneskets hovmod. 4) For menneskets fattigdoms skyld, at han ville gøre det rigt. 5) På grund af fredsommelighed, at forlige mennesket med Gud. 6) På grund af kærlighed, som han havde til mennesket. Det andet afsnit omhandler de seks sorger, apostlene havde på grund af Jesu pine og død: 1) Da Jesus sagde, at en af dem skulle forråde ham. 2) Da Judas forrådte Jesus. 3) Da jøderne slog Jesus. 4) Da jøderne gav ham bind for øjnene og bespottede ham. 5) Da han blev afklædt. 6) Da han blev korsfæstet. Dog blev dette be-drøvelsens vand forvandlet til glædens vin, da Jesus opstod påskedag. I det tredje afsnit betegner stenkarrene seks sorger, som ethvert menneske skal have på grund af sine synder: 1) At man med dem har fornærmet Gud ved at handle imod hans bud og vilje. 2) På grund af syndens grusomhed. 3) At man har forsømt sin tid her i verden, hvor man burde have lovet og prist Gud, og gjort bod for sine synder. 4) At man har forkastet de gode gerninger, man tidligere gjorde. 5) At man så tit og ofte har bundet sig til helvedes pine og fordømmelse. Heraf ses, at den person, der her beskrives, er et menneske i dødelig synd. 6) At man har forkastet Helligåndens nåde og sin himmelske nåde. Afsnittet om stenkarrene indeholder ingen *divisio thematis*, men som prædiken kunne det sagtens stå alene i denne trefoldige udlægning af de seks stenkar, der bevæger sig fra en forklaring af frelsens virkelighed og virkning til den menneskelige respons derpå.

Det efterfølgende afsnit er en belæring om ægteskabet, dels hvordan det blev stiftet, dels hvordan man skal opføre sig i det. Til det første punkt er ægteskabet hædret af seks grunde: 1) Ægteskabet er den ypperste orden og regel, for det er stiftet af Herren selv, ligesom Frans, Dominikus og Benedikt har stiftet deres ordener. 2) Det blev stiftet på det ypperste sted, nemlig Paradis. 3) Det blev stiftet i den ypperligste stand, som er uskyldighedens stand. 4) Jesus blev født af Maria, som skulle giftes med Josef. 5) Jesus deltog i brylluppet med sin moder og sine disciple. 6) Det er et af kirkens syv sakramenter.

For at blive salige i ægteskabets stand er der syv regler, men CP beskriver selv kun de fem:²⁵⁵

1) Have kærlighed til hinanden, hvilken kærlighed overgår alt andet i verden. Den symboliseres ved en guldring på den fjerde finger af tre grunde: a) Guld overgår al anden malm, ligesom kærligheden overgår alt på jorden. b) Ringen er rund og uden ende, for kærligheden skal være evig. c) Ringen sættes på den fjerde finger, fordi der går en blodåre fra den fjerde finger til hjertet, hvilket symboliserer kærligheden. Dernæst forklares, hvordan ægtefolk skal vise denne kærlighed overfor hinanden. a) Man skal ikke fornærme hinanden med ord eller gerninger. b) Begge skal have lige adgang til mad og drikke i huset, og manden skal sørge for kvinden, når hun er syg eller gravid. c) Kvinden skal vise sin kærlighed ved at hædre og ære manden, som Maria gjorde det, og være ham lydig, som det blev befaleet Eva. 2) Leve fredsommeligt med hinanden. Hvis den ene part er genstridig, da skal den anden lide det tålmodigt, og man bliver lovet fortjeneste på grund af det svarende til tid i skærsilden. Manden skal lide kvindens genstridige tale, og får himmerige deraf, mens kvinden skal lide hvert slag, hun modtager, og får løn derfor. Hvis begge er genstridige, bor djævelen hos dem, og de er begge bestemt til helvede. 3) Ikke bedrive hor, men holde ægteskabet på begge sider. Det er der fire grunde til: a) Ægteskabet er et sakramente. b) Det overgår al skyld, da man skal elske ægtefællen over al verdsligt gods. c) Man er ikke to, men ét kød, og ægteskabsbrud er dermed lig med mord. d) På grund af den pine, man vil opleve derefter. 4) Være tålmodige og hjælpe hinanden. Dette gælder også med opdragelse af børn, hvor man ikke skal skændes. Der er også fortjeneste at hente, når man opdrager sine børn med den intention, at de skal love, ære og tjene Gud. 5) Leve i lydighed mod hinanden, også når det gælder seksuelle behov, for at der kan komme afkom ud af ægteskabet. Dog er der fem tidspunkter, hvor man skal være afholdende: a) Fasten. b) Tamperdage og bededage, hvor man skal bede om tre

255. De to, der udelades, beskriver, hvordan man skal være trofaste i lidelser, og hvordan man skal opdrage børn. Da CP allerede kommer ind på det i de første fire regler, tilføjer disse to sidste ikke noget essentielt nyt, og er muligvis blevet vurderet overflødige. Se Herolt, *Sermones discipuli de tempore et sanctis et quadragesimale eiusdem cum promptuario*, Sermo 25.

ting: i) Fred. ii) God afgrøde. iii) Modtagelighed for Helligånden. c) Helligdage. d) Under sygdom. e) Under og efter graviditet.

Der afsluttes med et jærtegn om et nygift ægtepar. Hustruen var ulykkelig over giftermålet, da hun havde lovet sig som Kristi brud og ville leve som jomfru. Idet hendes mand hører hvilken belønning, der venter den, som lever som Kristi brud, ønsker han også del i det, og de bliver enige om at leve som jomfruer i deres ægteskab. Ved livets ende døde hustruen, og blev begravet, og noget tid efter døde manden. De var begravet på hver sin side af kirkegården, men dagen efter mandens begravelse kom folk ud på kirkegården og så, at de to grave nu lå ved siden af hinanden. Som deres sjæle nu er sammen i himlen, så ville også deres kroppe være sammen på jorden.

Hans Tausen

Til “Anden Søndag effter hellig tre Konger”²⁵⁶ er HTs behandling af epistellæsningen ganske kortfattet. Han indleder med en oversættelse af teksten fra Rom 12 og følger derefter med en kort forklaring af, hvordan man skal bruge disse åndens gaver. Han siger ikke noget konkret om gaverne selv, men forklarer, at meningen med dem er, at man ikke skal tjene sig selv med dem, men at man skal tjene hinanden med flid og venskabelighed. Om gaverne selv kommenter han blot, at hver sætning giver mening nok i sig selv.

Herefter bringes oversættelsen af Joh 2,1-11. Den følger ganske nøje ordlyden i Luthers oversættelse, men af et enkelt sted fremgår det, at det er udgaven i Roths postille, som den er bearbejdet ud fra.²⁵⁷ HTs prædiken indeholder fire hovedafsnit, hvoraf de tre angives med en særskilt overskrift. HT indleder med et ganske kort afsnit, der placerer teksten i en historisk kontekst, altså at det skete kort tid efter, at Jesus havde begyndt sit virke,

256. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 100v-108v.

257. Den afgørende formulering hentes fra Joh 2,9, hvor henholdsvis HT, Kirkepostillen og Roths postill angiver: “Som Køgemesteren smagte nu dette wand / der wor bleffuet til wÿn / oc wiste icke hweden det wor kommet [...]” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 102v, “Als aber der speisemeister kostet den weiin, der wasser gewesen war, under wuste nicht, von wannen er kam [...]” WA 17 II: 60, “Als aber der speisemeister kostet das wasser, das wein worden war, und wuste nicht, von wanne er kam [...]” WA 21: 56.

og havde taget disciple til sig. Herefter tager han udgangspunkt i Jesu tilstedeværelse ved brylluppet, og bruger det til at komme med to pointer, som uddybes. For det første skal man ikke have dårlig samvittighed over at deltage i gilder, “Collatz,” og slå sig løs dér. Det er ikke de kristne forbudt at deltage i sådanne gæstebud, være mere glade, og nyde mere godt af vin og mad, end man gør til daglig. Dog altid med en vis mådehold. Frådseri og overflod accepteres ikke, men et mådeligt kristeligt selskab er en god ting, som kan tjene til opbyggelse, hvis det forvaltes ret. Dette er ment som et forsvar imod “giendøbernes” anklager om frådseri, som selv, ifølge HT, “giøre store dødelige synder der wdaff / om nogen aade ett eble effter han hadde slycht den bittre hunger / eller drucke en thaar offuer sin tørst.”²⁵⁸ Jesu tilstedeværelse ved brylluppet, de tegn han gør og de anklager, der rettes mod ham om at være en frådser og en dranker (Math 11,19), bekræfter den kristnes frihed til at deltage i sådanne selskaber. For det andet viser Jesus ægteskabet en stor ære ved at deltage i brylluppet og gøre et tegn ved det. Dette er i første omgang vendt mod dem, som HT kalder ægteskabsforagtere, og han retter her en kritik mod cølibatet. Dette går i første omgang ud på, at man har pålagt lægfolket et krav om ugift stand for at kunne nyde kirkens friheder fuldt ud. Dernæst at gejstligheden selv ikke har kunnet leve op til dette krav, og efter selv hyklerisk at have brudt cølibatet behøvedes blot en simpel bøn for at rette op på det.²⁵⁹ I tillæg til Jesu tilstedeværelse vises ægteskabet også ære, ved at det blev stiftet i Paradis mellem to personer, som “stode endnu ỹ den oprindelige uskyldighed oc Guds naade.”²⁶⁰ Gud lod også sine patriarker leve i ægteskab, og ikke mindst lod Jesus sig føde i en familie, der levede i ægteskabelig stand. HT kommenterer på dette punkt direkte på beretningen om, at brudgommen her skulle være Johannes Evangelisten, som ved dette bryllup blev kaldet som discipel. Han afviser kraftigt, at dette skulle være tilfældet, for hvad Gud har sammenføjet må

258. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 103v.

259. “[...] endog de kunde icke nære seg foruden lønlige tasker eller aabenbare boelskaff / Det er hoss dennom en ringe sag / huilken de kunde ringe giøre klar med een De profundis / eller een Miserere mei deus,” Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 104r. *De Profundis* og *Miserere mei Deus* henviser til henholdsvis Sl 130(129) og Sl 51(50), der var populære bodssalmer.

260. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 104v.

ingen adskille, og ydermere blev Johannes kaldet til discipel ved Galilæas Sø sammen med sin bror Jakob (Math 4,18-22). På baggrund af dette opfordrer HT hver enkelt til at vurdere, om man bør leve i ægteskab for at undgå hor, eller om man har lyst og vilje til at leve ugift. Dette giver trøst til hver enkelt i sin stand, og HT bygger videre på den i den sidste del af dette afsnit, hvor han til ethvert ægtepar giver sikkerhed for, at Gud vil velsigne dem og sørge for dem i henhold til deres behov, såfremt de lever gudfrygtigt.

De to midterste afsnit er ganske korte og behandler begge Marias rolle i teksten. Først afviser HT, at Marias forespørgsel var drevet af et ønske om, at Jesus skulle vise, hvem han var, med et stort tegn. For gennem dette ville Maria selv modtage ære og agt ved at være moder til et menneske, der kunne udføre mirakler.²⁶¹ Derimod gjorde hun det af hensyn til ægteparret. For når vinen løb tør, ville gæsterne begynde at gå hjem før tid, og det ville bringe skam over værterne. Det ville Maria undgå og dermed redde deres ære. Jesu svar til Maria behandles for en ganske kort bemærkning. Her kommenterer HT blot, at dette er blevet behandlet i teksten til søndagen forinden. I forlængelse af kommentaren til Luk 2,49 til forrige søndag om Jesu svar til sine forældre, da de finder ham i templet, kommer HT også ind på Jesu svar til Maria i Joh 2,4.²⁶² Betydningen er her, at når man overholder det fjerde bud om at ære sin far og sin mor, skal man ikke gøre det i en sådan grad, at man adlyder dem mere, end man adlyder Gud. Man skal give Gud mere ære, end man giver sine forældre ære. Dernæst griber HT om hendes henvendelse til tjenerne om, at de skal gøre, hvad Jesus siger til dem. Hermed bliver Maria et godt eksempel for alle kristne om at være vedholdende i bønner, forvente alt godt fra Gud uden at lade sig afvise og at leve i kærlighed til andre mennesker.

261. Her henviser HT til en prædiken af Chrysostomus, *In Joannem Homilia XX*, men det er usikkert, hvor han har denne oplysning fra. Hverken Kirkenpostillen eller Roths postil nævner denne oplysning. Desuden er Chrysostomus' prædiken til denne passage *Homilia XXII*, og der er ingen antydning af, at Marias henvendelse forstås som udtryk for hovmod og selvhævdelse, Chrysostom, *Homilies on the Gospel of St. John and The Epistle to the Hebrews*, red. af Philip Schaff, A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, bind XIV (Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1978), 76.

262. Tausen, *Winterdelen aff Postillen*, fol. 97r-97v.

Det sidste afsnit omhandler selve betydningen af dette mirakel eller jærtegn, som Jesus gjorde. Her bemærker HT, at Jesus ofte lader jærtegn følge sin prædiken, for dermed at bekræfte sine ord. Gennem jærtegnene viste Jesus og apostlene, at der i denne ringe person lå skjult den guddommelige herlighed og majestæt og stadfæster dermed, at det, som han siger om sig selv, er sandt. Hvis de ikke tror på hans ord, da kunne de dog tro på grund af gerningerne. Her bringer HT tre eksempler fra evangelierne, hvor Jesus gør undere efter en tale:

1) Helbredelsen af en spedalsk efter bjergprædiken (Math 8,1-4). 2) Helbredelsen af den lamme ved Kapernaum, der skulle bekræfte, at Jesus havde myndighed til at tilgive synder (Luk 5,17-26). 3) Forvandlingen af vand til vin ved brylluppet i Kana, som tjente til at styrke troen hos disciplene og dermed vise, hvem Jesus var. HT afslutter med en betragtning over sande og falske jærtegn. Sande jærtegn giver en tryk vished og fører folk til en fast tro på Guds ord, mens falske jærtegn fører folk bort fra Guds ord. De falske jærtegn er Antikrists værk og fører vrang meninger med sig. De lader også til at være et nyligt fænomen, idet HT siger, at de i særdeleshed og i stor mængde er fremkommet i de "mange forløbne aar."²⁶³

Imod dette anfører HT, at der ikke er behov for at finde på nye jærtegn. Selve vidnesbyrdet om jærtegnet tjener til et fast tegn om, at Jesus Kristus alene er verdens frelser, og hvis man ikke tror ved at høre dette, ville man heller ikke have troet, hvis man havde set jærtegnet med egne øjne. Jesu disciple troede på ham, da de så dette jærtegn ved brylluppet i Kana, og dette samme jærtegn er også godt nok for HT og hans samtid til at vise Jesu herlighed.

Der er flere tematiske ligheder mellem HT og Luthers prædikener i Kirkepostillen og Roths udgave, men i forlængelse af at oversættelsen følger Roths udgave mere end Kirkepostillen, er der også i indholdet flere tematiske ligheder med Roths udgave.²⁶⁴ Det er dog en ganske fri bearbejdning. Enkelte afsnit har direkte paralleller, men der ikke er tale om en direkte oversættelse. Roths udgave inkluderer spørgsmålet om brudgommens og brudens identitet, Johannes Evangelisten og Maria Magdalene, men bemærker blot, at man skal lade

263. Ibid., fol. 108r.

264. Det bekræfter Fosdal også indirekte. Han vurderer at de tematiske ligheder mellem HT og Kirkepostillen er af mindre overbevisende karakter, Fosdal, "Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil," 72.

det ligge til fordel for, hvad evangeliet siger.²⁶⁵ HT ignorerer Maria Magdalenes rolle her, men bruger til gengæld plads på at betvivle sandheden af denne historie gennem et skriftbevis. Jesus viste ægteskabet ære ved at udføre et mirakel der, og ligeledes er ægteskabet værdsat, ved at det blev stiftet fra verdens begyndelse med Adam og Eva.²⁶⁶ Dette følger HT, men fokuserer på, at ægteskabet blev stiftet i uskyldighedens stand i Paradis, og forsvarer i tillæg ægteskabets legitimitet ved henvisning til de gammeltestamentlige patriarker og Jesu egen historie. Og endelig betragter begge Maria som eksempel, men hvor Marias eksempel i Roths udgave angår hendes tro på trods af angst og anfægtelse,²⁶⁷ så er hun for HT et eksempel på den ihærdigt bedende kristne. Andre steder griber HT en tanke og udvider den betydeligt. Bl.a. det første afsnit om kristnes deltagelse i gilder, som ikke spiller nogen stor rolle i Roths udgave, og det sidste store afsnit om jærtegnene, som er fraværende i Roths udgave.

Sammenligning

Det ægteskabelige tema er gennemgående i alle tre prædikener, men selvom det fylder en del, er det begrænset, hvor styrende det er for deres brug af teksten.

For PM er det jordiske ægteskab et centralt tema, og det ses især, når han udelader dele af det oprindelige kildemateriale, som giver en åndelig fortolkning af ægteskabet. Han fokuserer på det konkrete ægteskab her på jorden og har grundlæggende to anliggender. Først vil han forsvare ægteskabets værdighed som en stand, der er på lige fod med de monastiske ordener. Der lægges endda an til, at den skulle være finere, da den blev stiftet i en syndfri tilstand af Gud selv. Dernæst vil han give konkret vejledning til ægtefolk, eller rettere til ægtemanden, om hvordan man skal leve sammen. Her får man et indtryk af en jordnær forkyndelse, hvor der måske er taget hensyn til ægtefolk i menigheden, bl.a. når PM undlader at

265. WA 21: 57

266. WA 21: 59

267. WA 21: 62-63

fremhæve den jomfruelige stand som bedre end den ægteskabelige, hvilket ellers var en udbredt opfattelse.²⁶⁸

Dette står i en stærk kontrast til CP. Han inkluderer ganske vist denne beskrivelse af ægteskabet som mere værdigt end de monastiske ordener, men på samme tid er det klart, at den jomfruelige stand er at foretrække. Brudeparret ved brylluppet blev brudt op af Jesus selv, og under visse omstændigheder må andre også bryde et ægteskab op, hvis den jomfruelige stand ønskes prioriteret af begge parter. Jærtegnen bekræfter endvidere, at et ægteskab uden seksuelle relationer er lige så gyldigt som et med. I forhold til formaningerne er der på flere områder fin overensstemmelse, men enkelte steder fremtræder nogle kontraster. PM formaner ægtemanden til at elske hustruen så højt og med så stor iver, at han ikke taler et ondt ord til hende eller slår hende. Hos CP bliver lidelserne i ægteskabet fortjenstfulde, og det vil kunne erstatte tid i skærsilden, hvis man tålmodigt lider slag og ond tale. CP benytter også lejligheden til at lade teksten pege udover talen om ægteskabet. Udlægningen af stenkarrene giver en vinkel, der er relevant for den enkelte uanset familiære stand. Her peger CP på Jesu frelsergerning og dennes betydning for den enkelte, når den fører til, at man betragter syndens alvor.

Hos HT er diskussionen om ægteskab primært polemisk rettet mod kravet om cølibat for gejstlige, og fremhævelsen af den jomfruelige stand som mere ren end den ægteskabelige. Imod dette forsvarer HT ægteskabet som en af Gud intenderet og ærefuld ordning, men det interessante er, at han i denne sammenhæng bringer mange af de samme argumenter for ægteskabets værdi, som PM og CP også bringer. HTs liste er, med undtagelse af ægteskabet som sakramente, faktisk næsten identisk med den første del af afsnittet om, hvordan ægteskabet stiftedes hos CP. Her ses en ganske traditionel fortolkning af teksten og en ganske

268. J. W. Dahmus, "Dormi Secure: The Lazy Preacher's Model of Holiness for His Flock," i *Models of Holiness in Medieval Sermons. Proceedings of the International Symposium (Kalamazoo, 4–7 May 1995)*, red. af Beverly Mayne Kienzle (Louvain-La-Neuve: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 1996), 312–313.

traditionel argumentation angående ægteskabet sat ind i en ganske anden kontekst, foranlediget af en ganske anden diskussion om ægteskabets rolle i det kristne samfund. På samme tid står ægteskabet ikke så centralt i prædikenen, som det gør hos PM og CP. Bl.a. udelades de mere konkrete formaninger, mens andre temaer, såsom jærtegn, Marias anmodning og gilder, fylder lige så meget som ægteskabet.

Konklusion

I indledningen til sin afhandling om prædikenen i Danmark forklarer Anne Riising, hvorfor hun har valgt at behandle prædikenmaterialet som en samlet størrelse på trods af, at det dækker en periode på omkring 200 år. Det, mener hun, er berettiget, fordi undersøgelsen i sidste ende viste, at lighederne mellem samlingerne er meget større end forskellene.²⁶⁹ Det må medgives, at det har været en rimelig tilgang, når man tager i betragtning, at mange prædikener fra de samme forfattere blev kopieret ind i nye prædikensamlinger i efterfølgende generationer. Dog viser det foreliggende arbejde, at der ligger et frugtbart arbejde i at undersøge disse prædikensamlinger som samlinger. Derigennem kommer deres særpræg til syne, og ved at se på hvordan en forfatter har udvalgt sit materiale og tilpasset dette materiale, kan man studere den enkelte forfatters teologiske profil, og deraf tilnærme sig en vurdering af hvilke konsekvenser, dette kan have haft for den mundtlige forkyndelse.

Her har PM og CP meget tilfælles i deres udvalg, men PM lægger langt større vægt på helgenernes betydning og giver Jomfru Maria en meget central rolle. Dels ved at udvælge en betydelig mængde af prædikener til hendes festdage, og dels ved at inddrage hendes betydning i andre prædikener. CP har valgt at hente meget af indholdet fra Herolt, og det giver samlingen et præg af bodsforkyndelse, hvor man skal betragte Jesu lidelser og blive rørt over dem. CP sætter dog sit eget præg på prædikener, for den rette respons på angeren er at opnå en forståelse af Guds vilje, så man kan leve efter den. Hos HT finder man et ganske andet

269. Riising, *Danmarks middelalderlige prædiken*, 12.

fokus, idet den danske reformator henter sin inspiration i Luthers prædikener, enten i Kirkepostillen eller i Roths udgave. Det lutherske præg gennemgående samlingen, selvom man kan spore en mere fri bearbejdning, hvor bl.a. lydighed i kaldet og troens frugter fremhæves som midler til at skabe et samfund, der er velbehageligt for Gud.

Riising har af gode grunde ikke medtaget HT i sin undersøgelse, da hun har afgrænset sig til middelalderen. Men det foreliggende arbejde viser, at der ligger et potentiale i at lade sammenligningen af prædikener og prædikensamlinger spænde på tværs af reformationen. Det er klart at PM, CP og HT ikke repræsenterer en direkte kronologisk udvikling, men de er eksempler på, hvordan forskellige strømninger i tiden har præget prædikenen. Hos PM finder man prædikener placeret i en klassisk senmiddelalderlig kontekst. Meget af dette kan man genkende hos CP, men her kan man på samme tid se, at den humanistiske bevægelse har sat sine spor. Dels ved at han udgiver samlingen på dansk, for at tilhørerne eller læserne skal kunne forstå indholdet, og dels ved at give overholdelsen af Guds love en central plads. I HTs postille er det tydeligt, at reformationen har haft sin indflydelse, og det lutherske træder frem samtidig med, at den er polemisk vendt mod katolicismen. På tværs af disse strømninger kan man alligevel se, at fortolkningen af visse bibeltekster forbliver den samme samtidig med, at den bruges på ganske forskellige måder, alt efter hvordan man har ment, at bibelteksten bedst kunne gøres relevant for menigheden.

Selvom man kan spore visse tendenser, må en endelig vurdering af de tre forfatteres teologi, og hvilke konsekvenser den kan have haft for den mundtlige forkyndelse, afvente en gennemgribende undersøgelse af deres samlede værk og kildematerialet dertil. Denne undersøgelse har primært holdt sig til vinterdelen, og har derfor visse begrænsninger. Den viser dog, at der er et stort potentiale for fremtidige studier i denne fremgangsmåde, hvor man både karakteriserer samlingerne som samlinger og analyserer enkelte prædikener til en given perikope på tværs af reformationen.

Resumé

This study concerns the sermon in Denmark from 1450-1550 and will conduct a comparative analysis of sermon collections from before the Reformation by Peder Madsen (d. c1486) and Christiørn Pedersen (c1480-1554), and after the Reformation by Hans Tausen (1494/8-1561). Studying sermon literature poses some severe methodological challenges as there is an insurmountable gulf between the sermon as preached in the past and the sermon as transmitted to us in the present. This is partly due to the fact that transmitted sermon collections were being edited for the purpose of publication, and partly due to the fact that most sermons were transmitted in Latin but were delivered in the vernacular. Thus the following study cannot be a study of preaching, but instead is a study of the sermon, even though an examination of the choices made during the editing of the sermons might give us some insight into the authors' oral preaching. The study will contain two parts.

In the first part I will examine each of the sermon collections with respect to the characteristics that define them as collections. A number of areas will be covered here: the structure of the collection, the content of the sermons and the purpose and function of preaching. As it was common to write sermon collections by copying sermons from older collections, the study will also examine what kind of source material was copied and how the authors adapted the material. Due to the limitations of the study, this part will focus on the winter part of the sermon collections, covering the period from First Sunday of Advent to the Last Sunday of Lent. In spite of these limitations, the particular character of each sermon collection does emerge. In the theological miscellany of Peder Madsen, he concentrates on the Sundays devoted to the life of Christ, the Marian feast days, and various feast days relating to the care for the souls of the dead. The focus of these sermons is on exhorting contrition, confession and satisfaction while giving assurances of the efficacy of the blood of Christ and the intercessory prayer of the Virgin Mary and the saints. The postil of Christiørn Pedersen covers many of the same elements, but there is also an emphasis on preaching as communicating the will of God. This directs the entire postil and is the reason it is written in Danish. Only if the reader or listener understands what they read or hear will they be able to

live according to that understanding, for the road to salvation is keeping God's commandments. With Hans Tausen's postil, the focus shifts as the influence of Martin Luther is made clear. Here the focus is on the sufficiency of faith and grace, but with an added perspective towards shaping a society of tranquil coexistence through the idea of a lay vocation and the fruits of faith.

In the second part I will analyze and compare sermons from New Year's Day and the Second Sunday after Epiphany from each of the collections. The comparison shows that before the Reformation there are several similarities, but even then their emphases are markedly different. At some points, they almost hold contradictory positions: where Peder Madsen values marriage equally to monastic orders, and Christiørn Pedersen repeats that comparison while emphasizing that virginhood is the better choice. After the Reformation the same sermon themes are placed in a different context with a polemical edge towards the Roman Catholic Church; but at the same time, Hans Tausen often relies on an interpretation of the pericope that is similar to Peder Madsen and Christiørn Pedersen. This shows that even when there is a stark theological difference, there is continuity in their understanding of a given Biblical text and how it should be applied in sermon writing.

The limitations of the study do not allow for categorical conclusions. Any conclusion must be tentative at best and must await a thorough analysis of the entirety of a given sermon collection with respect to its context, the selection of source material, and how that source material has been utilized. However, this study does show that comparative analysis of sermon collections at both the macro and micro level across the Reformation period provides a fertile soil for further studies.

Præsentation

Målet med dette speciale er at studere prædikenen i Danmark i perioden 1450-1550.

Adgangen til dette bliver gennem tre samlinger af prædikener forfattet af Peder Madsen (død ca. 1486), Christiern Pedersen (ca. 1480-1554) og Hans Tausen (1494/8-1561). Til en vis grad repræsenterer de forskellige teologiske strømninger i denne periode, henholdsvis den senmiddelalderlige katolicisme, reform-humanismen og den efterreformatoriske lutherdom i Danmark, og giver et varieret indblik i prædikenen på den tid. Det er dog vigtigt at understrege, at dette ikke er et studie af, hvordan forkyndelsen på den tid faktisk har været. Det giver kildematerialet ikke mulighed for, da mange, hvis ikke alle, af de overleverede prædikener har gennemgået en redaktionsprocess. Desuden er mange prædikener overleveret på latin, men er med stor sandsynlighed blevet holdt på dansk, og dermed placeres en oversættelsesprocess imellem den skriftlige og den mundtlige prædiken. Derfor vil jeg primært forholde mig til prædikenen i dens overleverede form. Ved at se på hvordan prædikenerne er redigeret, og hvordan samlingerne er konstrueret, vil jeg forsøge at aflede hvilke konsekvenser det kan have haft for den mundtlige forkyndelse. Specialet vil bestå af to dele.

I den første del vil jeg beskrive de tre samlingers særlige karaktertræk som samlinger. På denne tid var det almindelig praksis at kopiere prædikener fra andre samlinger, når man forfattede sin egen, og jeg vil derfor se på hvilket kildemateriale, der er prioriteret. Dernæst vil jeg undersøge, hvordan de tre forfattere tilpasser dette kildemateriale ved at udelade eller udvide afsnit. Christiern Pedersen og Hans Tausen skrev deres prædikensamlinger på dansk, og dermed er oversættelsen fra det latinske eller tyske kildemateriale også interessant. Ud fra denne undersøgelse vil jeg beskrive det centrale indhold i deres prædikener, samt deres syn på prædikenens formål og funktion. På grund af specialets begrænsninger har jeg udvalgt prædikenerne fra første søndag i advent til sidste søndag i fasten som kildegrundlag for denne del.

I anden del vil jeg foretage en analyse og sammenligning af prædikener udvalgt fra kildegrundlaget for første del: Nytårsdag og anden søndag efter hellig tre konger. Denne del vil supplere den første del, som er bredt orienteret, og vil gå i dybden nogle af enkelthederne

ved prædikenerne. Her vil jeg fokusere på, hvordan forfatterne bruger prædiketeksten. Altså, hvordan de prioriterer de temaer, de prædiker over, med udgangspunkt i bibelteksten, og hvordan forholdet er mellem deres fortolkning af bibelteksten og udlægning af temaerne. Jeg vil også komme ind på, hvordan den kontekst, de skriver ud fra, har en indflydelse på dette.

Som antydning er dette speciale underlagt visse begrænsninger. Med det forbehold er det dog stadig muligt at beskrive nogle tendenser. Når man betragter samlingerne som helheder, kan man se, at den måde, de er sat sammen på, giver et indtryk i forfatternes teologi og deraf antydninger om deres mundtlige forkyndelse. Hos Peder Madsen finder man ikke prædikener til hele kirkeåret, men til gengæld er flere dage repræsenteret ved fire eller flere forskellige prædikener. Det gælder især Jomfru Marias festdage og dage, der fejrer begivenheder i Jesu liv. Det afspejler indholdet af prædikenerne, hvor Marias forbøn og Kristi frelsergerning fylder ganske meget. Hos Christiern Pedersen og Hans Tausen er hele kirkeåret repræsenteret, men de afslører deres teologiske profil på andre måder. Christiern Pedersen viser gennem sin oversættelse fra latin til dansk, at det vigtige for ham er viden om Guds vilje og bud, for vejen til frelse er at leve efter dem. Hans Tausen har hentet sin inspiration hos Martin Luther, og en stor del af hans prædikener er frit bearbejdede danske oversættelser. Samtidig kan man se, at han fremhæver temaet om, at man kan tjene Gud, der hvor man er, på en måde så det bidrager til fred i samfundet. De tre forfattere arbejder ud fra forskellige synspunkter, men i analysen af de enkelte prædikener kan man se, at deres fortolkning af prædiketeksterne er påfaldende ens. Der er også et stort overlap i hvilke temaer, de prædiker over, men de teologiske forskelle gør, at indholdet af prædikenerne alligevel kommer til at pege i ganske forskellige retninger. En endelig vurdering af forfatternes teologi og syn på prædikenens formål og funktion må afvente en mere omfattende undersøgelse. Alligevel viser dette studie, at der er et stort potentiale i denne fremgangsmåde, hvor man beskriver prædikensamlingernes karakter som samlinger og analyserer enkelte prædikener før og efter reformationen.

Litteraturliste

Primære kilder

- Madsen, Peter. *Liber Petri Mathie curati ecclesie sancti Petri Ripis. The Book of Peder Madsen, Curate at St. Peter's Church in Ribe. 1454 - 1483. Msc Ny kgl. Samling 123,4º, The Royal Library, Copenhagen*. Redigeret af Anne Riising. Copenhagen, u.å.
- Pedersen, Christiern. *Alle Epistler oc Euangelia som lesiss alle Søndage om aared. sammeledis Jule dag Paaske dagh. Pingetz dag. meth deriss udtydning oc glose oc eth Jertegen till huer Dag med flere artickle som alle menniske nyttelige ere*. Paris: Josse Badius Ascensius, 1515.
- Tausen, Hans. *Winterdelen aff Postillen berid aff M. Hanss Tausen / Predickere y Kjøbenhaffn. Magdeburg: Hanss Walther, 1539*.

Sekundære kilder

- Det Ny Testamente. Oversat af Christiern Pedersen. Antwerpen: Willem Vorsterman, 1531.
- Chrysostom. *Homilies on the Gospel of St. John and The Epistle to the Hebrews*. Redigeret af Philip Schaff. A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1978.
- Herolt, Johannes. *Sermones discipuli de tempore et sanctis et quadragesimale eiusdem cum promptuario*. London, 1529.
- Laale, Peder. *Petri Legiste Laglandici Parabole sententiose et argumentose cum familiari explanatione tam dacica atqve latina*. Redigeret af Christiern Pedersen. Paris: Josse Badius Ascensius, 1515.
- Luther, Martin. *Church Postil I*. Luthers's Works. St. Louis, MO: Concordia Publishing House, 2013.
- , *Church Postil II*. Luthers's Works. St. Louis, MO: Concordia Publishing House, 2013.
- , *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 10. Band, Erste Abteilung, 1. Hälfte*. Weimarer Ausgabe. Weimar: Herman Böhlaus Nachfolger, 1910.

- . *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 10. Band, Erste Abteilung, 2. Hälfte.* Weimarer Ausgabe. Weimar: Herman Böhlaus Nachfolger, 1925.
- . *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 12. Band.* Weimarer Ausgabe. Weimar: Herman Böhlau, 1891.
- . *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 17. Band, Zweite Abteilung.* Weimarer Ausgabe. Weimar: Herman Böhlaus Nachfolger, 1927.
- . *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 21. Band.* Weimarer Ausgabe. Weimar: Herman Böhlaus Nachfolger, 1928.
- Nicolaus ab Aquavilla. *Sermones Dominicales.* Paris: Jodocus Badius Ascensius, 1519.
- Pedersen, Christiern. *David's Psalter og Smaaskrifter 1531-1533.* Bind IV af Christiern *Pedersens Danske Skrifter.* Redigeret af C. J. Brandt. København: J. Gyldendalske Boghandling, 1854.
- . *Vocabularium ad usum danorum ordine litterario cum eorum vulgari interpretatione diligenter et fideliter collectum.* Paris, 1510.
- Peregrini de Opole. *Sermones de Tempore et de Sanctis.* Redigeret af Richardus Tatarzyński. Warszawa: Instytut Tomistyczny, 1997.
- Saxo Grammaticus. *Danorum regum heroumque historiae abhinc supra trecentos annos conscriptae et nunc primum literaria serie illustratae tersissimeque impressae.* Redigeret af Christiern Pedersen. Paris: Josse Badius Ascensius, 1514.
- Tausen, Hans. *Sommerdelen aff Postillen berid aff M. Hanss Tausen / Predickere y Københaffn.* Magdeburg: Hanss Walther, 1539.

Sekundærlitteratur

- Andersen, Niels Knud. *Confessio Hafniensis, den Københavnske bekendelse af 1530; studier i den begyndende Reformation. Mit einer Zusammenfassung in deutscher Sprache.* København: G.E.C. Gad, 1954.

- Andersen, Niels Knud og P. G. Lindhardt, red. *Under kongerne Christiørn og Hans og Reformationstiden*. Bind III af *Den Danske Kirkes Historie*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1965.
- Bériou, Nicole. *L'Avènement Des Maîtres de la Parole. La Prédication à Paris Au XIIIe Siècle*. Collection Des Études Augustiniennes. Série Moyen Âge et Temps Modernes. Paris: Institut d'Études Augustiniennes, 1998.
- Brandt, C. J. *Om Lunde-kanikken Christiørn Pedersen og hans skrifter*. Kjøbenhavn: G. E. C. Gad, 1882.
- Brilioth, Yngve. *Predikans historia*. Lund: C. W. K. Gleerups Forlag, 1945.
- Bugge, Knud Eyvin. "Opfattelsen af prædikenens funktion i Hans Tausens Postil." I: *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, redigeret af Knud Eyvin Bugge, 127-38. København: G. E. C. Gads Forlag, 1963.
- Cousins, Ewert. "The Humanity and the Passion of Christ." I: *Christian Spirituality: High Middle Ages and Reformation*, redigeret af Bernard McGinn, Jill Raitt og John Meyendorff. World Spirituality, bind 17, 375-91. New York: Crossroad, 1987.
- Dahlerup, Pil. *Sanselig senmiddelalder, litterære perspektiver på danske tekster 1482-1523*. Århus: Århus Universitetsforlag, 2010.
- Dahmus, J. W. "Dormi Secure: The Lazy Preacher's Model of Holiness for His Flock." I: *Models of Holiness in Medieval Sermons. Proceedings of the International Symposium (Kalamazoo, 4-7 May 1995)*, redigeret af Beverly Mayne Kienzle, 301-16. Louvain-La-Neuve: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 1996.
- Douglass, E. Jane Dempsey. *Justification in Late Medieval Preaching. A Study of John Geiler of Keiserberg*. Studies in Medieval and Reformation Thought. Leiden: Brill, 1966.
- Dreyer, Rasmus H. C. *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi. Prisopgavebesvarelse: "Studier i Hans Tausens forhold til Luther"*. København: Københavns Universitet, 2010.

- Duff, J. Wight og Arnold M. Duff. *Minor Latin Poets. With an Introduction and English Translations*. Loeb Classical Library. Bind 284. London: Heinemann Publishers, 1934.
- Ferzoco, George. "The Context of Medieval Sermon Collections on Saints." I: *Preacher, Sermon and Audience in the Middle Ages*, redigeret af Carolyn Muessig, 279-92. Leiden: Brill, 2002.
- Fosdal, Finn. "Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil." I: *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, redigeret af Knud Eyvin Bugge, 15-126. København: G. E. C. Gads Forlag, 1963.
- Frymire, John M. *The Primacy of the Postils: Catholics, Protestants, and the Dissemination of Ideas in Early Modern Germany*. Studies in Medieval and Reformation Traditions. Leiden: Brill, 2010.
- Hamm, Berndt. *The Reformation of Faith in the Context of Late Medieval Theology and Piety: Essays by Berndt Hamm*. Redigeret af Robert J. Bast. Leiden: Brill, 2004.
- Ingesman, Per og Nils Arne Pedersen. *Kirkens historie. Bind 1*. København: Hans Reitzel, 2012.
- Jensen, Johan J. M. *Den rette vej til himmeriges rige. Studier i Christiørn Pedersens bevisthedsmæssige udvikling*. København: Københavns Universitet, Historisk Institut, 1991.
- Jensen, Johan Møhlenfeldt. "Christiørn Pedersens bibeloversættelser. Bibelhumanistisk og reformatorisk skriftforståelse i teori og praksis." I: *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, redigeret Per Ingesman og Bjørn Poulsen, 306-26. Århus: Århus University Press, 2000.
- Johansen, Jens Chr. V. "Preacher and Audience: Scandinavia." I: *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*, redigeret af Larissa Taylor, 297-325. Leiden: Brill Academic Publishers, 2001.

- Johnson, Elizabeth A. "Marian Devotion in the Western Church." I: *Christian Spirituality: High Middle Ages and Reformation*, redigeret af Bernard McGinn, Jill Raitt og John Meyendorff. World Spirituality, bind 17, 392-414. New York: Crossroad, 1987.
- Jørgensen, Ellen. *Catalogus codicum latinorum medii ævi Bibliothecæ Regiæ Hafniensis*. Hafniensis: Gyldendaliansis, 1926.
- Jørgensen, Jens Anker. *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation*. København: C. A. Reitzel, 2007.
- Kinch, J. *Ribe Bys historie og beskrivelse. I. Indtil reformationen*. Århus: Universitetsforlaget i Århus, 1985.
- Kjøller-Rasmussen, Jonas, "Nupcie facte sunt: Et transreformatorsk, kontekstualiserende studie af tre prædikener til anden søndag efter helligtrekonger", *Dansk Teologisk Tidsskrift*, bind 81, nr. 2 (2018): 101-117. <https://doi.org/10.7146/dtt.v81i2.109757>.
- Koch, Hal. "Epilog." I: *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, redigeret af Knud Eyvin Bugge, 215-22. København: G. E. C. Gads Forlag, 1963.
- , *Om Tolerance. Udvalgte Taler og Artikler*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1966.
- Kornerup, Bjørn. "Indledning." I: *Hans Tausens Postil*, Hans Tausen, redigeret af Bjørn Kornerup, 1-119. København: Levin og Munksgaards Forlag, 1934.
- Lausten, Martin Schwarz. *Reformationen i Danmark*. København: Eksistensen, 2016.
- Maier, Christoph T. *Crusade Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Cross*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Milway, Michael. "Forgotten Best-Sellers From the Dawn of the Reformation." I: *Continuity and Change: The Harvest of Late Medieval and Reformation History. Essays Presented to Heiko A. Oberman on His 70th Birthday*, redigeret af Robert J. Bast og Andrew C. Gow, 113-42. Leiden: Brill, 2000.
- Møllerup, Viggo. "Lov-evangelium, tro og gerninger i Hans Tausens Postil." I: *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, redigeret af Knud Eyvin Bugge, 151-72. København: G. E. C. Gads Forlag, 1963.

- Nielsen, Lauritz. *Danmarks middelalderlige håndskrifter. En sammenfattende boghistorisk oversigt*. København: Gyldendal, 1937.
- O'Malley, John W. "Medieval Preaching." I: *De Ore Domini. Preaching and Word in the Middle Ages*, redigeret af Thomas L. Amos, Eugene A. Green og Beverly Mayne Kienzle, 1-11. Kalamazoo, MI: Board of the Medieval Institute, 1989.
- Orellius, Ioannes Conradus. *Publii Syri Mimi et Aliorum Sententiae*. Lipsae: Sumtibus Friederici Fleis Cheri, 1822.
- Pedersen, A. F. Nørager. *Prædikenens Idéhistorie*. København: Gyldendal, 1980.
- Riising, Anne. *Danmarks middelalderlige prædiken*. København: G. E. C. Gads Forlag, 1969.
- , "Introduction." I: *Liber Petri Mathie curati ecclesie sancti Petri Ripis. The Book of Peder Madsen, Curate at St. Peters Church in Ribe. 1454 - 1483. Msc Ny kgl. Samling 123,4o, The Royal Library, Copenhagen*, Peter Madsen, redigeret af Anne Riising, 20-28. Copenhagen, u.å.
- Schmitt, Ludvig. *Hans Tavsens eller den danske Luther*. København: Wm. V. Mohns Bogtrykkeri, 1895.
- Siggins, Ian D. K. *A Harvest of Medieval Preaching: The Sermon Books of Johann Herolt, OP (Discipulus)*. Bloomington, IN: Xlibris Corporation, 2009.
- Tatarzyński, Richardus. "Einleitung Des Herausgebers." I: *Sermones de Tempore et de Sanctis*, Peregrini de Opole, redigeret af Richardus Tatarzyński, XLI-LXX. Warszawa: Instytut Tomistyczny, 1997.
- Terpiger, Peder. *Ripæ Cimbriæ seu urbis Ripensis sitæ descriptio ex antiquis monumentis, bullis, diplomatibus, eruta et variis iconibus æri incisis et suis locis insertis illustrata*. Flensburg, 1736.
- Thompson, Augustine. "From Text to Preaching: Retrieving the Medieval Sermon as Event." I: *Preacher, Sermon, and Audience in the Middle Ages*, redigeret af Carolyn Muessig, 13-37. Leiden: Brill, 2002.
- Wille, Hans Jakob. *Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld i Øvre-Tellemarken i Norge, tilligemed et geografisk Chart over samme*. København: Gyldendals Forlag, 1786.

Wulff, D. H. "Biskop Oluf Chrysostomus's Fortegnelse Over Præsternes Bøger i Vendelbo Stift." *Kirkehistoriske Samlinger. 3. Række* 1 (1874-77): 165-212.

Hjælpemidler

Biblica Sacra Iuxta Vulgatam Clementinam. Quinta Editio. Redigeret af Alberto Colunga, O.P. og Laurentio Turrado. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1977.

Jensen, J. Th og M. J. Goldschmidt. *Latinsk-dansk Ordbog. Anden forøgede og forbedrede udgave ved M. J. Goldschmidt*. København: Gyldendalske Boghandel - Nordisk Forlag, 1978.

Muller, Richard A. *Dictionary of Latin and Greek Theological Terms. Drawn Principally from Protestant Scholastic Theology*. Grands Rapids, MI: Baker Book House, 1985.

Pensumliste

Primærlitteratur

- Madsen, Peter. *Liber Petri Mathie curati ecclesie sancti Petri Ripis. The Book of Peder Madsen, Curate at St. Peter's Church in Ribe. 1454-1483. Msc. Ny Kgl. Samling 123,4^o, The Royal Library, Copenhagen*, redigeret af Anne Riising. Copenhagen, u.å. 144 sider (Tæller dobbelt, da den latinske tekst ikke ledsages af oversættelse).
- Pedersen, Christiern. *Alle Epistler oc Euangelia som lesiss alle Søndage om aared. sammeledis Jule dag Paaske dagh. Pingetz dag. meth deriss udtydning oc glose oc eth Jertegen till huer Dag med flere artickle som alle menniske nyttelige ere*. Paris: Josse Badius Ascensius, 1515. 1r-fol. 105v. 222 sider.
- Tausen, Hans. *Winterdelen aff Postillen berid aff M. Hanss Tausen*. Magdeburg: Hanss Walther, 1539. 1r-fol. 219v. 227 sider (Heri er iberegnet, at den er trykt i kvart-format, og hver side tæller deraf halvt).

Sekundærlitteratur

- Brandt, C. J. *Om Lunde-kanikken Christiern Pedersen og hans skrifter*. Kjøbenhavn: G. E. C. Gad, 1882. 438 sider.
- Brilioth, Yngve. "Medeltiden" i *Predikans historia*. Lund: C. W. K. Gleerups Forlag, 1945. 62-92. 31 sider.
- Bugge, Knud Eyvin. "Opfattelsen af prædikenens funktion i Hans Tausens Postil" i *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, redigeret af Knud Eyvin Bugge, København: G. E. C. Gads Forlag, 1963. 127-138. 12 sider.
- Bugge, Knud Eyvin. "Tidligere vurderinger af teologien i Hans Tausens Postil" i *Tro og tale. Studier over Hans Tausens Postil*, redigeret af Knud Eyvin Bugge. København: G. E. C. Gads Forlag, 1963. 9-14. 6 sider.
- Cousins, Ewert. "The Humanity and the Passion of Christ" i *Christian Spirituality: High Middle Ages and Reformation*, redigeret af Bernard McGinn, Jill Raitt og John

- Meyendorff. *World Spirituality*, bind 17. New York: Crossroad, 1987. 375-391. 17 sider.
- Dahlerup, Pil. *Sanselig senmiddelalder, litterære perspektiver på danske tekster 1482-1523*. Århus: Århus Universitetsforlag, 2010. 203-232. 30 sider.
- Dahmus, J. W. "Dormi Secure: The Lazy Preacher's Model of Holiness for His Flock" i *Models of Holiness in Medieval Sermons. Proceedings of the International Symposium (Kalamazoo, 4-7 May 1995)*, redigeret af Beverly Mayne Kienzle. Louvain-La-Neuve: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 1996. 301-316. 16 sider.
- Dreyer, Rasmus H. C. "Historisk og litterær-teologisk del" i *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi. Prisopgavebesvarelse: "Studier i Hans Tausens forhold til Luther"*. København: Københavns Universitet, 2010. 111-374. 264 sider.
- Ferzoco, George. "The Context of Medieval Sermon Collections on Saints" i *Preacher, Sermon and Audience in the Middle Ages*, redigeret af Carolyn Muessig. Leiden: Brill, 2002. 279-292. 14 sider.
- Fosdal, Finn. "Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil" i *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens Postil*, redigeret af Knud Eyvin Bugge. København: G. E. C. Gads Forlag, 1963. 15-126. 112 sider.
- Frymire, John M. "Catholic Preaching and the German Reformation? Postils and their Production 1520-1535" i *The Primacy of the Postils: Catholics, Protestants, and the Dissemination of Ideas in Early Modern Germany*. Studies in Medieval and Reformation Traditions. Leiden: Brill, 2010. 9-74. 66 sider.
- Jørgensen, Jens Anker. *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation*. København: C. A. Reitzel, 2007. 111 sider.
- Kornerup, Bjørn. "Indledning" i *Hans Tausens Postil*, Hans Tausen, redigeret af Bjørn Kornerup. København: Levin og Munksgaards Forlag, 1934. 1-119. 119 sider.
- Lausten, Martin Schwarz. *Reformationen i Danmark*. København: Eksistensen, 2016. 264 sider.

Lindhardt, P. G. "Det religiøse liv i senmiddelalderen" i *Under kongerne Christiern og Hans og Reformationstiden*. Bind III af Den Danske Kirkes Historie, redigeret af Niels Knud Andersen og P. G. Lindhardt. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1965. 109-207. 99 sider.

Milway, Michael. "Forgotten Best-Sellers From the Dawn of the Reformation" i *Continuity and Change: The Harvest of Late Medieval and Reformation History. Essays Presented to Heiko A. Oberman on His 70th Birthday*, redigeret af Robert J. Bast og Andrew C. Gow. Leiden: Brill, 2000. 113-142. 30 sider.

Pedersen, A. F. Nørager. "Forkyndelsen gør sig sin målsætning klar" i *Prædikenens Idéhistorie*. København: Gyldendal, 1980. 93-170. 78 sider.

Riising, Anne. *Danmarks middelalderlige prædiken*. København: G. E. C. Gads Forlag, 1969. 528 sider.

Riising, Anne. "Introduction" i *Liber Petri Mathie curati ecclesie sancti Petri Ripis. The Book of Peder Madsen, Curate at St. Peters Church in Ribe. 1454 - 1483. Msc Ny kgl. Samling 123,4o, The Royal Library, Copenhagen*, Peter Madsen, redigeret af Anne Riising. Copenhagen, u.å. 20-28. 9 sider

Antal sider: 2837

Oversigt over udvalg fra Peter Madsen

Overskrift	Sidetal hos Riising	Antal sider
In Domenica prima adventus	627	2
De sancto Nicolao	215	3
In conceptione sancte Marie	302	2
In Domenica 2a adventus	629	2,1
In Domenica 3a adventus	631	3
In Dominica 4 ^{us} adventus	634	2,2
De nativitate Domini sermo	219	2,5
In nativitate Domini sermo 2 ^{us}	290	3,5
De nativitate Dominica	555	1
De nativitate Domini sermo 4 ^{us}	602	2,2
De nativitate Domini pulchrum notabile exemplum	649	1
De circumscisione Domini	222	1,2
In circumscisione Domini nr. 8	294	3
In circumscisione Domini 2 ^{us} sermo	319	1,5
In circumscisione Domini sermo 3 ^{us}	605	2,2
De Johanne evangelista	200	1,5
De epiphania sermo 4 ^{us}	607	4
In die trium regum nr. 4	297	3
De tribus regibus	226	2,3
Dominica 2 ^a p. Ep.	224	1
In nuptiis sermo 2 ^{us}	625	1,8
De purificatione Marie sermo	229	2
De purificatio beate virginis	302	0,5
De purificatione Marie	304	3,5
De purificatione Marie sermo 4 ^{us}	611	3,5
In capite jejunii	601	1

eMissio 6 (2021)

Dominica 3a Quadragesime	642	0,5
In annunciazione sancte Marie	232	2
In annunciazione 2 ^{us} sermo	308	2
In annunciazione Marie sermo 3 ^{us}	321	4
In aninciacione Marie virginis sermo 4 ^{us}	597	1,5
Item de annunciazione	599	2,5
Item de annunciazione sancte Marie	452	3

Antal sider: 72